MYKOLAS LIETUVIS

APIE TOTORIŲ, LIETUVIŲ IR MASKVĖNŲ PAPROČIUS

DEŠIMT ĮVAIRAUS ISTORINIO TURINIO FRAGMENTŲ

VILNIUS, 1966

MICHALONIS LITUANI

DE MORIBUS TARTARORUM, LITUANORUM ET MOSCHORUM

FRAGMINA X. MULTIPLICI HISTORIA REFERTA

Nunc primum per
I. IAC. GRASSERUM, C. P.
ex Manuscripto Authentico edite

BASILEAE
APUD CONRADUM WALDKIRCHIUM
MDCXV

REDAKCINĖ KOMISIJA:
K. KORSAKAS (pirm.),
A. VENCLOVA, R. ŠARMAITIS, J. JURGINIS,
J. LEBEDYS, A. MALDONIS.

VERTĖ
IG. JONYNAS

PRATARMĖ

Mykolo Lietuvio memuarai, parašyti XVI amžiaus viduryje, labai retas ir vertingas kultūros istorijos paminklas. Jie buvo išspausdinti 1615 m. Bazely vienoje knygelėje drauge su trimis Jano Lasickio kūrinėliais. Rinkinį išleido Šveicarijos profesorius J. Graseris, dedikuodamas jį buvusiam savo globėjui Lietuvos didikui A. Pronskiui. Šiuos memuarus, kaip šaltinį ano meto papročiams, buičiai ir galvosenai pažinti, rusų mokslo įstaigos paskelbė net du kartus: (1) Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, книга 2-я, Москва, 1854; 2) Мемуары, относящиеся до истории Южной Руси, вып. I, Киев, 1890). *Lietuvoje, išverstus iš lotynų į lietuvių kalbą, juos ketino išleisti prof. Ignas Jonynas (1884—1954). Vertimo tekstas 1929 m. spaustuvėje jau buvo surinktas, tačiau knyga nepasirodė.*

Prof. I. Jonynas norėjo prie išverstų memuarų pridėti savo studiją apie jų autorių anonimą. Studiją besiruošiant spausdinti, Maskvoje pasirodė buvusio prof. I. Jonyno mokytojo prof. Liubavskio (1860—1936) straipsnis apie Mykolą Lietuvį. (Кто был Михайло Литвин, написавший в половине XVI в. трактат «О нравах Татар, Литовцев и Москвитян». Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук, Институт истории, Ученые записки, том четвертый, Москва, 1929 г.). *Prof. I. Jony-*

no ir prof. M. Liubavskio tyrinėjimų išvados, jog Mykolu Lietuviu pasivadino Mykolas Tiškevičius, sutapo, tačiau prioritetas priklausė M. Liubavskiui, nes jis pirmas savo išvadas paskelbė spaudoje. Prof. I. Jonynui nebeliko kitos išeities, kaip tęsti tyrinėjimus toliau ir išaiškinti visą M. Tiškevičiaus Lietuvio biografiją. Dėl to memuarų teksto spausdinimą jis sulaikė. Tyrinėjimai užsitęsė ir liko nebaigti iki prof. I. Jonyno mirties. Memuarų teksto korektūros ir niekur neskelbtos studijos rankraštis atsidūrė Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje (Fondo Nr. 105).

Po prof. I. Jonyno mirties Mykolo Lietuvio veikalo „Fragmentų" ištraukos, išverstos B. Kazlausko, buvo paskelbtos „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoj" (Vilnius, 1957 m.). Tačiau šios ištraukos toli gražu negali atstoti viso teksto, kuris čia lietuvių kalba spausdinamas pirmą kartą.

Šią knygą, parūpindamas Mykolo Lietuvio veikalą liečiančias studijas ir iš prof. I. Jonyno rankraštyno „Fragmentų" vertimą bei parašydamas jiems įvadą, leidimui paruošė istorijos mokslų daktaras J. Jurginis. Parengėjas taip pat pridėjo paaiškinimus ir išvertė į lietuvių kalbą prof. M. Liubavskio straipsnį.

Nors prof. Ig. Jonynas „Fragmentus" išvertė labai rūpestingai, tačiau ruošiant juos šiai knygai, juo labiau kad po išvertimo praėjo nemažai metų, teko ką ne ką dar pataisyti, ypač vertimo tekstą priartinant prie dabartinės lietuvių kalbos sintaksinės struktūros.

J. Graserio dedikacija, kaip įdomus savo turiniu ir forma epochos paminklas, taip pat spausdinama šioje knygoje.

Priede dedamas fotografuotas originalo tekstas, galįs pasitarnauti istorijos ir filologijos studijoms.

EPOCHOS PAŽIŪROS IR IDĖJOS

Suprasti, kas Mykolo Lietuvio veikale parašyta, bus visai nesunku, nes jame kalbama apie konkrečius dalykus, kuriems kokie nors įvadiniai paaiškinimai visai nereikalingi. Daug sunkiau bus suvokti, kas šiame veikale nauja ir kokią vietą jis užima XVI amžiaus lietuvių literatūroje. Kad paaiškėtų autoriaus politinės-visuomeninės pažiūros ir idėjinis tų pažiūrų pagrindas, reikia skaitytojui nors trumpai susipažinti su epocha, kuriai autorius atstovavo.

Mykolas Lietuvis — renesanso mąstytojas. O renesanso epochos ideologijai ir pasaulėžiūrai pagrindus davė humanizmas. Jis nubrėžė ribą tarp viduramžių ir naujųjų laikų. Tą ribą aiškiai yra nusakę humanistai. Viduramžių kultūroj, pasak jų, visas dėmesys buvo skiriamas dievui, o renesanso kultūroje — žmogui. Tai buvo pasaulėžiūros perversmas. Poetai, filosofai ir dailininkai, liovęsi žiūrėję į dangų, atrado žmogų ir gamtą žemėje. Humanistų manymu, viduramžiais abi žmogaus sąmonės pusės — išorinio pasaulio ir savo paties pažinimo — buvusios pridengtos tarsi skraiste, išausta iš religijos, vaikiško naivumo ir fantazijos siūlų. Nusimesdamas tą skraistę, žmogus tarsi atgimė, jis susidarė realią pažiūrą į valstybę ir į visus pasaulio daiktus, jis tapo individu. Renesanso epochoje susiklostė nauja pasaulietiška kultūra.

Miesto ūkis, peraugdamas į kapitalistinį, sudarė renesanso kultūros pagrindą, o renesanso ideologijos skleidėjai buvo

miestiečiai, gimstančios buržuazijos rezervas. Renesansas išjudino ne tik mases, bet ir viešpataujančią feodalų klasę. Feodalinė aristokratija stengėsi pasisavinti kai kuriuos naujosios kultūros laimėjimus. Nors nauja pasaulietiška renesanso kultūra atitiko jaunos, kupinos jėgų buržuazijos interesus, tačiau būtų neteisinga galvoti, kad ji teturėjo reikšmės tik buržuazinės ideologijos susidarymui. Idėjinis ir gyvenimiškas renesanso kūrybos turinys buvo daug platesnis ir gilesnis. Humanistinė renesanso kultūros kryptis, iš jos sklindantis optimizmas, išdidus tikėjimas žmogumi, liaudiškumas mene objektyviai išreiškė ne vien buržuazijos, bet apskritai visos to meto visuomenės progresyvius siekimus.

Humanizmas, kaip renesanso epochos pasaulėžiūra, žlugdė dievo kultą ir jo vietoje kėlė žmogaus protą. Humanistai, stengdamiesi išaiškinti visus pasaulio reiškinius žmogaus proto galia, ne tik siaurino dieviškąją sferą, bet ir griovė feodalinę-klerikalinę pasaulėžiūrą žmonių veiklos dirvoje. Lengva suprasti, ką reiškė feodalinei ideologijai mintis, jog žmogaus likimas nepriklauso nuo kilmės, luomo ar užimamos vietos, kad žmogaus vertę lemia individualios savybės. Humanistams žmogaus idealas — išsilavinusi, protinga, veikli, tvirta asmenybė, tikra priešingybė viduramžių asketui.

XV—XVI amžiais Europą pagavo naujų idėjų ir siekimų srautas. Išsivaduodama iš despotiško bažnyčios autoriteto, visuomenė buvo priversta iš karto savarankiškai, savo protu spręsti visus gyvenimo keliamus klausimus.

Vertingiausia, ką paliko renesansas, yra menas. Tačiau tos epochos ideologinėje kovoje svarbiausia buvo ne menas, o teisė ir moralė. Klasinėje visuomenėje teisė charakterizuoja vienos klasės santykius su kita, teisinėmis normomis ji įtvirtina klasinių jėgų santykį, o moralė formuoja žmogaus elgsenos normas, kurias išreiškia filosofija arba religija.

Gaivus renesanso vėjas palietė ir Lietuvą, skatindamas čia valstybinį patriotizmą. Lietuvos metraščiuose imta kunigaikščius ir bajorus kildinti iš romėnų, tuo lyg atsikertant lenkų šlėktoms dėl tariamo jų pranašumo. Tai, žinoma, nebuvo tik Lietuvai būdingas reiškinys. Renesanso ir humanizmo įtakoje beveik kiekvienos tautos diduomenė ieškojo savo istorijos šaknų senovės Romos ar Graikijos istorijoje. Lietuvos metraščiuose drauge su Palemono, Gedimino sapno, Vytauto pabėgimo iš kalėjimo legendomis randame nemaža grynai fantastinių dalykų, bet juose nėra religijos ir žemvaldžių aukštinimo, antgamtinių stebuklų aprašinėjimo. Lietuvos metraščių turinys ištisai pasaulietiškas.

Tuo metu atsirado Lietuvoje ir patriotinė publicistika. Poetai ir publicistai, aukštindami Lietuvą ir negailėdami šviesiausių spalvų jos pagoniškai praeičiai, visai kitaip suprato tautą, negu mes dabar suprantame. Šiandien pirmuoju kiekvienos tautos požymiu laikome kalbą. XVI a. Lietuvos poetai ir publicistai skelbė ne tautinį, o valstybinį patriotizmą. Didžiuodamiesi jie save vadino lietuviais, o rašė lotynų, rusų ir lenkų kalbomis, aukštindami, bet tuo pačiu visai paneigdami lietuvių kalbą, kuri jiems atrodė suvulgarinta lotynų kalba.

Feodalų klasės valstybinis patriotizmas buvo renesanso nuopelnas. Tačiau šis pažangus reiškinys nepalietė liaudies. Lietuvos valstiečiai neskaitė lotyniškų, rusiškų ir lenkiškų raštų. Jie neturėjo pilietinių teisių, ne jiems buvo rašytas Lietuvos Statutas, Lietuvos Metraščiai, ne jiems skirta poezija bei publicistika. Tuo nereikia stebėtis. Anais laikais mokslą, teorijas ir pažiūras kūrė tie, kurie fizinio darbo nedirbo ir savo socialinėmis šaknimis buvo suaugę su išnaudotojų klase. Tačiau humanizmas, visų pirma palietęs išnaudotojų klasės žmones, neliko svetimas liaudžiai. Jis priartėjo prie liaudies

per reformaciją, skatindamas mokytis rašto ir žadindamas tautinę sąmonę.

Humanizmo plitimas visose šalyse buvo susijęs iš pradžių su valstybinės, o vėliau ir tautinės sąmonės gimimu. Tautinio patriotizmo pradininko garbė priklauso Mikalojui Daukšai (apie 1527—1613). Mykolas Lietuvis savo veikale sielojasi dėl valstybės, o ne dėl tautos. Jam tauta — visi Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyventojai, kalbėję lietuvių, rusų, baltarusių, ukrainiečių ir lenkų kalbomis. Jis siekė valstybės gerovės ir susidūrė su akivaizdžiomis visuomenės blogybėmis. Kaip kitose šalyse, taip ir Lietuvoje, renesansas ir humanizmas greta kultūros milžinų pagimdė ir dialektinę savo priešybę: nemokšas, lėbautojus ir tinginius. Ypatingai daug tokių žmonių buvo katalikų dvasininkų tarpe.

Renesansas ir humanizmas ne tik išugdė žymius literatūros, meno, mokslo ir valstybės veikėjus, bet padidino ir praktiškų materialistų skaičių, žmonių be visuomeninių siekimų ir be idėjų. Tikrieji humanistai, kaip Mykolas Lietuvis, dėl to labai sielojosi ir siūlė didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui (1548—1572) daryti reformų. Jo traktatas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius" visų pirma skirtas ne svetimų šalių gyventojams pažinti, o savosios visuomenės kritikai. Negalima pažinti gera, nežinant, kas yra bloga. Šitokiu gera ir bloga lyginimo metodu, nevengiant perdėjimo ir spalvų sutirštinimo, Mykolo Lietuvio veikalas ir parašytas. Didžiajam kunigaikščiui susipažinti jis siuntė 10 fragmentų, o tų fragmentų leidėjas J. Graseris juos sutrumpino, iš vienų padarydamas tik santraukas, o kai ką ir visai išleisdamas. Po pirmojo fragmento jis įdėjo skaitytojui paaiškinimą, kad toliau Mykolas Lietuvis tik keliąs aikštėn blogybes, kurių esama visose valstybėse; jos skaitytojams būsiančios neįdomios. Todėl jis tą teksto dalį ir praleidęs.

Griežčiausiai veikale pasisakoma prieš dvasininkus, nes visi tie feodalai, kurie buvo savo valstybės patriotai ir didžiuodamiesi vadino save lietuviais, susidūrė su klausimu, kam valstybei reikalingi kunigai. Trakų vaivada ir vėliau Lietuvos etmonas Konstantinas Ostragiškis (1463—1533) taip kalbėjo seime: „Neturėdami elementarių mokslo žinių, dvasininkai pagal savo pašaukimą pretenduoja viešpatauti, tarsi tonsūra ir arnotas suteiktų jiems panašią teisę. Net žemesnių luomų ir mažiau išauklėti žmonės su širdies skausmu turi klausytis tauškalų tų, kurie pašaukti dėstyti krikščionių mokslą, ir jais netikėti. Daug kas metasi į kunigystę, kur dykinėjimo laisvė, gera padėtis, maloni ir pagarbos verta. Žemdirbių, amatininkų, darbo žmonių skaičius kaskart mažėja, nes visi veržiasi į dvasininkų luomą. Jei valstybei rūpi sumažinti dykinėtojų skaičių, tai jos būtina pareiga padaryti galą tam vienuolių ir vienuolynų gausėjimui. Kas turi lėšų, tas tegul vyksta studijuoti, kam jų stinga, tegul dirba lauke, stoja į kariuomenę arba kaip nors kitaip tarnauja šaliai".

Toks aštrus didiko pasisakymas prieš kunigus greičiausiai išreiškė viešąją valdančių sluoksnių nuomonę. Tą nuomonę savo traktate dėstė ir Mykolas Lietuvis. Aiškus daiktas, bajorai irgi krovėsi turtus ir linksminosi, tačiau bajorai save laikė ir kitų buvo laikomi kariais, valstybės gynėjais. Už tas pareigas valstybei, pagal ano meto teisės nuostatus, jie valdė žemes, gautas jų pačių arba jų protėvių iš didžiojo kunigaikščio. Vyskupams ir klebonams žemės duodavo pats didysis kunigaikštis arba didikai mecenatai, kad skelbtų ir platintų tikėjimą, bažnyčios mokslą, šviestų visus valstybės gyventojus, neišskiriant ir liaudies. Žmonėms, kurie rūpinosi valstybiniais ir visuomeniniais reikalais, rūpėjo išsiaiškinti, ar atlieka dvasininkai savo pareigas. Jeigu jų neatlieka, tai už ką jie naudojasi bažnyčiai skirtomis žemėmis ir tose žemėse gyvenančių

valstiečių darbu? Mykolo Lietuvio priekaištai dvasininkams visai suprantami. Tačiau jis kritikuoja ir bajorus, prikišdamas jiems ištižimą, lėbavimą, turto vaikymąsi ir riteriškos dvasios stoką.

Bajorų reikšmė kare tuomet ėjo mažyn. XVI a. Lietuvos bajorai buvo daugiau dvarininkai negu kariai. Jų vietą kariuomenėj užimdavo algininkai, samdomi iš užsienio šalių, daugiausia iš vokiečių perėjūnų. Ši kariuomenė jokių kitų tikslų, kuriuos galima būtų pavadinti valstybiniais ar visuomeniniais, neturėjo, ji ieškojo tik uždarbio ir nuotykių. Ji mokėjo ne tik kautis, bet ir parsiduoti už aukštesnę kainą. Mykolas Lietuvis gerai matė algininkų kariuomenės ydas ir stengėsi paskatinti bajorus būti kariais riteriais, kuriems svarbiausias dalykas — valstybės gynimas. Jo manymu, bajorams valstybės reikalai turi būti svarbesni už jų pačių reikalus, nes valstybės gerovė — tai jų gerovė.

Ginant valstybės sienas, itin didelę svarbą įgavo iždo ir mokesčių klausimas. Bajorai buvo vienintelis Lietuvos valstybėje privilegijuotas žemvaldžių luomas, tačiau nemokantis žemės ir kitokių mokesčių. Visa mokesčių našta buvo suversta ant valstiečių pečių. Mykolas Lietuvis siūlo, reformuojant valakų sistemą, išmatuoti visas žemes (valstybės, bažnyčios ir bajorų) ir jas vienodai apmokestinti. Be to, valstybės ūkio interesais jis skatina bajorus būti taupiais ir vengti iš užsienio atvežamų prabangos dalykų.

Mykolas Lietuvis siūlo pertvarkyti ir teismus, kad visi šalies gyventojai, išskyrus didįjį kunigaikštį, būtų teisiami tuose pačiuose teismuose, laikantis tų pačių įstatymų. Tai buvo gana pažangi mintis, atitinkanti humanistų siekimą panaikinti žmonių susiskirstymą luomais. Renesanso žmonės, paneigę religiją ir bažnyčią, pasijuto sugriovę seną asketišką ir veidmainišką moralę ir nesukūrę naujos moralinės atra-

mos. Tad Mykolas Lietuvis, kaip ir kiti humanistai, ieškojo jos praeityje. Tokios moralės pavyzdžiu laikydamas totorius, jis rašė: „Jiems yra dieviškojo įstatymo laužymas ir nusidėjimas, už kurį baudžiama net lazdomis, jei kas, nepaisydamas protėvių ar senovės įpročių, išsiskiria iš savo tautos žmonių tarpo ar drabužiais, ar juosta, ar kepure, ar ilgais plaukais."

Taip pat ir apie antikinę senovę, kaip dera humanistui, jis kalba su didele pagarba.

Mykolo Lietuvio idealas — tvirta Lietuvos valstybė. To tvirtumo pamatas — santvarkos ir papročių tobulinimas. Deja, jo traktate skelbtas valstybinis patriotizmas liko be pasekmių. Feodalinę Lietuvos valstybę ištiko pavojus, kurį Mykolas Lietuvis jautė. Po Liublino unijos ji pasidarė Žečpospolitos dalimi ir po to drauge su ja XVIII a. buvo pasidalinta tarp galingesnių kaimynų. Mykolo Lietuvio skelbtas valstybinis patriotizmas nors ir buvo pažangus, bet gerokai pavėluotas. Tuomet Europoje kūrėsi tautinės valstybės. Aplink Maskvą telkėsi rusų žemės ir vietoj senosios Maskovijos kilo Rusija. Lietuvos valdovai, užuot stengęsi sujungti visas lietuvių gyvenamas žemes savo valstybėje, stojo ginti svetimų žemių, buvusių jų globoje. Dėl to teko pakelti daugelį karų, ištuštinti valstybės iždą. Lietuvos Didžioji kunigaikštystė XIII—XV amžiais atliko didelę paslaugą Europos tautoms. Ji buvo tvirtas barjeras kryžiuočiams, besiveržiantiems iš vakarų į rytus, ir totoriams, besibraunantiems iš rytų į vakarus. XVI amžiuje padėtis Europoje pasikeitė. Ir nors tą amžių feodalinės Lietuvos istorijoje galima pavadinti aukso amžiumi, iš tikrųjų jame prasidėjo valstybės sutemos, o nuo XVII a. vidurio — visokeriopas smukimas. Mykolo Lietuvio valstybinio ir Mikalojaus Daukšos tautinio patriotizmo kibirkštys jokio židinio neuždegė ir liko mums tik kaip vertingi praeities paminklai, kuriuos reikia pažinti.

Jausdamas valstybės smukimą ir norėdamas jo išvengti, M. Lietuvis ėmėsi santvarkos kritikos, keldamas totorius ir maskvėnus ir dėl kontrasto sutirštindamas tautinių savybių spalvas. Jis nevengė perdėjimų, aukštindamas svetimuosius ir žemindamas savuosius.

Mykolo Lietuvio veikalas atskleidžia ne tik buitį, papročius ir politinės minties gyvenimą, bet jis yra drauge ir publicistinės literatūros kūrinys. Jame geografiniai, etnografiniai ir istoriniai faktai dėstomi gyvai ir įdomiai, gausiai naudojant grožinės literatūros išraiškos priemones.

J. Jurginis

LEIDĖJO DEDIKACIJA SAVO GLOBĖJUI

*Šviesiausiajam Ponui
Oktavianui Aleksandrui, Pronsko kunigaikščiui,
Perestečko, Riazanės ir t.t. Valdovui,
Maloniausiam mano Viešpačiui.*

Šviesiausias kunigaikšti, kiekvieną kartą, kai aš, prisimindamas tą draugišką pasikalbėjimą, kuriuo teikėtės pagerbti mane ir kuriame buvo svarstomi teologiniai ir istoriniai klausimai, tyliai vienas mąstau ir svarstau apie tavo herojišką dvasią, negaliu neprisiminti tos dieviškos išminties: didis yra narsumas, jog pamažu tobulinamas protas iš pradžių keičia visa, kas regima ir nepastovu, žinodamas, kad visa tai reiks palikti. Be to, švelnus yra tas, kam tėvynė maloni, tvirtas yra tas, kam visa žemė tėvynė, o tobulas yra tas, kam pasaulis — ištrėmimas. Ankstyvoj jaunystėj su savo vieninteliu broliu Julijum, kurį dievas prieš dvejis metus pasišaukė į dangaus karalystę, išvažiavęs iš tėvynės, kuri tave, garsiausių didikų globojamą, kuo meiliausiai glaudė, tu atvykai iš atšakiausios Lenkijos provincijos į šias tolimas Germanijos šalis ir keletą metų, siekdamas ko nors išmokti, su nepaprastu uolumu lankei visų fakultetų

garsiausių mokytojų paskaitas, disputus ir promocijas, kurių stebėtinai daug čia būna, jog mes iš tikrųjų galime pasveikinti tas bendruomenes, kurias dievas kuo gausiausiai paskleidė tavo valdomose plačiausiose žemėse: jos turės visokeriopo dorybingumo ir mokslo pasiekusį globėją, jomis jis rūpinsis kiek išgalėdamas. Tu taip laimingai važinėjai po Prancūziją, Italiją, net Balearų salas ir Ispaniją, kad dėl didžių savo proto gabumų kuo giliausiai ir tiesiog nuostabiai pažinai tuos kraštus, jų kalbas, papročius ir įstatymus.

Su dievobaimingumu prisimename didvyrišką tavo prosenių kelią, pilną sėkmingų žygių. Juk, gerasis dieve, koks buvo Riurikas[1], seniausio tavo prabočio tėvas, galingiausias visos Rusios kunigaikštis, kuris dvylikai savo sūnų paliko septynias plačiausias kunigaikštystes, būtent: Kijevą, Vladimirą, Haličą, Černigovą, Perejaslavlį, Riazanę ir Pronską.

Seniausias tavo protėvis, viešpatavęs Riazanės ir garsiausioje Pronsko[2] kunigaikštystėje, paliko ligi šios dienos savo ainiams garbingą Pronskių vardą.

Tavo prosenį Jurgį Pronskį Lenkijos karalius Kazimieras Didysis taip brangino, jog, kai jis buvo totorių chano nelaisvėje, pasiuntė ten gausingą delegaciją, jį išvadavo ir nulydėjo su didžiausia pagarba į Vilnių ir po to pasiuntė jį su kariuomene prieš Maskvėną[3]. Už pergalę ir kitus ypatingus nuopelnus savo tėvynei jis, visai karalystei pritariant, dovanojo jam plačiausias žemes. Jis vedė šviesiausią kunigaikštytę Solomereckaitę, didžiai girtiną ir taurią moterį.

Jo brolis, kurio smurtui teko smarkiausiai priešintis, dalinantis palikimą, vedė Maskvos didžiojo kunigaikš-

čio seserį, iš kurios susilaukė dviejų sūnų. Vienas iš jų ainių paskutiniame šimtmety savo lėšomis atvedė į pagalbą didžiajam Maskvos kunigaikščiui prieš Steponą Batorą tris tūkstančius raitų kareivių.

Šie du broliai, kaip ir jų protėviai, buvo didieji Pronsko kunigaikščiai, kaip tat matyti iš gausių sutarčių ir privilegijų, laikomų Lietuvos kanceliarijoje, nes Pronsko kunigaikščiai darydavo su Lenkijos karaliais sutartis ir draugystės sąjungas.

Trečios kartos tavo senelis Glebas buvo vedęs Vilniaus tėvūno iš Podbipentų giminės dukterį. Jis mirė netoli Minsko, narsiausiai besikaudamas su totoriais.

Antros kartos tavo senelis, Belaja Cerkvės miesto įkūrėjas, už svarbias paslaugas Lenkijos valstybei gavo Kijevo vaivadiją ir keletą seniūnijų Rusios kraštuose.

Tėvo senelis Friderikas, Kijevo vaivada, vedė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės iždininko, herojiško vyro, kurį didžiai gerbė ir užsienio valdovai, Bohušo Bohovitino dukterį. Jo žmonos sesuo pirma buvo ištekėjusi už Tenčinskio, Krokuvos vaivados, paskui už Vilniaus vaivados kunigaikščio Radvilos, iš kurio, dievui laiminant, susilaukė Jono, kuris mirė Danijoje, ir šviesiausių Slucko[4] kunigaikščių — Jurgio, Simano ir Aleksandro.

Šio tavo senelio žentas buvo p. Jonas Zborovskis, garsiausias jūsų karalystės senatorius, Gniezno kaštelionas; jo sumanumas labai pravertė karaliui Steponui Batorui, kai šis kariavo su Gdansku.

O tavo tėvas, kunigaikštis Aleksandras Pronskis, beveik visus vaikystės ir jaunystės metus praleido įvairiuose užsienio kraštuose; iš prigimties jis buvo be galo

linkęs į svetimų kalbų, dailiojo meno, gerų papročių ir visokeriopų dorybių studijas, todėl visą savo gyvenimą buvo ne tik literatūros ir literatų, bet ir aplamai visų pasižymėjusių bet kuriame naudingame moksle mecenatas, ir už tai visi jį be galo gerbė. Sulaukęs vyresnio amžiaus, jis Prancūzijos karaliaus Karolio IX rūmuose, nelyginant plačiausiame pasaulio teatre, pateikė savo didvyriškų dorybių vaisius įvairioms tautoms pasižiūrėti.

Sugrįžęs Lenkijon, kai buvo renkamas naujas karalius, jis dėl tėvynės meilės ir didžių dorybių, kuriomis žavėjosi ir stebėjosi visi karalystės heroldai, buvo priimtas į senatorių luomą ir paskirtas Trakų kašteliionu. Visai Lietuvos didžiajai kunigaikštystei vienu balsu pritariant, jis buvo išrinktas drauge su Vilniaus vaivada delegatu į Prancūziją prašyti į karalius Henriką[5] ir atvežti jį į Lenkijos karalystę. Nėra nė vieno žmogaus Lenkijoje, kuris nežinotų, kokioje malonėje šis karalius jį laikė.

O kaip greitas jis buvo bet kuo patarnauti savo tėvynei, rodo Polockas, Pskovas ir t. t., kai jis, savo lėšomis surinkęs gana daug kareivių, atvedė juos karaliui Steponui. Kiek kartų mus puolė totoriai, tiek kartų jis rodė didvyriškumą, drąsiai kovodamas ir stropiai gindamas savo tėvynės gerovę ne tik patarimais, bet ir savo rankomis. Tą liudija visa Volynė ir Rusia, liudija Oleskas[6], kur jis su nedideliu savo kareivių būriu užpuolė totorių pulkus ir, kaudamasis dvi valandas, tarp kitų priešų savo rankomis nudėjo kažkokį totorių Polifemą, pašėlusiai besiginantį, ir tuo išplėšė pergalę priešams iš rankų.

Garbingą Aleksandro vardą išaukštino Redka, kur jis nelaisvėn paėmė daugybę priešų. Trofėjus matė Be-

restecka. Taip pat ir daugybė kitų vietų žino, kaip budriai jas saugojo totoriai, sužinoję apie besiartinantį didvyrį Pronskį.

Jei galėčiau viską apsakyti vienu kartu, tai pasakyčiau, kad tavo dievobaimingiausias tėvas niekados nėra praleidęs nė vienos progos, tinkamai nepasitarnavęs savo tėvynei, lygiai kaip ir visam krikščioniškajam pasauliui, negailėdamas nei didelių išlaidų, nei savo galvos. Jis visada su didžiausiu savo maldingos sielos susikaupimu aukojo ir save patį, ir visą savo turtą dievui ir tėvynei.

Garsįs prakilniausiomis savo prosenių dorybėmis, uoliai einąs savo mylimiausio giminaičio, garsaus ir kilnaus didvyrio Rapolo Leščinskio, Lešno grafo ir t. t., Brastos ir Kujavijos vaivados sūnaus ir Vislicos kašteliono ir t. t. pėdomis, šis pavyzdys visus skatina ir traukia; jis, taip aukštai iškilęs savo dorybėmis ir mokslumu tarp jūsų karalystės ponų, su ypatingu atsidavimu ir nenuilstamai rūpinosi dievo garbe, bažnyčios taika ir valstybės gerove.

Kai, šviesiausias kunigaikšti, kuo nuodugniausiai pažinęs vokiečių, prancūzų, italų ir ispanų sugebėjimus ir papročius, būsi sugrįžęs į tėvynę, kur dabar vyksti, tau, be jokio abejojimo, ne kartą teks grumtis su totoriais ir maskvėnais. Tad aš ir panorėjau šitą veikalėlį, kuriame šių priešų gyvenimas kuo teisingiausiai aprašytas, paskirti tau, nes esi šito nusipelnęs. Pirmoji knygelė buvo parašyta 1550 metais ir paskirta Žygimantui Augustui, pradėjusiam valdyti Lenkijos karalystę, o antroji buvo skirta Slucko kunigaikščiui Aleksandrui[8]*. Abu rankraščius suradau pas vieną bičiulį, kur jie pateko iš garsaus*

mūsų spaustuvininko Petro Pernos, kuriam buvo atsiųsti iš Lenkijos spausdinti.

Taigi priimk mūzas, kitados skirtas tavo giminaičiui didžiajam karaliui ir kunigaikščiui, priimk vėl gyveniman grįžusias mūzas, kurios kitados buvo atsiųstos iš Lenkijos Bazelin, idant čia galėtų išvysti pasaulio šviesą.

Telaimina gerasis dievas ir didis globėjas šiuos geriausius mano linkėjimus ir tegu šio veikalėlio dvasia, tavo šviesiausio vardo globojama, sugrįžta tėvynėn.

Būk sveikas, šviesiausias kunigaikšti.

Bazelis, 1614 m. spalio 1 d.

Tavo šviesiausiam vardui labiausiai atsidavęs

Jonas Jokūbas Graseris C. P.

MYKOLO LIETUVIO DEŠIMT ĮVAIRAUS ISTORINIO TURINIO FRAGMENTŲ APIE TOTORIŲ, LIETUVIŲ IR MASKVĖNŲ PAPROČIUS

PIRMASIS FRAGMENTAS.

Nors mes totorius laikome barbarais ir nuskurdėliais, bet jie patys didžiuojasi savo gyvenimo saikingumu ir savosios skitų[9] giminės senumu, tvirtindami, kad ji kilusi iš Abraomo ir niekad niekam nevergavusi, nors kitados ją yra niokoję Aleksandras, Darijus, Kyras, Kserksas ir kiti galingesnieji karaliai ir tautos. Šiandien jie pasidalinę į įvairias ordas, tai yra tautas: į rytus nuo mūsų kaimynų Perekopo totorių ir jų sąjungininkų Belgorodo ir Dobrudžos totorių, gyvenančių prie Moldavijos, esama dar galingų, perekopiškiams nedraugiškų ordų. Viena jų — nogajai, kita — Astrachanės, trečia — Užvolgio totoriai, gyveną anapus Tanajo upės, jų Volga vadinamos. Šioji orda yra Vengrijos nusiaubėjo chano Batijaus tėvynė; kitados ji valdė maskvėnus ir visus rusus, o dabar yra susijungusi su nogajais; toliau eina Kazanės, Kazokų, Bucharos, Samarkando ordos ir, sakoma, daug kitų. Jas pasidalinę dvylika valdovų, kaip viešpats pažadėjo jų protėviui Izmaeliui (Gen. 17), sakydamas, kad iš jo gimsią dvylika vadų ir kilsianti didelė giminė. Iš visų totorių giminių mus užpuldinėja vieni perekopiškiai; jie silpnesni už kitus, bet gyvena arčiausiai

mūsų ir naudojasi mūsų ištižimu, be to, jie įsikūrę parankioje vietoje, kur lengva pasislėpti. Iš tikrųjų perekopiškiai turi pačios gamtos įrengtą prieglaudą, nes dvi pelkėtos įlankos, kurių viena vadinama Meotide, tęsiasi nuo jūros į sausžemį maždaug per trisdešimt mylių, beveik vienodu atokumu viena nuo antros visu baru iš pat pradžios. Jų galai pasisuka vienas į kitą, ir tik neilgas sausumos tarpas neleidžia joms susilieti. Šioje vietoje jas jungia perkasas su aukštu pylimu, kuriame yra vartai. Tai vienintelis įėjimas į tą šalį sausuma. Nuo to ir tvirtovė, kuri yra prie tų vartų, ir visas pusiasalis tarp tų įlankų mūsų vadinamas Perekopu (Perkasu). Sakoma, kad jis kitados buvo vadinamas Taurika, o jo gyventojai ir valdovai buvę Trapezundo graikai. Iki šiolei ten graikai yra išlaikę ir savo kalbą, ir tikėjimą. Pats pusiasalis yra prie Ponto jūros, kuri kitos pusės gyventojų vadinama Pontus Euksinus[10]. Nors šis pusiasalis dėl savo padėties savaime sustiprintas, tačiau garsios plačios įlankos, gilus perkasas ir aukštas pylimas bei galinga tvirtovė ne tokios jau baisios kliūtys, kurių neįveiktų bent kiek pramankštinta kariuomenė. Nuo Lietuvos paskutinių tvirtovių — Čerkasų ir Braclavo — ligi tų vienintelių Taurikos vartų keliaujama šešias dienas išvien lygiais ir žolės priaugusiais laukais, kur niekur nepasitaiko nei kalnų, nei girių, nei balų, nei sunkiai perbrendamos upės, išskyrus Boristeną[11]. Ir pati Taurika šiapus kalnų visur lygi, tik pajūris kalnuotas ir miškingas, ir ten įsikūrę senieji gyventojai graikai. Lygumos, kur gyvena totoriai, patogios ir lengvos žmonėms verstis, jose gausu javų, vyno, mėsos ir druskos. Druskos ten daug būna negiliuose ežeruose ir daubose: vasarą per karščius nuo tos druskos vandens paviršius sustingsta kaip ledas žiemą; jis toks skaidrus, jog kai kuriose vietose žiba kaip krištolas. Ir žemė, kartą suarta ir bet kaip

suakėta, dosniai duoda visokių javų ir vynuogių. Smulkūs bei darbo gyvuliai ir žiemos metu lieka ganyklose, po plynu dangumi, ir jie nesunyksta. Net ir tie gyvuliai, kurie nuo darbų būna nusivarę ir sulieseję, išėję į laukus, atsigauna nuo užsilikusios žolės, kanopomis atsikapstę ją iš po sniego, ir jaučiasi ne blogiau, kaip pas mus geresnėse ganyklose arba po stogu. Mat, ir klimatas čia žymiai švelnesnis, ir žemė, kur tik užnešta dumblu, riebi. Be to, čia auga ypatinga žolė, visada žaliuojanti ir nuostabiai maistinga, vadinama tipecu. Todėl pasakojama, kad senovėje ten būta tiek daug gyventojų, jog kai kurie to meto graikų miestai turėję po tūkstantį bažnyčių, ir kad dvasininkai buvę tokie išpuikę, jog vyskupai ir archimandritai raiti įjodavę į šventoves. Net ir dabar kai kurių miestų, nors ir labai nusmukusių, plotas ir griuvėsiai rodo, kokie didingi jie buvę kitados. Ypač išsiskiria tas, kurį mes vadiname Solhota, maskvėnai Krymu, o graikai kitados buvo davę Teodosijos vardą, ir senovės sostinė Korsunė, iš kur rusų tauta gavo krikštą ir krikščionių vardą, o paskui mūsų giminės žmonės, ją sunaikinę, paėmė didelį grobį. Todėl ir mūsų Kijevo bažnyčių akmeniniuose pamatuose, mozaikose ir inkrustacijose iki šiolei esama to grobio liekanų. Gniezno katedros durys taip pat iš ten. Sakoma, kad mūsiškiams taip nuniokojus Korsunę, Taurikos krikščionys, paskendę prabangoj ir išlepę, pasikvietė iš Užvolgio ordos totorių būrį, kad jie atsiteistų su mūsų žmonėmis. Šie totoriai pamažu ten įsigalėjo ir, kai skaičiumi išaugo ligi tikros tautos, išsirinko kunigaikščiu kažkokį savo kraujo žmogų Temir Kutlą ir pavadino jį chanu. Bet jūsų didybės protėviai, nugalėję šiuos chaniukus, graikų nelemtus vasalus, siųsdavo čia už valdovus savo pavaldinius totorius iš Lietuvos. Paskutinis iš Lietuvos pastatytų chanų Ač-Girėjus, gimęs prie Trakų ir amži-

nos atminties Vytauto pasiųstas ten valdyti, susilaukė Taurikoje sūnaus Mengli-Girėjaus. Iš Mengli-Girėjaus gimė dabartinis chanas Sahip-Girėjus ir jo vyresnieji broliai, prieš jį ten viešpatavę — Machmet-Girėjus, Sadet-Girėjus ir Chas-Girėjus. Gavę tuo būdu iš savo protėvio garsingą vardą, dabar juo didžiuojasi visi jo ainiai, turėję savo rankose valdžią. Ir štai šitas Girėjų giminės medis, pasodintas čia tvirtos jūsų didybės prosenio dešinės, šiandien, atsidėkodamas už savo išaukštinimą, mums teikia daug rūpesčių. Nors Taurikoje įsigalėjo ateiviai ir jų valdžia, tačiau jos miestai, — Mankupas, Kafa, Kerčė, Kozlevas ir kiti, — esantieji prie jūros kranto, išsilaikė nepriklausomi nuo jų ir tik maždaug prieš septynias dešimtis metų pakliuvo į rankas turkams, sustiprėjusiems Konstantinopolio turtų dėka. Nuo to laiko kiekvienas pavergtas graikas moka jiems pagalvės mokestį. Nors graikai žemdirbiai, vynmedžių ir gyvulių augintojai, nenuskurdę, ir daug kas iš jų dar turi sidabrinių indų, nes jie gyvena ramybėje ir pagal viešą teisingumą, palaikomą protingesnės pagonių valdžios, tačiau jų gyvenimas labai nemalonus, nes jie laikomi nevertais pagarbos. Mahometo tikėjimo valdovai su jais visiškai nesiskaito, nebendrauja, net nesiteikia palankiai pažvelgti į juos ir verčia dirbti pačius sidabrinių indų savininkus, ypač sekmadieniais ir net velykų dienomis. Krikščionis čia neturi valdžios nei vergui, nei akiplėšiškiausiam sūnui, jeigu tas pasiskundžia vyresnybei savo tėvu. Net iš šeimos galvos atimamos visos teisės, jeigu tik kas praneša, kad jis ištaręs kokį žodį prieš pagonių tikėjimą arba bent juokais pakėlė pirštą prieš jį.

Taurikos pavyzdžio užtenka įsitikinti, koks nepastovus likimas. Juk kaip pasikeitusi jos gyventojų padėtis: pasilikę patricijų ainiai neteko garbės, laisvės ir moka

pagalvę mahometonams, o vyskupai, kitados išdidūs dievo bažnyčių niekintojai, dabar patys, paniekinti, nužeminti, šliaužioja prieš budelius totorius ir turkus. Jų miestai, kitados pertekę nesuskaitomais turtais, išdidūs, kupini linksmumo, prabangos ir triukšmo, dabar griūva, ir daugelis jų visai tušti, o kiti net su žeme sulyginti ir jų vardai pamiršti. Juos valdo ne kilnūs krikščionys, nuo gimimo jais besirūpiną, o svetima pagonių giminė, vos neseniai pati ištrūkusi iš vergijos, vasalai, įgavę laisvę ir valdžią. Taurikoje totoriai taip išplito, jog karan siunčia maždaug trisdešimties tūkstančių žmonių kariuomenę; žinoma, paprastai į karą imami visi: ir piemenys, ir šiaip karui netinkami, bet tik pajėgią sėdėti ant arklio vyrai. Ten būdamas, savo akimis mačiau, kai chanas siuntė su savo sūnumi Vengrijon turkams į paspirtį kareivius; tada jų buvo suskaityta penkiolika tūkstančių. Nors į žygį traukė rinktiniai vyrai, bet jie buvo prastai ginkluoti, tik vos kas dešimtas ar dvidešimtas turėjo kardą arba strėlę, o šarvai pasitaikydavo dar rečiau; vieni teturėjo tik lazdas iš kaulo, kiti — iš medžio, treti — tuščias makštis, be kardų, o skydų ir dureklių ar panašių ginklų visai nesimatė. Jie niekad, traukdami į karą, neapsisunkina ginklais ir maistu, imasi tik trupučiuką džiovintų sorų arba sutrinto sūrio, taip pat nėra gurguolių, trukdančių kovoti. Tačiau visi kaip vienas nešasi po daug naujų diržų, ypač kai traukia į mūsų kraštus, mat, tada jiems daug svarbiau pančiai mums rišti, negu ginklai gintis. Jie visados laiko daug kariškų žirgų, ir dauguma kareivių vedasi jų atsargai net po penketą. Galėdami dažnai mainyti arklius, jie staigiai užpuola, greičiau nužygiuoja savo kelią ir lengviau pabėga nuo vejančio juos priešo, keldami jam baimę pėdsakų gausumu, o patys su tiek žirgų nebijo nei nuovargio, nei alkio.

Kare jie narsiai atlaiko alkį, troškulį, nuovargį, nemigą, karštį, šaltį, darganas ir kitokius vargus. Iš tiesų, į karo žygius jie visados traukia be vežimų ir maisto pertekliaus, tik, kaip minėta, su daugybe žirgų. Net žiemos metu jie be vargo ir sunkumo perjoja plačius be jokių kelių tyrlaukius, užpustytus gilaus sniego, nors suledėjęs sniego luobas ir drasko jų arkliams kanopas.

Net žiemą, kai pučia šiaurės vėjai ir sraunios plačios upės baisiai ūžia nuo susigrūdusių ledų ir kada tikrai sunku per jas persikelti, jie be laivų, greitai ir lengvai įveikia jas, be atodairos plaukdami arkliais, prigludę jiems prie karčių, o savo pundus, padėtus ant medžių arba ant nendrių kūlelių, pririša arkliams prie uodegų. Mūšy jie kaujasi daug narsiau, negu maskvėnai, nors esti prasčiau apsiginklavę. Pirmajame susirėmime jie visada stengiasi apsupti kairįjį priešininko sparną, kad parankiau būtų laidyti strėles. Taip pat dažnai jie ima bėgti, tačiau staiga sustoja, apsisuka ir netikėtai puola juos besivejantį priešą, kurio eilės jau esti pakrikusios. Tuo būdu, patys būdami nuveikti, neretai pergalę atima tiesiog iš nugalėtojų rankų.

O kada jie grumiasi su mūsų kariuomene be jokios klastos ir karo gudrybių, teisingame mūšy, vyras prieš vyrą, tada mūsiškiai ima viršų, nors totorių būtų ir daugiau. Tą mes ne sykį esame patyrę, kovodami po jūsų didybės amžinos atminties gimdytojo pergalingomis vėliavomis. Iš tiesų, praslinkus vos penkiems mėnesiams po nelaimingo krikščionių su mahometonais mūšio, kuriame paskutinį kartą dalyvavo jūsų didybės pusbrolis karalius Liudvikas, tūkstantis penki šimtai dvidešimt septintais mūsų viešpaties metais vasario pirmą dieną lygiuose laukuose prie Čerkasų ir Olšanicos upės mes negyvai užkapojome dvidešimt penkis tūkstančius Perekopo totorių, nors mūsų buvo ne daugiau kaip pusket-

virto tūkstančio. Ir anksčiau, prie Klecko, jie neteko apie dvidešimt septynių tūkstančių vyrų, kuriuos išguldė devyni tūkstančiai mūsiškių. Lygiai taip pat buvo ir kitose vietose: ir prie Davidogrado, ir prie Strešino, Čečersko, Lopušnos ir plačiose Lebedino stepėse, ir prie Belaja Cerkvės, ir prie Sulos upės bei kituose mūšiuose. Kiek kartų šiame amžiuje tekdavo mums grumtis su jais, visada patirdavome, kad mūsiškiai stipresni už totorius. O prie Sokolo mūsų kariuomenė buvo jų nuveikta ne dėl to, kad jie buvo stipresni, bet dėl totorių suktumo ir vietos nepatogumo; mūsų kariuomenė buvo apsupta, apgaulingai ją įviliojus į neseniai sudeginto miesto griuvėsius, kur buvo pilna visokių pavojingų kiaurymių — olų, rūsių, požeminių tuštumų. Po to, kai totoriai nusigabeno į Tauriką kruvinus mūsų kareivių šarvus, Girėjų giminė pirmą kartą pasišiaušė prieš mus. Ir vėliau prie Očakovo, nors mūsų kareiviai ten kovėsi taip pat narsiai ir net buvo nugalėję, bet dėl jų pačių neatsargumo pergalė atiteko nuveiktajam Oslam-Sultanui: mūsiškiai pasiuntė savo vadus į jo tvirtovę derybomS, nes jie nežinojo, kad yra pasakyta: „Karo metu kas priešą klausia, ar tai apgaulė ar narsumas?" Tuo būdu mūsiškiai visuomet buvo stipresni už perekopiškius, išskyrus tik tuos atvejus, kai pastarieji griebdavosi suktumo, apgaulės ir kariškų gudrybių.

Totorių gyvenimas, kuriuo jie didžiuojasi, yra kaip senovės piemenų, kaip kitados aukso amžiuje šventųjų tėvų, iš kurių buvo renkami net žmonių vadai, karaliai ir pranašai. Jų vienas kažkada yra pasakęs: „Iškėlė mane viešpats, kai vaikščiojau paskui avių kaimenę." Iki šio laiko totoriai šitaip gyvena, ganydami savo kaimenes ir varinėdami jas iš vienos stepės į kitą. Jokių kiemų ir namų jie neturi, išskyrus tik kilnojamąsias palapines, supintas iš žilvičių ir nendrių ir apdangstytas vel-

tiniais, šiaudų plaušiniais ir meldų pynėmis. Susodinę į jas žmonas ir vaikus, jie tas palapines dideliuose vežimuose vežiojasi su savimi. Žemės jie nedirba, nors ji būtų ir derlingiausia, tik naudojasi jos vaisiais, kurie auga savaime, ir žole, reikalinga gyvuliams. Todėl, sekdami Saliamono patarimu, jie maitinasi pienu be duonos ir augalu, vadinamu cycera, yra blaivūs ir taupūs, mat, jiems ir įstatymai draudžia gerti vyną ir valgyti kiaulieną. Ir nors jie valgo kitų smulkių gyvulių ir galvijų mėsą, ir net arklieną, bet tą daro tiktai svetur; savo krašte jie valgo tik išgaišusius gyvulius arba tokius, kurie gali pastipti, kitaip sakant, tausoja savo gyvulius, nes kaimenės yra jų pragyvenimo šaltinis. Jokio nuosavo nekilnojamo turto jie neturi, išskyrus šulinius, bet ir jie priklauso kiekvienam giminės nariui. Jie net nelabai rūpinasi įsigyti ir kilnojamo turto, išskyrus kasdien vartojamus menkos vertės indus bei jojimui ir karui reikalingus įnagius. Tik šiais dalykais jie uoliai domisi, o kitų paprastų darbų jie neišmano ir net laiko netinkamu ir negarbingu daiktu, jei darbo imasi laisvas žmogus, kurio pareiga esanti su kuo didžiausiu atsidėjimu tarnauti savo tikėjimui ir ginklu jį platinti. Tačiau ir tokiame laukiniame gyvenime jie neranda vertingesnio dalyko už santūrumą ir ištvermę, ir visi gyvena be pertekliaus ir be kraštutinio stygiaus, kaip kad pasakyta šventajame rašte: „Moku būti sotus ir alkti, ir būti visko pilnas, ir skurdą kęsti", arba: „Kas daug turėjo, nepadaugino, kas mažai turėjo, nesumažino". Taip dabar yra ir tų barbarų tarpe: niekas iš visko pertekusių nepaspringsta nuo apsirijimo ir niekas iš vargstančiųjų nemiršta badu ir nežūsta nuo šalčio, taip pat niekas neelgetauja, nors ir kenčia didelį stygių. Iš tiesų retai jų tarpe rasi lėbautoją, taip pat retai užtiksi ir badmirį elgetą, apgaviką, svetimo turto siurbėją, bylininką,

neteisingą teisėją, suktą liudininką, priesaikos laužytoją, vagį ar žmogžudį. Todėl jiems nėra nė mažiausio reikalo krimstis iš rūpesčio, kaip apsaugoti savo daiktus, nei laikyti namuose paruoštus ginklus patiems apsiginti. Nešiotis su savimi ginklą keleiviams jų krašte yra laikoma nelemtu ir neleistinu dalyku. Savo tarpe jie šventai saugo taiką ir teisingumą, atiduodami kiekvienam visa, kas jam priklauso; jie neskriaudžia kitų žmonių, mokėdami teisėjams ir šiaip valdžios žmonėms dešimtinę, nes tie stabmeldžiai žiūri į teisėjų pareigas ne kaip į būdą pasipelnyti, bet kaip į dievui malonų dalyką. Net ir pats teismas ten laikomas ne pasauliniu, o dvasiniu dalyku, teisdarystę vykdo dvasininkai, vadinami kadijais, jie įšventinami pagal jų tikėjimo papročius ir duoda ypatingą priesaiką. Be to, teisėjais renkami žmonės, mažiausiai geidžią žemiškų dalykų, dėl kurių dažniausiai tenka teisti kitus. Ir kad greičiau įvyktų teisingumas, teismas nepaiso išsisukinėjančių vilkintojų gudravimo ir besibylinėjančiųjų šmeižtų. Jei kaltinamasis, kurio drabužių kraštą palytėjo kaltintojas, šiuo būdu šaukdamas jį tieson, vengia tuojau pat stoti į teismą, jo kaltumas jau laikomas įrodytu, ir jis tučtuojau mušamas lazdomis, kaip numatyta dievo įstatymų.

Teisme nepriimami kaltintojais arba liudytojais tie asmenys, kurie nėra pakankamai tobulai susipažinę su įstatymų reikalavimais ginantis, arba tie, kurie yra pastebėti ragavę vyno arba turį kitą kurią ydą. Tam pačiam teismui, tai yra kadijaus teismui, priklauso visi be išimties: ir didikai, ir vadai, ir prasti žmonės, jie visi laikosi tų pačių įstatymų, išskyrus patį vyriausiąjį kunigaikštį, kurio didybei atiduodama didesnė negu žmogui pagarba. Lygybės jie laikosi ir savo drabužiais, ir gyvenimo būdu. Jiems yra dieviškojo įstatymo laužymas ir nusidėjimas, už kurį baudžiama net lazdomis, jei

kas, nepaisydamas protėvių ar senovės įpročių, išsiskiria iš savo tautos žmonių tarpo ar drabužiais, ar juosta, ar kepure, ar ilgais plaukais, o taip pat kas savo valgį suvalgo patsai vienas, nesidalindamas su kiekvienu esančiuoju arba jei šeimininkas ima valgio anksčiau, dar nepadėjus jo į vidurį, nesupiausčius į gabalėlius ir rūpestingai nesumaišius taip, kad kiekvienam esančiųjų tektų po vienodą gabaliuką. Ir kelionės metu jie ne tiktai iš vieno maitinasi, bet dargi skuba vienas per kitą patarnauti vyresnio amžiaus arba silpnesnės sveikatos žmogui.

Namuose jie svečią arba šiaip pakeleivingą, kad ir nepažįstamą, vaišina ir duoda nakvynę, tačiau nuošaliai nuo savo palapinių, nes, jų supratimu, nedera savo žmonas rodyti ne tik svetimam žmogui, bet net draugui ir kartais labai maloniam svečiui. Jas, nelaimingas, jie laiko uždarytas kuo toliausiai nuo svetimų akių; dėl jų tamsumo jos nebūna ne tik prie svečių, bet joms neleidžiama net į šventovę eiti, ir jos visai neišmano, kaip elgtis viešose vietose. Joms užkraunama siūti drabužius ir avalynę, bet ne prieš jų pačių norą. O vyrai nesitenkina viena pačia, bet, senų žmonių įpratimu, didžiuojasi, juoba kad ir jų tikėjimas tai leidžia, jog kiekvienas gali turėti po keturias žmonas ir prie kiekvienos jų po dešimt sugulovių. Ir kad atrodytų tobulesni, jie renkasi žmonas ne pagal turtingumą ir jų kūno gražumą, o tuokiasi su jomis, iš anksto visai nė nematę jų savo akimis, tačiau patyrę apie jų būdą ir įpročius. Taip pat jie nevengia vesti savo vergių, paimtų nelaisvėn ar nupirktų. Todėl jų žmonos moterystėje yra ištikimos, klusnios, tarp savęs sutaria ir nepavydi savo vyrams sugulovių. Jos taip pat yra drovios, jų tarpe negirdėtas daiktas neištikimybė, kuri, beje, laikoma baisiu nusikaltimu, už ją baudžiama mirtimi. Maža to, tie barbarai supranta,

jog išganingiausias dalykas tautoms yra drąsa ir karo menas ir jog drąsa gimsta, grumiantis su sunkumais, tad jie, paniekinę išlepimą ir pramogas, jau nuo mažens gyvena sunkiose sąlygose ir daug jodinėja bei mankštinasi, norėdami priprasti prie karo dalykų. Aplamai jie nuo pat kūdikystės jau sodinami ant žirgo ir nuo jo nenulipa net sulaukę senatvės. Net perkaršę seniai ir ligonys, gėdydamiesi išlepimo ir gailėdami arklių, vengia naudotis vežimu. Žirgus jie taip tausoja, kad net jų didikai, kuriuos už tėvynės sienų lydi po šimtą raitų tarnų, savo tėvynėje jodinėja tiktai vieni.

Jų moteriškės, kad ir pačios garbingosios ir net artimos chanui, turinčios teisę lankytis valdovo rūmuose, nesidrovi važiuoti vienu jaučiu arba, jei vežimas didelis, dviem, nors jos, būdamos namie ir sėdėdamos uždarytos, būtų apsikrovusios auksu ir brangiais akmenimis. Kinkyti vežiman kad ir menkiausią arklį laikoma nuodėme, tikėjimas neleidžia to net ir tam iš jųjų, kas savo arklidėse turi po tūkstantį žirgų.

Tų žmonių gyvenimas yra atsilikęs ir iš viso paprastiems žmonėms kietas, šiurkštus, tačiau jų chanai, nepaisydami savo tautos santūrumo, gyvena ištaigingai. Pavyzdžiui, dabartinis Perekopo valdovas, pavedęs karo reikalus savo sūnums, pats su pasimėgimu atsideda pramogoms savo žmonų haremuose, kurių viename, esančiame labai pavaizdžioje vietoje, yra puikus sodas su gražiais įrengimais, gera priežiūra, pilnas įvairių žolynų ir medžių, grakščia tvarka susodintų pulkeliais po penkis. Tame savo rojuje jis priiminėja net svečius, keldamas jiems brangias, prašmatnias puotas; jis pats, lyg rodydamas turtams panieką ir neapykantą, valgo iš medinių ir molinių indų, nors būna atsigulęs ant paauksuotų minkštų pagalvių ir alkūnėmis bei kojomis atsirėmęs į sidabrinį stalą, ant kurio sustatytos auksinės,

brangiais akmenimis papuoštos taurės, mėgaujasi skaniausiais valgiais ir gėrisi styginių instrumentų — cimbolų, barškučių, dūdelių — muzika, dainomis ir kitais linksmais niekniekiais. Puikuodamasis savo prabanga, jis, tariasi kad, visai tautai nuo daug ko susilaikant, pats gali gyventi kuo plačiausiai.

Totorių giminės gyvena pagal šventąjį raštą, kuris sako: „Vyno negersite, namų nestatysite, javų nesėsite, vynmedžių nesodinsite, o gyvensite palapinėse, kad išsilaikytumėt ilgus metus ant žemės." Taip jie ir gyvena „ant žemės" ilgus metus, laisvi, nemokėdami prievolių, nebijodami galutinio išnykimo. Paniekinę pramogas ir neturėdami jokios pastovios, nekilnojamos ir kariauti trukdančios nuosavybės, jie visą savo mantą vežiojasi visur, kur tik kraustosi. Būdami klajokliai, svarbiausiu turtu jie laiko kilnojamus daiktus — keliaujančias su jais gyvulių bandas ir net vergus.

Perekopiškių totorių gyvulių bandos gausėja iš didelio vislumo, o vergus jie imasi iš belaisvių, pagrobtų svetimose žemėse, ir pastarosios mantos jie turi daug daugiau negu gyvulių, tiek, kad vergus jie gausiai pardavinėja svetimoms šalims.

Kai iš kitos Juodųjų jūrų pusės ir iš Azijos atplaukia laivai, atveždami totoriams ginklų, drabužių ir žirgų, tai atgal jie grįžta visada prikrauti vergų. Visos jų rinkos ir vietos, kur yra muitinės, garsios tiktai šiomis prekėmis, nes vergų jie visuomet turi po ranka ir prekybai, ir užstatui, ir dovanoms. Kiekvienas jų, nors ir neturėdamas jokio vergo, bet kadangi jodinėja raitas ir visuomet gali šio turto įsigyti, sutartyse pasižada bet kuriam savo skolintojui atsilyginti paskirtą dieną už drabužius, ginklus ir gyvus arklius taip pat gyvais, bet ne arkliais, o žmonėmis, ir dargi mūsų kraujo. Ir tokiais pažadais pasikliaujama, tarytum jie savo garduose ir kiemuose vi-

sada turėtų uždarę mūsų žmonių. Štai dėl ko vienas žydas, muitinės viršininkas prie garsiųjų Taurikos vartų, matydamas tolydžio varant nesuskaitomą daugybę belaisvių, klausinėjo mūsų, ar dar yra žmonių mūsų kraštuose ir iš kur tiek daug jų imasi. Tie niekšai visuomet turi pasitiekę tos mantos ne tiktai prekybai su užsieniu, bet ir namų reikalams, kad turėtų į ką nukreipti savo nuožmumą ir kuo pažaisti.

Iš šių nelaimingųjų tarpo stipresniems vyrams, jeigu jie neiškastruojami, nupiaustomos nosys ir ausys ir ant veidų ir kaktų išdeginami ženklai. Su grandinėmis ant kojų ir su kilpomis ant kaklo, jie dieną verčiami darbus dirbti, o naktį uždaromi tamsiojon. Nors jie ir labai išsekę, bet maitinami pastipusių gyvulių mėsa, ir taip supuvusia, kad joje knibždėte knibžda kirmėlės ir ja šlykštisi net šunys.

Putlesnės moterys laikomos gašlumui tenkinti, o kai kurios, išmokytos artistiškumo, puotose linksmina svečius dainomis, skambindamos lyromis, ir šokiais. Pagrobtos iš kilmingesnių mūsų giminės šeimų ir gražios moterys vedamos į Talasiją (haremą) tam rojaus gyventojui.

Taip pat tie žmonės teikia ir kitokių reginių, būtent, parduoti tuos nelaiminguosius veda į tokią rinką, kur būna daugiau žmonių, sustatę vieną paskui kitą kaip skrendančias gerves ir surakinę už kaklų po dešimt. Jie parduodami ištisomis dešimtimis varžytynėse. Varžytynių metu jų prievaizdas garsiai šaukia, kad tai nauji vergai, prasčiokai, negudruoliai, neseniai paimti iš karaliaus žmonių, ne iš maskvėnų, nes vergai iš maskvėnų, kaip klastingi ir apgavikai, ten laikomi pigesniais. Šios prekės Taurikoje įkainojamos dideliu sumanumu, ir užsienio pirkliai brangiai už jas moka, o patys par-

duoda jas dar brangiau tolimesnėms ir juodesnėms tautoms — saracėnams, persams, indams, arabams, siriečiams ir asiriečiams, nes kai kurie jų čia godžiai ieško vergių vedyboms, tačiau elgiasi su jomis be smurto ir užgauliojimo, laikydamiesi viešpaties įstatymų (Deuteronomos, 21 skyrius). Ir dabartinio turkų imperatoriaus mylimiausioji žmona, jo pirmutinio sūnaus ir įpėdinio motina, pagrobta iš mūsų krašto. Taip pat ir Perekopo Sahip-Girėjus yra gimęs iš krikščionės ir dabar turi žmoną krikščionę. Ir visi tų tironų ministeriai, eunuchai, raštininkai ir ypač kariai janičarai, kurie jau iš mažens būna mokomi karo meno ir drausmės ir iš kurių pasirenkami vadai ir baronai, yra mūsų krikščioniškojo kraujo. Ir todėl, kai ten perkami vergai, apžiūrimi ne tik išviršiniai kūno sąnariai ir dantys, kad nebūtų reti ir pajuodę, bet ir slaptesnės kūno dalys, ir, radus kokį apgamą, gumbą, randą ar kitą kokią paslėptą ydą, pirkinys tuoj grąžinamas. Tačiau, nepaisant tokio pirkėjų priekabumo, apsukrūs pirklių agentai ir supirkinėtojai vis vien sugeba juos apgauti. Jei belaisvių būriuose pasitaiko dailesnių berniukų ir mergaičių, jų neveda tuojau į rinką, o gražiai juos laiko, atpeni, apvelka šilkais, ištrina raudonais ir baltais tepalais, kad daugiau pritrauktų pirkėjų ir brangiau parduotų. Už mūsų kraujo gražesnes ir nelytėtas merginas kai kada ten imama tiek aukso, kiek jos pačios sveria. Labai dažnai gražūs vergai, rūpestingai prižiūrėti ir dar pagražinti, čia pat, kur būna perkami, parduodami kitiems didesne kaina, gaunant nemaža pelno. Tai daroma visuose to pusiasalio miestuose, ypač Kafoje. Atsitinka, kad supirktųjų nelaimingų žmonių būriai būna vedami iš rinkos stačiai į laivus. Turėdama patogesnį jūros uostą, toji nepasotinama ir nelemta Kafa yra ne miestas, bet mūsų kraujo bedugnė.

Kada tie keliauninkai, sustoję ant jūrų kranto, prieš sulipdami į laivus, išvydo, kaip mes su gailesčiu žiūrime į jų likimą, vienas jų, mano pažįstamas, iš to paties, kur ir aš, krašto, lyg mūsų nuliūdusio veido paskatintas, žiūrėdamas į mane, tarė visų savo bendrakeleivių vardu: „Jau nėra ko, mielas broli, gailėti mūsų, ištremiamų iš tėvynės ir keliaujančių į svetimus kraštus. Nors mes leidžiamės į tą liūdną ir rūsčią kelionę, paliekam malonią tėvų žemę, išvažiuojam ten, iš kur niekad nebesitikime grįžti, ir, toldami nuo tėvynės sienų, kasdien vis didesniu gimtosios žemės ilgesiu degsime, tačiau tą neišvengiamą likimą mums reikia pakelti juo kantriau, nes mes esame ne vieni, keliaujame su savo draugų būriais, o čia, Taurikoje, paliekame ne geresnėje būklėje mūsų bendro likimo draugus su išdegintais ir išbadytais ženklais ir net sužalotais veidais. Ne linksmesnis likimas, kaip mes gerai žinom, ištiko ir mūsų artimuosius tėvynėje. Mes matėme ten juos žudomus, kapojamus, matėm ant žemės išmėtytus jų kūno sąnarius ir galvas, jų drebančias širdis, sviedžiamas į ugnį, matėme jų plaučius, kai žiaurus priešas, perskrodęs jiems pilvus, plėšė iš šiltų vidurių jų tulžis burtams ir tulžies skystimą tepalams. Tiesa, ir mums būtų buvę daug geriau, jeigu mes, iškentę tokias ir kartais dar baisesnes kančias, būtume drauge žuvę savo tėvynės dievų ir dvasių akyse, neatskirti nuo mūsų šventybių ir prosenių kapų. Ir mūsų kūnai būtų buvę daug laimingesni, negu dabar, net jeigu jie, su apkapotais sąnariais, su išleistais viduriais, būtų buvę laukinių žvėrių sudraskyti ir suėsti. Bet kadangi nepermaldaujamas likimas, kurio reikia klausyti ir kurio neįmanoma išvengti, mums to pavydėjo, skirdamas mums šiuos nuožmius pasityčiojimus, tai dabar kuo mažiausiai pagelbės mums tas jūsų susirūpinimas ir gailesys. Mums verčiau reikia bijoti, kad jūsų

neištiktų toks pat likimas, t. y. kad jums kada nors netektų lipti į šiuos laivus ir kad pagaliau visa mūsų giminė neišnyktų, taip dažnai diena po dienos žūstant jos augintiniams. O to iš tikrųjų labai reikia bijoti, jeigu jūs ilgiau neatsisakysit savo taip pragaištingų papročių, kurių dabar laikotės ir kurie jus nuolat traukte traukia į pražūtį. Todėl jei dar jauti kiek tėvynės meilės ir ištikimybės valdovui ar dievobaimingumo, tai tavo pareiga pranešti valdovui ir pagaliau visiems tiems, kuriems tat reikia žinoti, apie tą gresiantį pavojų, kurį tu pats permanei, pamatęs čia žmonių gyvenimą. Jeigu neturi daugiau dėl ko stengtis, tai bent tepaskatina tave tai kuo uoliau padaryti tikras tikėjimas ir meilė dievui, kurio vardu, mes, nelaimingieji, tik dabar iš tiesų supratę, kas yra tėvynė ir meilė, maldaujame tave, kad ta tėvynė, kurios esam netekę, gautų iš mūsų bent šį paskutinį meilės šauksmą". Sulig šiais žodžiais jį, sunkiai bealsuojantį, stipri virvė patraukė laivan, mat, jau lipo jo dešimtinė, ir, laivui išplaukus į atvirą jūrą, jis dingo, palikdamas mums tik savo trumpą testamentą.

Pirmojo fragmento pabaiga.

Šis tas skaitytojui.

Po šio einančiuose tomuose Mykolas vien tik skundžiasi sugedusiais savo tautos papročiais, sakydamas, kad už juos nesą pražūtingesnio priešo ir jį reikią pirmiausia išguiti. Toliau jis nori, kad tie papročiai būtų pataisyti, ir nurodo priemones. Tačiau mes, palikę šios rūšies nusiskundimus, kurių apstu ir kitose tautose, susipažinkime tik su tuo, kas liečia gyvenimo mokytoją — istoriją.

Maskvėnų ir totorių jėgos daug menkesnės už lietuvių, bet jie pranoksta šiuos savo darbštumu, taupumu, santūrumu, drąsumu ir kitomis dorybėmis, kurios padeda tvirtą valstybėms pamatą. Iš šių dorybių totoriai turi didelę naudą, jie gali pasidžiaugti išsivarę iš mūsų daugybę gyvulių; kadangi šių laikų aplinkybės to reikalauja, jie numaldomi dar kas metai jūsų didybės dovanomis, lyg draugai ir sąjungininkai, juo labiau kad lietuviai ir seniau su jais sudarinėdavo sutartis. Jie nuolat jodinėja raiti, kariauja be vežimų, turi daug arklių iš svetimų kraštų ir neturi miestų, kuriuos reikėtų saugoti. Maskvėnai gauna kiekvieną pavasarį iš nogajų ordos daugelį tūkstančių tinkamiausių karui žirgų mainais už apdarus ir kitus pigius daiktus. O mums Trakijos turkai siunčia už brangią kainą paskutinės veislės arklius, senus, nuvarytus, suliesėjusius, su kokiomis nors slaptomis ligomis, nes jų religija laiko nusikaltimu pardavinėti krikščionims sveikus arklius, lygiai kaip ir ginklus; mūsų proseniai tenkindavosi vietinės veislės arkliais, ir jie visuomet karan eidavo su ietimis, skydais, šarvais ir su maišeliu miltų. Kilmingosios lietuvių moterys į bažnyčią arba viešnagėn važiuoja karietomis, vadinasi, sūpuojančiais vežimais, pakinkytais šešetu ar aštuonetu tos pačios spalvos arklių, o tuo tarpu skitas nebaudžiamas išsivaro iš Lietuvos tiek pat diržais surištų žmonių.

Priešingai, totoriai, nors labai daug arklių turi, neleidžia jų kinkyti vežiman net savo kunigaikštienei vežti.

Turkai ir kiti saracėnai, penkis kartus per dieną šventykloj melsdamiesi, nusiauna ir prausiasi šaltu vandeniu net gėdingas kūno dalis. Jie, o taip pat totoriai, maskvė-

nai, livonėnai ir prūsai, būdami taupūs, nuolat dėvi tuos pačius apdarus, o mes jų turime ir įvairių, ir brangių.

Totoriai dėvi ilgas tunikas, be klosčių ir raukšlių, patogias joti ir kautis, ir lengvas baltas smailas kepures, siuvamas ne paradui. Išsirikiavę būriais, jie dėl kepurių aukštumo ir baltumo atrodo įspūdingesni ir priešams baisesni. Šalmus jie dėvi paprastai labai retai. Maskvėnai taip pat pamėgdžioja šią gudrybę. Kepurės daromos iš avies vilnos, dažnai plaunamos, jos ilgai išsilaiko, o nusipirkti jas galima už vieną grašį.

Nors tik vieni maskvėnai turi daug sabalų ir kitų šios rūšies žvėriukų, tačiau paprastai patys jie brangių kailių nenešioja. Siunčia tuos minkštus daiktus Lietuvon išlepėliams už auksą. Todėl savo aukštas smailas vilnones kepures jie puošia auksinėmis plokštelėmis ir brangiais akmenimis, kuriems nekenkia, kaip kad sabalams, nei drėgmė, nei saulė, nei kandys.

TREČIOJO FRAGMENTO IŠTRAUKA.

Maskvėnai labai vengia visokių prieskonių, net per velykines puotas tenkinasi tik neišvalyta druska, garstyčiomis, česnakais, svogūnais ir savo žemės vaisiais; taip elgiasi ne tiktai paprasti žmonės, bet ir didikai, ir vyriausiasis jų vadas, mūsų pilių grobikas, kuris giriasi jų užėmęs per septyniasdešimt tris.[12]

Ant kunigaikščio puotos stalo tenai tarp aukso indų ir vietinių valgių atskiruose induose padedama pipirų, bet nevirtų. Tačiau jų niekas nepaliečia. O lietuviai maitinasi prabangiais iš tolimų kraštų atvežtais valgiais ir geria daugelio rūšių vyną. Dėl to atsiranda įvairių ligų. O maskvėnai, totoriai ir turkai, nors jų kraštuose ir auga vynuogės, patys vyno negeria, o parduoda jį krikščionims ir už gautus pinigus perkasi karui reikalingų

įnagių. Jie įsitikinę, kad dievui daro malonų darbą, kuriuo nors būdu liedami krikščionių kraują.

Perekopo totoriai taip pat vengia prieskonių, jie geria pieną ir šulinių vandenį, kuris Taurikos laukuose dažniausiai būna kartus: tyro vandens jie gauna retai, kai jo randa labai giliai žemėje.

Mūsų proseniai vengė svetimų kraštų gėrimų ir valgių. Blaivūs ir taupūs, jie garbės ieškodavo kare, o pramogų jiems teikdavo ginklai, arkliai, daugybė tarnų, tokių, kokiais džiaugiasi Marsas, ištvermingų ir veiklių. Atremdami svetimas tautas, jie savo valdžią plėtė nuo vienų jūrų iki kitų ir priešai jų kraštą vadino Chorobra Litwa (Narsioji Lietuva).

Lietuvos miestuose jokių įmonių nėra tiek daug, kaip alaus ir degtinės bravorų. Šiuos gėrimus nešasi žmonės, eidami į karą ir melstis. Žmonės į juos taip įjunkę namie, kad vos tik karo žygyje atsigeria nepriprasto gėrimo — vandens, kaip mat miršta nuo dieglių ir dezinterijos. Kaimiečiai, pametę ūkio darbus, renkasi į smukles. Ten jie praleidžia dienas ir naktis, begerdami ir savo gudrumu prisijaukindami meškas, kad šios, šokdamos pagal birbynę, linksmintų juos. Dėl to atsitinka, kad žmonės, išgaišinę savo turtą, nenorėdami kęsti bado, ima vagiliauti ir net plėšikauti. Šitokie atsitikimai tokie dažni, kad bet kurioje Lietuvos srity už šiuos nusikaltimus per mėnesį daugiau žmonių nubaudžiama mirtimi, negu per šimtą ar du šimtu metų visose maskvėnų ir totorių provincijose, kur girtuokliavimas draudžiamas.

Totorius, tik paragavęs vyno, gauna aštuoniasdešimt lazdų ir turi sumokėti tiekos pat monetų baudą. O Maskvoje niekur nėra smuklės, nes jei nors vienas vyno lašas randamas pas namų šeimininką, tai namai sugriaunami, turtas atimamas, šeima ir kaimynai išplakami, o jis pats įmetamas ligi gyvos galvos į kalėjimą. Su kai-

mynais taip žiauriai elgiamasi dėl to, kad jie įtariami žinoję apie šį biaurų nusikaltimą ir laikomi šia yda taip pat apsikrėtę.

O mūsiškius gėrikus žudo ne valdžia, bet pats nesusilaikymas arba begeriant kilusios muštynės, kur neapsieinama be ginklų. Diena prasideda su degtine. „Vyno, vyno!" — šaukiama dar lovoje.

Tuos nuodus geria vyrai, moterys, jaunikaičiai gatvėse, aikštėse ir pakelėse. Jais užsinuodiję, jie negali po to nieko daugiau daryti, kaip tik miegoti, ir kas vieną kartą įprato į šią blogybę, tam aistringas noras pasigerti nuolat didėja. Nei žydai, nei saracėnai neleidžia, kad kas nors jų tautoje mirtų iš skurdo — toks gailestingumas įsigalėjęs jų tarpe. Niekas iš saracėnų nedrįsta suvalgyti bent kąsnelio, pirma jo nesutrupinęs ir nesumaišęs su kitokiu maistu, kad kiekvienam iš esančiųjų valgio tektų po lygiai.

Dėl to, kad maskvėnai susilaiko nuo girtuokliavimo, jų miestai garsūs įvairiais darbščiais meistrais, kurie, siųsdami mums medinius dubenis ir lazdas seniams ir girtiesiems pasiremti, balnus, kardus, pakinktus ir įvairius ginklus, atima iš mūsų auksą.

Seniau maskvėnai buvo tokioje Užvolgio totorių vergijoje, jog kas metai į Maskvą atvykstantį chano pasiuntinį ir duoklių rinkėją pats kunigaikštis pasitikdavo už miesto vartų ir, laikydamas jo arklį už apynasrio, pėsčias vesdavo raitelį į kunigaikščio rūmus ir čia visaip jam patarnaudavo. Pasiuntiniui atsisėdus į kunigaikščio sostą, jis klūpsčiomis išklausydavo totorių reikalavimų. Todėl ir šiandien Užvolgio totoriai ir iš jų kilę perekopiškiai maskvėnų kunigaikštį vadina savo cholopu, tai yra vergu. Bet dabar tai neturi pamato, nes iš šios tironijos juos išvadavo Ivanas, nūdien valdančio Ivano Vasiljevičiaus[13] sūnaus senelis, sugrąžinęs savo tautą į

blaivumą ir visur uždraudęs karčiamas. Be to, jis praplėtė savo viešpatiją, į savo valdžią paėmęs Riazanę, Tvėrę, Suzdalį ir kitas gretimas kunigaikštystes.

Tas pats kunigaikštis tuo metu, kai Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras kariavo Prūsuose prieš kryžiuočius už savo karalystės žemes ir kai mūsų tauta buvo nugrimzdusi prabangon, atėmė net Lietuvos sritis: Naugardą, Pskovą, Severską ir kitas, prijungdamas jas prie savo tėvonijos. Kaip tėvynės išvaduotoją ir jos padidintoją, saviškiai žmonės jį išaukštino, paskelbdami šventuoju didvyriu. Ir savo sostinę jis pagražino mūrine pilimi, o savo rūmus skaptuotais akmenimis, sekdamas Fidijo meną; kai kurių savo koplyčių kupolus jis paauksavo. Ir jo sūnus Vasilijus, laikydamasis tokio pat blaivumo ir griežtų papročių, prijungė prie savo tėvonijos atimtas iš mūsų tūkstantis penki šimtai keturioliktais metais liepos mėn. paskutinę dieną dėl Mykolo Glinskio išdavystės Smolensko pilį ir sritį.

Ir savo sostinę Maskvą jis padidino, pastatydinęs joje mūsų samdytų kareivių rankomis Nalevkų kaimą ir davęs jam vardą, pasityčiojantį iš mūsų į girtuokliavimą linkusia tauta, nes „nalei" reiškia „įpilk". Panašiu būdu ir jo sūnus, kuris dabar viešpatauja, nors ir nustojo mūsų naudai vienos pilies, bet tuo pačiu laiku pastatė mūsų krašto žemėse tris pilis — Sebežą, Veližą ir Zavoločję. Totoriams jis niekuo nenusileidžia, nors kitados buvo jų vergu. Savo žmones jis laiko blaivybėj, laisvę saugoja ne minkšta gelumbe ir ne žvilgančiu auksu, bet kardu. Jo žmonės visada ginkluoti, pilyse nuolat stovi kaskart stiprinamos įgulos, taikos jam nereikia maldauti, jėgą atmuša jėga, totoriams jo tauta prilygsta ir santūrumu, ir blaivumu, jų sumanumą palaužia savo sumanumu, kaip kad mūsų didvyris Vytautas.

Totoriai mus pralenkia ir teisingumu, nes kaip mat atiduoda kiekvienam, kas jam priklauso, o mūsų teisėjai ima iš nekalto ieškovo dešimtąją dalį daikto, dėl kurio teisiamasi. Šitas teisėjo atlyginimas vadinamas „peresudu", ir jis turi būti sumokėtas čia pat teisme. O jei byla keliama dėl labai mažo žemės sklypo, tai imama ne dešimtoji dalis, o šimtas grašių, nors pats tas daiktas ir nebūtų tiek vertas. Vienas grašis yra lygus dviem su puse vokiečių kreicerio. Kiekvieną kartą, kai ginčas kyla dėl didesnio žemės ploto, teisėjas ima dešimtąją dalį nuo viso turto.

O bylose, keliamose dėl žmogaus įžeidimo ir jam padaryto smurto, teisėjas ima iš kaltinamojo pabaudos tiek, kiek priteisia ieškovui. Rūpindamasis savo pasipelnymu, teisėjas palaiko net aiškų šmeižtą ir priteisia ieškovui už bet kokį įžeidimą — vyrui po dvidešimt kapų grašių, moteriškei po keturiasdešimt, o už padarytus nuostolius, kad ir kažin ką šmeižikas priesaika būtų parodęs, imama po šimtą ir po tūkstantį kapų grašių, nors visas jo turtas būtų nevertas nė vienos kapos.

Ir už žmogžudystę teismas baudžia ne pagal dieviškąjį įstatymą, kad kraujas būtų nuplaunamas krauju,[14] bet priteisia pabaudą su dešimtine teisėjams. Štai kodėl čia dažnai įvyksta žmogžudysčių.

Ir nors kilnios sielos ieškovui, laimėjusiam įžeidimo bylą, pakaktų vien kaltojo atsiprašymo, tačiau teisėjas tuo nepasitenkina, jis visada ima sau pinigus — iš vieno pabaudą, iš antro dešimtinę.

Teisėjas ima dešimtinę nuo patvirtintų sutarčių ir nuo transakcijų. O kriminalinėse bylose jis ima ne dešimtinę, bet tiek, kiek vertas pavogtas arba iš žmogžudžio atimtas daiktas. Toks teisėjo pelnas vadinamas „li-

ce". Jei pavogtą daiktą vagis arba vagies suradėjas turi nunešti kitam teisėjui, tai pirmasis teisėjas gauna sumą, lygią to daikto vertei, taigi pas mus ieškąs savo pavogto daikto žmogus teisėjams turi išleisti daugiau, negu pats daiktas vertas. Todėl daug kas nedrįsta kelti bylos net dėl savo darbinių gyvulių, jei šie būna vogčia išvesti arba smurtu atimti. Net vagis, pagautas už rankos, yra teisiamas ne tos vietos teisėjo, kurioje padarė nusikaltimą arba buvo sugautas, bet po daugelio suktybių būna vedamas teisman pas savo poną, kartais net tą, kurio namuose atsidurdavo pavogtas daiktas. Todėl vagystės daromos be jokio pavojaus. Pas mūsų kaimynus totorius ir maskvėnus visų didikų ir bajorų pavaldinius tiek už civilinius, tiek už kriminalinius nusikaltimus teisia ne koks privatus žmogus, o paprastas valstybės teisėjas, ir, be to, blaivus ir gyvenąs drauge su kitais žmonėmis.

Mūsų teisėjai teisia kiekvienas kas sau, net girti būdami, pašalinę tarpininkus ir liudininkus. Tad jie gali daryti, ką nori. Mūsų teismo pirmininkas ima, išskyrus bausmę už nusikaltimą, 12 grašių už darbo gyvulį, kurį kas nors pavagia ir, vadindamas paklydusiu, atveda į teismo tvartą. Tiek pat grašių jis reikalauja iš žmogaus, kad ir be jokios kaltės įkišto kalėjiman, aiškindamas, kad tas mokestis priklausąs jam teisėtai kaip atlyginimas už laikymą kalėjime ar tvarte.

Taip pat ir tarnautojas, vykdąs teisėjo nutarimą, ima dešimtinę nuo ginčijamojo daikto, ir net prieš bylos nagrinėjimą teisme; jis gauna dešimtinę nuo skolos, paskolos arba atiduotos saugoti sumos, nors kartais pati byla būtų aiški ir neginčijama. Ir raštininkas už galutinio sprendimo įrašymą į aktų knygas reikalauja taip pat beveik dešimtosios dalies. Už bet kokį patarnavimą reikia mokėti. Vien už antspaudo pridėjimą prie raginimo

stoti į teismą dėl vieno grašio reikalaujama keturių grašių. Ir kad dar daugiau būtų pelno, reikalaujama, jog šaukimas į teismą būtų rašomas dviem egzemplioriais, kad jame būtų antspaudas ir kad jis būtų pasirašytas vyresniojo raštininko. Atsitinka, kad, dar viso to neatlikus, ypač jei raštininkas užsiėmęs kitais reikalais, kaltininkas pabėga, negavęs šaukimo, nes bėgti nuo teismo jiems yra įgimta. Mokėti reikia ir kitam teismo tarnautojui vyžui, kuris turi pranešti kaltinamajam teismo dieną. Jei jis tarnauja pas vaivadą, tai net mažiausiose bylose ima po penkiasdešimt grašių, jei pas jo pavaduotoją — po trisdešimt, ir šimtą, jei priklauso nuo karaliaus arba tokiu dedasi. Tiek pat, t. y. 100, 50 arba mažiausiai 30 grašių ima ir antras teismo tarnautojas, diečkus, kuris kaltinamąjį kviečia teisman ir atveda jį ten drauge su šaukimu. Tiek pat ima teismo tarnautojas, kuris, svarstant bylą teisme, siunčiamas šaukti liudininkų arba jų apklausti, apžiūrėti laukų ir pievų, kurie buvo svetimų gyvulių išmindžioti arba nuganyti, bei apžiūrėti vietoje kitos mažesnės žalos. Jei neturtingas žmogus neturi tiek bylai apmokėti pinigų, tad iš jo atimami gyvuliai. Neteisinga ir tai, kad neturtingas žmogus, norėdamas pašaukti tieson kurį nors didiką, ir už didžiausius pinigus neranda sau advokato. Ne mažiau neteisinga ir tai, kad mano galingesnis kaimynas, turįs žemės tame pat, kur ir aš, kaime, priklauso kitam teismui, ir jį ne taip lengva, kaip mane, patraukti teisman. Apeliacijos paduoti taip pat negalime dėl labai didelės baudos, aprašytos Lietuvos Statute, 6 skyriuje, 1 straipsnyje.[15]

Bylose su didikais uždrausti laidavimai, kurie silpnesniesiems yra ginklas ir nelyginant skydas apsisaugoti. Be to, visose bylose, išskyrus bylas dėl ežių, pašauktieji teisman liudija be priesaikos ir jais visai pa-

sitikima; todėl yra tokių žmonių, kurie gyvena, versdamiesi vien melagingais liudijimais.

Pardavimams bei kitiems reikalams įrašyti mes neturime viešųjų knygų, o naudojamės tik privačiomis.

Kaltinamasis, nors būtų aiškus svetimų daiktų grobikas arba smurtininkas, teisiamas ne anksčiau, kaip po mėnesio nuo jo pašaukimo į teismą dienos. Be to, jeigu pačiu patogiausiu žemei dirbti metu man bus pagrobtas darbinis gyvulys, kuris kaštuoja 50 arba 100 grašių, aš neturiu teisės grobiko traukti teisman, kol nesumokėsiu valdininkui, turinčiam pašaukti jį tieson, tiek, kiek kaštuoja pavogtas daiktas, nors po to man ne tik nebus sumokėtos išlaidos, bet ir kaltininką traukti dėl pavogto daikto į teismą galėsiu tik po kokio mėnesio.

Tokiu būdu nuskriaustasis arba viską palieka grobikui, arba atsiteisia su juo jėga bei apgaule.

Lietuvos įstatymų paskelbimo metu jautis kaštavo 50, o karvė trisdešimt grašių. Šios kainos dabar daug aukštesnės.[16]

Kitose Lenkijos karaliaus valdomose žemėse kaltinamajam patraukti teisman nereikia nei tokio ilgo termino, nei tiek išlaidų. Teismo tarnautojas kaltinamajam į teismą pašaukti ten samdomas už pusę grašio, o karaliaus raštas, kuriuo kas nors šaukiamas tieson, turi galios ir be vyresniojo raštininko parašo ir ne taip brangiai atsieina. Lenkų Statutas, karaliaus Žygimanto išleistas Petrakove 1511 metais, įsako tai padaryti net visai dovanai. Ir teisėjas ima ne dešimtąją daikto, dėl kurio teisiamasi, dalį, o tenkinasi dviem, daugiausia keturiais mūsų mažesniaisiais grašiais, kurių vertė lygi aštuoniems vokiečių kreiceriams. O pas mus dėl to, kad tris kartus imamos dešimtinės nuo teisme ginčijamo daikto ir dargi dvigubos, teisėjas tampa savo paties bylos

sprendėju, jis, nelyginant pagautas ant meškerės su masalu, nuolat yra skatinamas nuteisti, nors šalių teisės būtų ir neaiškios. Net pagonių įstatymai draudžia imti mokestį už teisingumą. Mokesčio ėmimas už teisingumą įsiskverbė pas mus prieš nedaugelį metų dėl žymiausių didikų negeistino įpročio palenkti įstatymus savo naudai. Įsigalėjus tokiems papročiams, niekam neleidžiama turėti nieko, kas neduoda pelno teisėjams. Pavyzdžiui, jei koks mano priešas arba palankus teisėjui žmogus, norėdamas duoti progos jam pasipelnyti, atimtų iš manęs pinigus arba užsigintų tų, kurie jam buvo paskolinti arba padėti pas jį saugoti, arba jei užimtų mano dvarą, tai aš negalėčiau iš jo atsiimti tos nuosavybės, nesumokėjęs teisėjui ir artimiems jo žmonėms dešimtinių ir kitų gausių rinkliavų. Šiems dalykams turėčiau išleisti visas lėšas, jei tas tikrasis teisėjo draugas bent porą kartų priverstų mane iškelti bylą.

O jei teisėjo pasiųstas žmogus vogčia ar smurtu pagrobtų iš manęs auksą, sidabrą ir kitokį turtą, tada viskas, kas bus rasta, atitektų teisėjui. Štai koks teisingumas, šviesiausias kunigaikšti, tavo tėvonijoje, štai kaip kiekvienam atiduodama, kas jam priklauso, štai koks įstatymų šventumas!

Nors visoje Lietuvoje teisėjų pareigos pavestos dviem iš didikų tarpo vaivadom, gyvenantiems netoli vienas nuo antro, tačiau argi gali jų pakakti, kada reikia spręsti tokios gausios tautos ir tiekos daugelio provincijų bylas, juo labiau kad jie tvarko valstybės reikalus, o dėl to ir vadinami vaivadomis, t. y. karo vadais. Todėl atsitinka, kad jie, būdami užsiėmę daugybe viešųjų ir privačių reikalų, bylas sprendžia šventomis dienomis, kada būna laisvesni nuo kitokių darbų. Prisideda dar ir ta blogybė, kad jie neturi teismo posėdžiams skirtų vietų. Dažnai nuskriaustajam, ieškančiam teisingumo,

reikia keliauti daugiau kaip už penkiasdešimties mylių, ir nelaimingi žmonės, ieškodami savo paprasto teisėjo, eina iš Žemaičių krašto ir Livonijos ligi Mazovijos ir Maskovijos sienų. Be to, kasmet 40 dienų skiriama viešpaties kančiai apmąstyti, pasninkui ir maldai, ir mes jas praleidžiame, uoliai besibylinėdami.

Minėti vaivados turi savo pavaduotojus, kurie, geisdami sau kuo daugiau malonumų, paprastai teisia triukšmingose puotose; jie menkai teišmano įstatymus, bet uoliai moka išspausti savo naudai „peresudą" (mokestį).

O maskvėnai giriasi iš mūsų Vytauto pasiskolinę įstatymus, kurių mes dabar atsisakėme, o iš totorių ginklus, drabužius ir būdą kariauti be vežimų, be užsieninių valgių ir gėrimų.

PENKTOJO FRAGMENTO IŠTRAUKA.

Maskvėnai, susipykę su kuo nors iš savųjų, keikiasi, sakydami: „Kad tu pavirstum Romos, arba lenkų, tikėjimo žmogumi". Taip jie to tikėjimo nekenčia. Gailėtis reikia, kad mes neturime mokslui eiti gimnazijų. Mes mokomės maskvėnų mokslo, kuris neturi nieko senoviška ir negali žadinti dorybingumo, nes rusų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo.

Kad taip yra, aišku iš mūsų pusiau lotyniškos kalbos ir iš senų romėniškų įpročių, kurie ne taip seniai nustojo gyvavę, kaip antai: iš žmonių lavonų deginimo, iš burtų, iš spėjimų pagal paukščių skraidymą, gyvulių vidurius ir kitų prietarų, kurie iki šiol dar užsilikę kai kuriose vietose, o ypač iš Eskulapo garbinimo tuo pačiu žalčio pavidalu, kuriuo jis kitados buvo atkeliavęs iš

Epidauro Romon ir čia buvo laikomas didelėje pagarboje. Čia yra garbinami ir šventieji namų dievai, mirusiųjų vėlės, miestų, kelių, namų globėjai, namuose gyvenančios gerosios dvasios, kalnai, olos, ežerai, girios. Ne taip dar seniai užgesinta krikšto vandeniu toji šventa ir amžina ugnis, kuri buvo kūrenama romėnų ir žydų papročiu aukoms deginti. Juk ir *ignis* (ugnis) ir *unda* (vanduo), *aer* (oras), *sol* (saulė), *mensis* (mėnesis), *dies* (diena), *noctis* (naktis), *ros* (rasa), *aurora* (aušra), *deus* (dievas), *vir* (vyras), *devir* t. y. levir (dieveris), *nepotis* (nepotis, anūkas), *neptis* (anūkė), *tu* (tu), *tuus* (tavas), *meus* (mano), *suus* (savo), *levis* (lengvas), *tenuis* (tėvas), *vivus* (gyvas), *juvenis* (jaunas), *vetustus senis* (senas), *oculus* (akis), *auris* (ausis), *nasus* (nosis), *dentes* (dantys), *gentes* (gentys), *sta* (stok), *sede* (sėdėk), *verte* (versk), *inverte* (įversk), *perverte* (perversk), *aratum* (artų), *occatum* (akėtų), *satum* (sėtų), *semen* (sėmenys, sėkla), *lens* (lęšis), *linum* (linai), *canapum* (kanapės), *avena* (aviža), *pecus* (pėkus, gyvulys), *ovis* (avis), *anguis* (angis), *ansa* (ąsa), *corbis* (gurbas), *axis* (ašis), *rota* (ratas), *jugum* (jungas), *pondus* (pundas), *culeus* (kūlė), *callis* (kelias), *cur* (kur), *nunc* (nūnai), *tractus* (trauktas), *intractus* (įtrauktas), *pertractus* (pertrauktas), *extractus* (ištrauktas), *merctus* (merktas), *immerctus* (įmerktas), *sutus* (siūtas), *insutus* (įsiūtas), *versus* (verstas), *inversus* (įverstas), *perversus* (perverstas), *primus* (pirmas), *unus* (vienas), *duo* (du), *tres* (trys), *quinque* (penki), *sex* (šeši), *septem* (septyni) ir daugelis kitų žodžių lietuvių kalba reiškia tą patį, kaip ir lotynų. Iš tikrųjų į šias vietas atkeliavo mūsų proseniai, Romos piliečiai ir kareiviai, kitados pasiųsti į nausėdijas (kolonijas) sulaikyti besiveržiančių į jų kraštą skitų giminių, arba, kaip sako tikresnis padavimas, K. Juliaus Cezario laikais jie buvo šičion atnešti Okeane siautusių audrų. Juk kada Cezaris, kaip

rašo Luc. Florus, nugalėjęs ir sutriuškinęs germanus Galijoje ir užkariavęs artimiausią Germanijos dalį, išplaukė Reinu į jūrą, norėdamas nusigauti į Britaniją, tačiau jam tat nepavyko, nes audros išblaškė jo laivyną, ir tada mūsų bočių laivai buvo atnešti prie kranto, kur dabar yra Žemaičių pilis Plateliai; manoma, kad čia jie išlipo į sausumą[17]. Juk ir mūsų laikais prie to paties kranto buvo atvykę kažkokie užjūrio kraštų laivai. Ten mūsų protėviai, nukamuoti jūros vargų ir pavojų, turėdami daug belaisvių, tiek vyrų, tiek moterų, ėmė karių įpročiu gyventi palapinėse prie židinių, kurių iki šiol yra užsilikusių Žemaičiuose. Vėliau patraukę tolyn, užvaldė gretimas jotvingių tautas, o paskui roksolanus, arba rutėnus (rusus), kuriuos tuo metu, kaip ir maskvėnus, valdė Užvolgio totoriai. Atskirų rusų pilių viršininkais buvo vadinamieji baskakai; juos išvijo mūsų protėviai italai, kurie vėliau vadinosi litalais, o dar vėliau gavo lietuvių vardą. Po to savo įgimta drąsa išplėšę iš totorių, arba baskakų, vergijos rusų gimines, kraštus ir pilis, jie savo valdžią išplėtė nuo Žemaičių jūros, vadinamos Baltijos jūra, ligi Juodųjų jūrų, kur yra Boristeno žiotys, ir ligi antrosios romėnų kolonijos — Valachijos. Jie užėmė Volynės, Podolės, Kijevo, Seversko žemes, stepes ligi Taurikos sienų ir Tovano brastos per Boristeną ir žemes šiaurės link ligi Maskovijos sostinei artimiausios Možaisko pilies, išskyrus pačią pilį, taip pat Viazmą, Dorogobužą, Belą, Toropecą, Lukus, Pskovą, Naugardą ir visas kitas pilis ir žemes šiapus jų. Tuo būdu praplėtę savo karingumu valdomąsias žemes, jie išgavo savo kunigaikščiui Mindaugui, priėmusiam šventą krikštą, karūną ir karaliaus vardą. Bet tam karaliui mirus, žuvo karaliaus vardas ir krikščionybė, kol mūsų kaimynė krikščioniškoji lenkų tauta 1386 metais nuo Kristaus gimimo pakvietė priimti šventąjį krikštą ir aukštą karaliaus

vardą čia laimingai viešpatavusį jūsų šventosios didybės prosenį, šviesios atminties Vladislavą, lietuviškai vadinamą Jogailą, kad dvi susijungusios tautos būtų stipresnės kovoje su bendru priešu, nešiojančiu krikščionių vardą. <...>.

ŠEŠTOJO FRAGMENTO IŠTRAUKA.

Totoriai pralenkia mus ne tiktai taupumu ir protingumu, bet ir artimo meile. Savo tarpe jie draugauja ir vienas kitam pasigelbsti. Jie taip pat elgiasi teisingai ir su vergais, kurie visi yra tik svetimšaliai. Nors juos totoriai paima kare arba perkasi už pinigus, tačiau vergijoje jų nelaiko daugiau kaip septynerius metus, atsižvelgdami į šventraščio nuostatus (Exodus, 21 skyrius). O mes laikome amžinoje vergijoje ne įsigytuosius karo keliu arba pirktuosius už pinigus ir ne svetimšalius, o mūsų pačių tautos ir tikėjimo žmones, našlaičius, beturčius, netekusius laisvės dėl santuokos su vergėmis. Mes piktnaudžiaujame savo valdžia, kankindami, žalodami ir žudydami juos be teismo, bet kuo įtarę[18]. Visai kas kita totorių ir maskvėnų tarpe: ten jokiam valdininkui, išskyrus tik vyriausius teisėjus, ir tai tik sostinėje, neleidžiama užmušti žmogaus, net jeigu jo nusikaltimas būtų aiškus; o mūsų krašte visuose kaimuose ir dvaruose žmonės viešai teisiami mirčiai. Be to, valstybei ginti mokesčius renkame tik iš mums pavaldžių miesto gyventojų, nuomininkų ir iš neturtingų artojų, aplenkdami didelių žemių savininkus, nors šieji daug daugiau gauna pelno iš savo valdų: iš dirbamų laukų, pievų, ganyklų, sodų, daržų ir girių, iš medaus, medžioklės, iš smuklių, dirbtuvių, prekyviečių, muitų, plukdymo ir tiltų rinkliavų, iš ežerų, upių, tvenkinių, žuvynų, malū-

nų, iš gyvulių bandų, savo vergų ir tarnaičių darbo. Juk daug sėkmingiau klostytųsi karo reikalai ir mokesčių, dabar imamų nuo galvos, būtų surenkama daugiau, jei pradėti matuoti visi dvarai ir laukai, priklausą tiek kilmingiems, tiek prastiems žmonėms, būtų teisingai pabaigti, nes tada, kas daugiau turėtų lauko, tas daugiau ir mokesčių mokėtų.

SEPTINTOJO FRAGMENTO IŠTRAUKA.

Totoriai visuomet laiko savo žmonas uždarytas, o mūsiškės, nieko neveikdamos, vaikščioja iš namų į namus, dalyvauja vyrų sueigose ir dėvi vyriškus drabužius. Iš to atsiranda gašlumo. Totoriai stengiasi pripildyti gyventojais žemę, kuri leista žmonėms gyventi, ir padauginti žmonių giminę dievo garbei. Be to, kadangi ne kiekviena moteriškė vaisinga ir ne kiekvieną mėnesio dieną vyras ją gali liesti ir kadangi ji ne visada pajėgia pradėti, o pastojusios daugiau nebegalima lytėti, nes žmona imama dėl vaikų, o ne dėl gašlumo, ir kadangi ji kai kada nuo vieno susidėjimo pradeda ne vieną vaisių, kaip rodo Tamaros ir Rebekos pavyzdžiai, todėl, sakau, totoriai, taip didžiai vertindami vyro sėklos jėgą ir saugodamiesi, kad ji be reikalo neišsilietų, laikosi gamtos dėsnių ir pagirtinų senovės žmonių papročių, apie kuriuos kalbama biblijoje, ir kiekvienas vyras turi kelias žmonas. Iš tokių vedybų jie tampa už mus stipresni ir susilaukia daugybės sūnų ir giminaičių, o žmonos, juo daugiau jų yra, juo labiau myli savo vyrus, ir jų jungtuvės esti laimingos. Vesdami jie ieško ne didelių kraičių, ne gražumo ir ne įžymių giminių, todėl net jų aukščiausieji vadai imasi žmonas iš pirktųjų belaisvių.

O mūsiškiai, eidami prieš senovės žmonių ir šventųjų papročius ir gyvulių prigimtį (teneužsigauna dievotos ausys), kartais keli susideda su viena moteriške, nelaukdami iš to nei vaikų, nei giminiškumo, nei kokios draugystės, ir dargi nesibijodami dievo. Jie ieško kraičių, žiūri gražumo, kuriuo moterys patraukia ir supančioja vyriškius ir dėl kurio jos darosi tik išdidesnės. Jos nesirūpina išlikti nekaltos, bet nori būti laikomos gražiomis ir turtingomis, nors jų pinigai būtų išgalvoti, o veidai nudažyti. Tas paprotys smarkiai išplito mūsų tautoje nuo to laiko, kai buvo paskelbtas Lietuvos Statute (4 skyriaus 7 straipsnis) žinomas įstatymas, leidžiąs žmonoms, kaip atlyginimą už kraitį, gauti tam tikrą palikimo dalį. Todėl jos pasidarė akiplėšos, nieku verčia dorybę, nebeklauso globėjų, tėvų, vyrų ir galvoja, kaip gyviesiems pagreitinti mirtį.

Dėl žmonų daugybės mūsų kaimynai, perekopiškiai totoriai, tiek kartų mūsų išgalabinti, vėl atsigauna, gausiai veisdamiesi. Ne taip seniai Oslam-Sultano kariuomenėje buvo rinktinė kuopa, susidedanti iš keturių dešimtų kažkokio Omeldešo stiprių sūnų, kurie atsitiktinai buvo gimę tais pačiais metais ir tą patį mėnesį iš jo žmonų ir sugulovių. Įžymi buvo ši keturių dešimtų netikrų brolių kohorta. Ir čia (Lietuvoje) prie Vokės upės yra iš seno žinomas totorių kaimas, vadinamas Keturių dešimtų totorių, tai yra Keturių dešimtų brolių kaimu.

Papročio pirktis pačią laikosi ne tik totoriai, bet, kaip matyti iš Genesio 29 skyriaus ir Regum 18 skyriaus, ir žydai. Net ir mūsų tautoje senovėje tėvams buvo mokamas už pačias mokestis, kurį žemaičiai krienu vadina. O dabar mes patys parsiduodame už pačių kraitį ir, ieškodami aukštų giminių, daromės savo žmonų vergais.

Nei totoriai, nei maskvėnai neduoda laisvės moterims. Paprastai sakoma: kas duoda moteriai laisvę, tas

pats jos netenka; jų moterys neturi vyriškų teisių, o mūsiškės viešpatauja daugeliui vyrų: vienos — valdydamos valsčius, miestus, dvarus, kitos — gaudamos pelną, trečios — paveldėjimą. Šios viešpatavimo aistros skatinamos, jos, mergystės arba našlystės dingstimi, gyvena nežabotą gyvenimą, įkyrėdamos valdiniams — vienus jų persekioja savo neapykanta, kitus iš aklos meilės čia žemina, čia aukština, nes sakoma, kad moteris kartesnė už mirtį, o jos pyktis — baisiausias daiktas (Ekleziastas 7 ir 25 sk.).

Kad ir labai gėdinga moters valdžia privačiuose namuose, tačiau mūsų krašte jos valdo pilis, esančias maskvėnų, totorių, turkų bei valachų kaimynystėje, o jos gali būti patikėtos tik išmintingiems vyrams. Taigi ne skriaudą moterims darydami, jūsų šviesiausios didybės protėviai neduodavo joms laisvės, paveldėjimo teisių ir ištekindavo jas pagal savo, o ne jų valią: joms parinkdavo ne turtais, bet drąsa pagarsėjusius vyrus, kurie pasižymėdavo kautynėse, liedami savo ir priešų kraują. Todėl kilmingas moteris jie išleisdavo net už arklininkų, bet pasižymėjusių karo žygiuose ir vadinamų Sakais ir Sungailomis.

AŠTUNTOJO FRAGMENTO IŠTRAUKA.

Tokio atlyginimo suvilioti, dažnai net paprasti žmonės tapdavo gerais kareiviais, ir jų jėga šviesiausios didybės protėviai taip išplėtė savo valdžią, kad net ir dabar pačioje Taurikoje, Maskovijoje ir kitose šalyse matyti jūsų šviesiausios didybės protėvių pėdsakai: vadinamos Gedimino ir Vytauto vardais tvirtovės, kalvos, šuliniai, tiltai, keliai, grioviai, stovyklos ir sienos, sudaužytos vietinių gyventojų taranų, o kitos, kaip pa-

sakojama, lietuvių sugriautos. Tačiau ir be žygių kilmingoji jaunuomenė neištiždavo. Ji nuolat lavinosi karo tarnyboje savo protėvių romėnų papročiu, nelaukdama, kol bus paskelbtas karas arba priešas padarys pražūtingą skriaudą, ar kol ateis patogus vasaros metas. Kad ir dėl menkos neteisybės, padarytos valdiniams, būdavo skelbiamas karas ir kartais apie velykas mūsų kariuomenė apguldavo maskvėnų sostinę Maskvą ir ten su nusižeminusiais priešais darydavo sutartis. O dabar jų kunigaikštis mums yra rūstus, nes jis savo žmones mankština, laikydamas juos nuolat karo tarnyboj. Niekam iš to krašto žmonių nevalia kiaurai sėdėti namie: pakaitomis jiems reikia saugoti pasienio kraštus. Menką mūsų budrumą ypač išnaudoja mūsų priešai totoriai. Jie šaiposi iš mūsų, kietai įmigusių po pietų, sakydami: „Jonai, tu miegi, o aš tave berišdamas vargstu." Dabar per muštynes smuklėse mūsų dykinėjančių karių žūsta daugiau, negu priešų, taip dažnai niokojančių mūsų tėvynę. Tuo tarpu jie, kaudamiesi Podolės ar Kijevo kraštuose su blaiviais ir mikliais priešais, įgytų daug didesnę šlovę ir taptų žvaliais kariais bei vadais, ir tada nereikėtų ieškoti svetur algininkų. Šviesiausios didybės protėviai neniekindavo čionykščių žmonių, juk jiems dera ir reikia drąsiai kovoti ir mirti už įstatymus ir tėvynę. Jeigu jo šventoji didybė Vengrijos karalius Liudvikas savo karius būtų labiau vertinęs, negu svetimšalius, jo žygis nebūtų pasibaigęs su tokia gėda, kai mūšyje jį visi apleido ir jis buvo sutryptas[20]. O savųjų ištikimybę patyrė jo ir jūsų didybės senelis šviesaus atminimo Kazimieras, kovodamas su kryžiuočiais prie Choiničės Prūsuose, kur, kaip karys ir geras vadas, tačiau kovos ir ginklų naštos išvargintas, pakrikus savųjų eilėms ir silpstant sužeistam žirgui, kaip mat buvo mūsų karių apsuptas, užšoko ant kito žirgo ir, išblaškęs priešo

būrius, iš pavojaus išsigelbėjo[21]. Maskvėnai, lenktyniaudami su mumis, nemoko karo gudrybių ir pinigais neapžeria svetimšalių, kurie, atitarnavę savo laiką, iškeliauja namo, bet skatina savuosius, nuolatos čia gyvenančius ir daugiau besirūpinančius ne alga, o paveldėjimu. Dabar mūsų reguliarieji kariai pasienio kraštuose nors ir naudojasi didesniais turtais, yra atleisti nuo prievolių ir duoklių, o taip pat ir kitų lengvatų turi, tačiau to viso nevertina, užleidžia karo tarnybą ir tėvynės gynimą atbėgėliams maskvėnams ir totoriams. Mokame kasmet mokestį Perekopo valdovui, nors lietuvių ir žemaičių jaunuomenė geriau tinka kariuomenei tiek savo atkaklumu, tiek jėga ir patvarumu, ginant tvirtoves. Bet mūsų didžiūnai to nepaiso, jiems nesvarbu, jog mūsų valstybė silpsta nuo apsnūdimo, nors ir mato, kad jaunuoliai esti sveikesni, eidami karo tarnybą, negu sėdėdami namie.

DEVINTASIS FRAGMENTAS.

Lietuvoje vienas žmogus turi dešimt tarnybų, o kiti šalinami nuo valdymo. Tuo tarpu Maskvos kunigaikštis palaiko lygybę savųjų tarpe ir vienam asmeniui daug tarnybų neduoda. Antai vieną pilį valdyti jis paveda sykiu dviem viršininkam ir dviem djakam, ir vieneriems metams, o daugiausia dviem. Šiuo būdu dvariškiai, turėdami vilties gauti viršininko vietą, uoliau tarnauja savo kunigaikščiui. Ir su valdiniais viršininkai elgiasi gailestingiau, mat, jie žino, kad už savo darbą turės duoti ataskaitą ir prireikus stoti teisman, o nuteistajam dėl kyšių ėmimo tenka eiti dvikovon su nuskriaustuoju net tuo atveju, jei pastarasis būtų žemo luomo. Nors kaltinamajam leidžiama vietoj savęs į kovą

statyti kitą asmenį, tačiau, jei šis yra nuveikiamas, kaltinamasis moka pabaudą. Dėl to kunigaikščio rūmuose ne taip dažnai girdimi skriaudžiamųjų skundai.

Net ir savo namus tas barbaras taip sumaniai tvarko, jog menkiausio daikto nenuvaro niekais: jis parduoda net pelus, kūlius, šieną, šiaudus. Jo puotose geriama iš didelių auksinių ir sidabrinių taurių, vadinamų šiaudinėmis, vadinasi, nukaldintų už pinigus, gautus iš parduotų pelų ir šiaudų.

Teisingai skirdamas žmones į aukštas viršininkų vietas, jis turi naudos, mat, asmenys, siunčiami savo žemių sienoms saugoti, valstybės reikalų atlikti arba net į tolimiausias keliones, lėšų ima ne iš kunigaikščio, bet iš savo išteklių. Ir nors jie viską padaro, kaip iš tiesų reikia ir pagal kunigaikščio įsakymą, tačiau atlyginimą gauna ne gyvais pinigais, bet aukštomis tarnybos vietomis, apie kurias jau buvo kalbėta. Panašiai buvę ir romėnų tarpe, kaip liudija Lukas (Apaštalų darbai, 24 skyrius): „Dviem metam praslinkus, Feliksas gauna savo įpėdiniu Porcijų Festą". O pas mus priešingai: jei kas siunčiamas su pasiuntinybe, tai jis, nors ir niekuo nenusipelnęs, apsčiai gauna pinigų iš valstybės iždo, nors dažniausiai grįžta reikalų neatlikęs. Tiems žmonėms, per kurių laukus pasiuntiniai keliauja, jie esti didelė našta, reikalaudami arklių arba pastočių, kaip mes sakome. O Maskovijoje niekam neleidžiama naudotis tokiais arkliais, išskyrus žygūnus (paštininkus), vykstančius labai skubiais valstybės reikalais. Jie, skubiai važiuodami ir dažnai keisdami arklius (nes visur šiam reikalui laikomi greiti nenuvarginti arkliai) žinias nuneša kuo greičiausiai. O Lietuvoje jūsų didybės kanceliarija per daug išduoda leidimų tokiems važinėjimams. Todėl žmonės vargsta su pastotėmis, vežiodami privačius dvariškių daiktus, o kai mus netikėtai užpuola priešai, jie dažnai

pralenkia tokias pastotes, vykstančias su pranešimu apie tai. Be to, ne taip jau seniai nuo šios pareigos tapo atleisti tie, kurie šiam reikalui senovėje buvo gavę dvarus ir turėjo pastotes teikti visais keliais iš maskvėnų, totorių ir turkų kraštų ligi mūsų sostinės Vilniaus. Tos jų privilegijos turėtų būti panaikintos, nes jos kenkia valstybės gerovei.

Pas mus atbėga daugybė maskvėnų. Jie, ištyrę mūsų reikalus ir gerai susipažinę su mūsų finansais, turtu, politine būkle ir mūsų papročiais, laisvai grįžta pas savuosius. Dar mūsų krašte gyvendami, jie slapta perdavinėja mūsų nutarimus saviesiems. O totoriai bėglius laiko kaip vergus, o livoniečiai, nors maskvėnai jų žemių nėra užėmę ir turi su jais sudarę taikos ir geros kaimynystės sutartis, tokius bėglius žudo. Be to, kas bėglį nugalabija, gauna ne tik jo daiktus, bet ir iš valdžios tam tikrą pinigų sumą. Šiuo atžvilgiu jie laikosi Siracho sūnaus žodžių, raginančių: „Niekad netikėk savo priešu, nestatyk jo šalia savęs, nes jis, tave nustūmęs, gali atsistoti tavo vieton". Jei ir mes būtume laikęsi tokių patarimų, būtume nepraradę Seversko pilių ir sričių, su kuriomis nuo mūsų atsiskyrė Možaiskis ir Osomačičius. Juk mes juos priėmėm kaip nuskurdėlius, o jie pabėgo, tapę turtuoliais, pralobę iš sričių, kurios buvo pavestos jiems valdyti.

Šios padermės žmonės esti klastingi ir sukčiai, niekad neparodo savo širdies ir neturi tvirto nusistatymo. Sugrįžę į savo tėvynę ir tapę vadais, jie nuožmiai nuteriója mūsų kraštus. Tarp maskvėnų bėglių, kurie tamsiomis naktimis Vilniuje žudė žmones ir vadavo iš kalėjimo savo giminės belaisvius, buvo vienas kunigas, jis, slapta išgavęs iš karališkosios raštinės sutarčių, įsakymų ir pasitarimų nuorašus, siuntinėjo juos savo kunigaikščiui. Kitas magiškoms gudrybėms išdarinėti nu-

pirko iš kažkokios merginos švenčiausiąjį sakramentą, kurį anoji buvo pasilikusi po komunijos. Ir kai 1529 metais išdegė visas Vilnius, tie klastingi ir piktadariški žmonės bematant tat pranešė savo kunigaikščiui. Tuo metu dengtoje švinu ir pagražintoj auksuotais kupolais šventojo Stanislovo katedroj, kur buvo daug auksinių ir sidabrinių indų ir brangių akmenų, sudegė apie 300 senų vėliavų, su pergalėmis atimtų iš roksolanų, maskvėnų, totorių, vokiečių ir kitų tautų, ir 12 naujų vėliavų, kurios ten buvo pakabintos, nugalėjus maskvėnus prie Oršos 1514 m. rugsėjo 8 d., mergelės Marijos gimimo dieną, kada buvo nukauta ir paimta nelaisvėn 80.000 žmonių.

Tas suktas žmogus (t. y. Maskvos kunigaikštis) duoda atlyginimą sugrįžusiam bėgliui, nors šis tuščiomis rankomis ir nieko nenuveikęs grįžtų: vergas gauna laisvę, plebėjas — bajorystę, prasiskolinusiam nubraukiama skola, nusikaltėliui dovanojama bausmė.

Mes turime Kijevo miestą ir garsią jo pilį, kuri tačiau yra apleista kaip ir kitos pilys, nors iš jos aukščiausios vietos, kaip sako rusų priežodis, matyti plačiausios žemės. Kijevas — visų kitų pilių ir sričių valdovas — stovi prie upės, kuria jis susisiekia su turtingomis miškų ir stepių sritimis. Kijevo ir jo apylinkių laukai tokie našūs ir lengvi dirbti, kad, dviem jaučiais suarti, ir tik vieną kartą, jie duoda gausų derlių. Net visai nedirbtoje dirvoje auga žolės, kurių šaknimis ir stiebais gali maitintis žmonės. Ten yra medžių, ant kurių apstu skaniausių vaisių, ir vynuogių krūmų su stambiausiomis uogų kekėmis, mažai tepanašiomis į laukines, be to, kai kur upių pakrantėse auga laukiniai vynuogių krūmai. Seni ąžuolai, uosiai ir skirpstai, nuo senatvės drevėti, pilni bičių spiečių ir korių, labai malonios spalvos ir kvapo.

Giriose ir laukuose tokia daugybė laukinių gyvulių, kad stumbrai, laukiniai asilai ir elniai medžiojami tik dėl jų kailių, o mėsa išmetama, išskyrus riebesnę nugarkaulio dalį. Į laukines ožkas ir šernus nekreipiama dėmesio. Stirnų, keliaujančių žiemą iš stepių į girias, o vasarą į stepes, tokia aibė, kad tuo metu kai kurie kaimiečiai sugauna jų po tūkstantį. Be galo daug ūdrų gyvena upių krantuose. Paukščių tokios galybės, kad vaikai pavasariais prirenka pilnas valtis ančių, girinių žąsų, gervių kiaušinių, o išperėtų paukščiukų būna pilni kiemai. Jaunus ereliukus žmonės laiko uždarę gardeliuose dėl jų plunksnų, kurios rišamos prie strėlių.

Šunys šeriami laukinių gyvulių mėsa ir žuvimis, nes upėse knibždėte knibžda eršketų ir kitų didelių žuvų, plaukiančių iš jūrų aukštyn į gėlus vandenis. Kai kurios žuvys vadinamos auksinėmis. Ypač Pripetyje ties Moziriu, kur įteka Turo upelis, apie kovo mėnesio 1 dieną, kada iš šaltinių ima verstis naujas vanduo, kasmet atsiranda tiek žuvų, jog į jų tarpą įmesta ietis stirkso stačiai, lyg ji būtų įstrigusi žemėn, taip ten tiršta žuvies. Aš tuo netikėčiau, tačiau ne kartą savo akimis mačiau, kaip ten be atvangos buvo semiamos žuvys ir per vieną dieną jų buvo prikrauta apie tūkstantis vežimų, mat, svetimšaliai pirkliai kasmet tuo laiku suvažiuoja į tą vietą.

Tačiau visų didžiausia ir turtingiausia upė yra Boristenas, duodąs Kijevui ne tik be galo daug žuvų, bet ir kitų dalykų. Iš rytų, aukščiau Kijevo, į jį įteka Desnos, Semos ir kitos upės, prasidedančios Seversko srityje ir Maskovijoje, o iš šiaurės vakarų ir pietų — Soža, Berezina, Pripetis, Složesnia, Usa, Teterevas, Rpevas, į kurias savo vandenis suneša dar Vechra, Propasčė, Pronia, Ipučas, Dručas, Bobras, Titva, Pčitas, Slučis, Oresa, Styras, Horinė, Piena. Daug dar kitų upių teka

iš Lietuvos, Rusios, Volynės ir Maskovijos žemių žemyn ir aukštyn (į žiemius ir pietus). Jomis privežama į Kijevą visko — žuvies, mėsos, kailių, medaus ir druskos iš Taurikos balų, vadinamų Kačibejevinėmis. Ten už dešimt strėlių visas laivas pripilamas druskos.

Boristenas naudingas ir visoms jūsų didybės sritims, jis sulaiko totorius, nes plaukiantiems laivams žemiau Čerkasų vienuolikoje vietų kelią pastoja slenksčiai, turintieji tam tikrus vardus. Tai aukšti ir statūs aštrūs akmenys, kyšą skersai visą upę. Pro juos galima pravažiuoti tik tuščiais laivais, o dėl uolėtų krantų aukštumo ir statumo prie Boristeno galima prisiartinti ir per jį persiirti tik žemiau Čerkasų tam tikrose vietose; jų vardai — Kermečikas, Upskas, Herbedejevrogas, Masurinas, Kočkošas, Tovanai, Burunas, Tijachinija, Očakovas. Vos keletas laivų su žmonėmis gali sutrukdyti šiose vietose persikelti didžiausioms totorių kariuomenėms. Mat, totoriai keliasi per upę savo papratimu be laivų, prigludę prie arklių, nuogi ir beginkliai, ir tada ginkluoti žmonės, staiga išplaukę laiveliais nuo salų ir iš nendrėmis ir karklais apaugusių pakrančių, juos lengviau atmuša.

Bet kiek mūsų Boristenas perekopiškiams neparankus vasarą, tiek jis jiems patogus žiemą, nes tada, nustojus plaukioti laivams, jie be baimės išvaro savo bandas už perkaso ir gano jas upės salose ir karklais apaugusiose vietose. Jie sako, kad tąja upe teka medus ir pienas, mat, jos aukštupyje gausu girių su bičių spiečiais, o žemupy stepių, tinkamų ganykloms, todėl aplinkiniai gyventojai turi pieno ir medaus per akis. Totoriai dėl to yra įsitikinę, kad jiems reikia gyventi sąjungoje ir √ draugystėje su Boristeno viešpačiu, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, nes ši upė, nuo pat aukštupio ligi žiočių, teka per žemes, nuo senų laikų Lietuvos valdomas, ir

pro mano aplankytas pilis — Viazmą, Dorohobužą, Smolenską, Dubrovną, Oršą, Mohiliovą, Rohačovą, Bychovą, Rečicą, Liubečą, Čiornobilį, Kijevą, Kanevą, Čerkasus ir Dašovą, arba, kitaip sakant, Očakovą. Ten ji įteka į jūrą, išsiskirdama į dvylika žiočių, kurios visos drauge vadinamos Linienu. Netoli Boristeno žiočių yra vieta, vadinama Vidovu; tą pavadinimą ji bus gavusi nuo poeto Ovidijaus vardo, mat, manoma, kad jis kitados buvo atitremtas į šią pajūrio dalį.

Kai kas net mano, kad ir Ilijonas, arba Troja, buvęs Kijevo žemėje tarp derlingiausių laukų ir maloniausių miškų. Ten randama jo pėdsakų — ligi šiol išlikusių griuvėsių, skliautų, slaptų požemių, marmurinių grindų ir didelių sienų. Ši vieta, anksti apleista, bet labai patogi gyventi, dabar vadinama Torgovica.

Į Kijevą taip pat suplaukia svetimų kraštų prekės, nes visi brangieji akmenys, šilkas, aukso gijomis ataustí audiniai, šilkiniai apdarai, smilkalai, timiamas, šafranas, pipirai ir kiti kvapmenys, kurie vežami iš Azijos, Persijos, Indijos, Arabijos ir Sirijos šiaurėn, į Maskoviją, Pskovą, Naugardą, Švediją ir Daniją, neturi tikresnio, tiesesnio ir žinomesnio kelio, kaip tas, kuris eina iš Ponto Euksino jūros uosto, t. y. iš Kafos miesto, per Taurikos vartus ir Tovano brastą, per Boristeną ir stepėmis pasuka į Kijevą. Tai senas ir geriausiai pramintas kelias. Užsienio pirkliai dažnai keliauja šiuo keliu, neretai po tūkstantį asmenų, susitelkę į būrius, vadinamus karavanais, su daugeliu pilnų vežimų ir prekėmis apkrautų kupranugarių. Palei brastą per Boristeną prie Tovano senovėje jūsų šventosios didybės proseniams buvo mokamas gana didelis muitas. Dar ir dabar stovi visiškai sveikas akmeninis skliautuotas trobesys, kurį ir mūsiškiai, ir Taurikos gyventojai, ir graikai vadina Vytauto

pirtimi. Kalbama, kad ten sėdėjęs Lietuvos didžiojo kunigaikščio publikanas (muitininkas) ir rinkdavęs muitą. Jei kas muito nesumokėdavo arba jei kas būdavo sugaunamas paleistuvaujant, tą Kijeve nubausdavo, atimant jo visą turtą. Tas įstatymas, vadinamas „osmništvo", išleistas saracėnų gašlumui sutramdyti, galiojo kelis šimtmečius ir tik neseniai pradėta jo nepaisyti.

O kada pirkliai, nenorėdami keltis du kartus per Boristeną ir mokėti jūsų didybei muitą, pasuka iš šio seno kelio nuo Taurikos vartų žemyn ir leidžiasi tiesia kryptimi plynomis stepėmis į Maskoviją pro Putivlį arba iš ten grįžta, atsitinka, kad juos apiplėšia bet kas, net menki plėšikėliai, ten besibastą.

Iš tų kelionių lobsta Kijevo vaivados, muitininkai, pirkliai, pinigų keitėjai, valtininkai, vežikai, pardavėjai, smuklininkai ir dėl to ligi šiol nėra skundęsis nei Maskvietis (Maskvos kunigaikštis), nei Turkas (Turkų sultonas), nei Totorius (Totorių chanas). Iš tų karavanų esti pelno ir tada, kai juos, keliaujančius žiemos metu per stepes, kartais užpusto sniegas ir jie užtrokšta. Todėl nešvariose Kijevo lūšnelėse, kurios kupinos įvairių žemės vaisių, medaus, mėsos ir žuvų, kartais tiek apsčiai atsiranda brangių šilkų, akmenų, sabalų ir kitokių kailelių ir prieskonių, jog, kaip aš mačiau, šilkas ten pigesnis už linus Vilniuje, o pipirai — už druską.

Kijevas laimingas ir garsus dar ir žmonių daugybe, nes prie Boristeno ir kitų į jį įplaukiančių upių yra daug miestų ir kaimų su gausiais gyventojais, kurie jau iš mažens įpranta plaukyti, irtis laiveliais, žvejoti, medžioti. Kai kurie iš jų, bėgdami nuo tėvų valdžios, nuo vergijos ar darbo, nuo bausmės, skolų ar kitokių nemalonumų ir ieškodami didesnio pelno ar traukiami garsios vietos, suplaukia į Kijevą, ypač pavasarį. Pagyvenę patogumuose, kurių teikia Kijevo srities pilys, esančios

žemiau Kijevo, jie niekad nebegrįžta pas savuosius. Trumpu laiku jie gerai įgunda medžioti patys vieni lokius ir stumbrus; pripratę prie gyvenimo pavojų, jie darosi narsesni. Todėl ten daug lengviau surasti gerų kareivių.

Kijevas buvo Rusios ir Maskovijos kunigaikščių sostinė. Joje jie yra priėmę krikščionių tikėjimą. Dar ir dabar čia yra senų, puošniai pastatytų, su švino ir vario stogais bažnyčių iš nušlifuoto marmuro ir kitokios iš svetimų kraštų atvežtos medžiagos; kai kurių jų bokštai net paauksuoti. Yra ir labai turtingų vienuolynų, kurių turtingiausias švenčiausios mergelės Marijos vardo. Jo kriptose ir požemiuose daug karstų, kuriuose guli gerai išsilaikę sudžiūvę lavonai. Kadangi tikima, jog tai šventųjų kūnai, tad rusai juos labai garbina. Tikima, jog kieno kūnas ten laidojamas, tų vėlės būsiančios išganytos. Todėl visa aukštesnioji bajorija, net iš tolimų vietų, nesigailėdama didelių išlaidų ir išmaldų, stengiasi ten būti palaidota. Ir Maskvos kunigaikštis gauna nemažai pinigų, kuriuos kasmet surenka iš šio vienuolyno žemių, patekusių jo valdžion, bet atiduoti vienuolynui nesiskubina, nes jis labai geidžia šios vietos, kuri yra maloni jo širdžiai, tikindamas, kad jis esąs Kijevo valdovo Vladimiro ainis. Ne mažiau kremtasi ir jo pavaldiniai, kad tokia sena bažnyčia su prosenių sostine ir šventenybėmis ne jų rankose.

Turėdamas tiek gerų pusių, tasai miestas turi ir nepatogumų, nes jo gyventojai neapsaugoti nuo totorių, kurie iš pasalų prasigauna iki jo sienų. Tačiau jie nebando to miesto užkariauti jėga. Ateiviams (naujiems gyventojams) pavojingi ir drugiai, atsirandantieji dėl dienos miego ir didelio žuvų bei vaisių vartojimo. Jų arkliams yra kenksminga žolė, kuri užkrečiama, žuvingam Boristenui patvinus. Taip pat ir javai dažnai esti

sunaikinami skėrių, atlekiančių iš pajūrio kraštų. Prie vandens ir giriose susimetę spiečiai bičių ir kitų vabzdžių, geriančių kraują, kaip antai: varmų, uodų, musių, ypač jų daug atsiranda nuo liepos mėnesio pradžios.

DEŠIMTOJO FRAGMENTO IŠTRAUKA

Totorių su turkais ir kitais saracėnais religija ta pati, panaši į žydų tikėjimą ir Nestorijaus ereziją[22]. Jie pripažįsta vieną dievą viename asmeny, o Kristų laiko šventu pranašu ir paskutiniu pasaulio teisėju, gimusiu iš nekaltos mergelės, bet nekentėjusiu. Totoriai laikosi apipiaustymo, bet daro jį, žmogui jau subrendus, kaip buvo apipiaustytas ir jų patriarchas Izmaelis. Pasakojama, kad ši sekta esanti atsiradusi Arabijos mieste Mekoje maždaug šešišimtaisiais žmonijos išganymo metais; jos sukūrėjai buvę žydai, kurie ten gyveno po Jeruzalės sugriovimo, o pati ji buvusi sugalvota krikščionių pražūčiai kažkurio vienuolio ir nelemto atsimetėlio Sergijaus.

Tą tikėjimą uoliai platino vienas labai gudraus proto arabas, kuris iš gyvulių varinėtojo tapo turtingos moteriškės vyru ir viešpačiu ir siekė net paimti valdžią savo viengenčių tarpe. Šioms pastangoms nuėjus niekais, jis pramanė save esant dievo pasiuntiniu ir pranašu ir tuo įtikino stabmeldžius arabus. Tas tikėjimas, kurį, jų manymu, reikia skleisti ginklu, yra toks pasakiškas, jog didžiausia gėrybe ir aukščiausiu malonumu laikomos pramogos, kurių būsimajame gyvenime apsčiai turės palaimintieji, patirdami jas skoniu, palytėjimu ir kitais išoriniais pojūčiais. Ir vis dėlto tie barbarai, būdami taip gyvuliškai suklydę, giriasi stovį aukščiau už mus dievo bei artimo meile ir darbais, patinkančiais dievo

didybei; jie tikina save, kad dėl to dievas jiems palankus, ir viliasi, kad jo laiminamas,— jau tokia yra žmonių tuštybė, — jų gyvenimas diena po dienos būsiąs geresnis.

O mus, krikščionis, jie peikia, kad mes maža tesirūpiname savo pareigomis dievui, darom viens kitam skriaudas, juokiasi iš mūsų, plūsta barbarais, netikėliais, tik nešiojančiais Kristaus vardą, bet nevykdančiais jo įsakymų, rodo mūsų ydas ir laiko mus nevertais bendrauti su jais. Jie šventai saugo teisingumą. Savo tikėjimą stengiasi platinti su atsidėjimu. Dieną pradeda ir baigia maldomis. Meldžiasi kasdien iš ryto, vakare ir popiečio valandomis. Net svarbiausias reikalas jų nesulaiko nuo maldos. Šio dalyko jie nepaveda vieniems tik kunigams, nors juos taip pat laiko maldai ir tikėjimui aiškinti. Kiekvienas, tiek dvasininkas, tiek pasaulietis, ir slapta, ir viešai — susirinkę būriais — išpažįsta dievą. Visada blaivūs, nusiplovę tyru vandeniu savo kūno sąnarius, jie puola ant žemės, kurią, sekdami šventuoju raštu, laiko šventa, ir kalbasi su dievu. Šventyklose jie apsieina be sėdynių. Melsdamiesi jie vartoja tam tikrus tikėjimo nustatytus ženklus ir gestus, kelia į dangų ištiestus delnus, klūpo ant kelių, susilenkę ligi žemės ir lytėdami ją veidu. Jie atsiduoda maldai visa širdimi ir visais sąnariais; jų maldose žodžių nelabai daug, bet ypač kartoja šiuos: „Garbė ir šlovė per amžių amžius vienam nemariajam dievui, dangaus ir žemės sutvėrėjui, be kurio kito dievo nėra".

Nuo maldos neatsiejamas ir pasninkas. Kiauras dienas jie kankina save ne tiktai alkdami ir trokšdami, bet susilaikydami nuo bet kurio darbo ir nedorų žodžių ligi tamsos, tesirūpindami dvasiškaisiais dalykais ir imdami valgį ne apsiryti, bet tik jėgoms palaikyti. Jie juokiasi iš mūsų pasninkų, kur nereikia susilaikyti nuo valgio bei

gėrimo, nei mąstyti apie dieviškus dalykus, nei budėti, nei melstis.

Ir išmaldoms jie yra dosnūs. Niekad neleidžia saviesiems nei elgetauti, nei žūti nuo bado ir šalčio. Tačiau šią labdarybę jie daro su apgalvojimu, nes išmaldą duoda ne tiems, kurie ją sunaudotų apsirijimui ir prabangai, o tikriems neturtėliams, ligoniams, keliauninkams ir besimokantiems jų pačių tikėjimo raštų ir apeigų.

Tirti dieviškąsias paslaptis jie mano esant neleistina ir nuodėminga. Jie su panieka atsiliepia apie mūsų neišmintingumą, nes kai kurie mūsiškiai per puotas ginčijasi dėl dieviškų tiesų ir paslapčių, kurios jų vadinamos nepasiekiama gelme. Totoriai juokiasi iš mūsų dvasininkų arba pranašų, peikia bažnyčias už indus, sėdynes, altorius, paveikslus ir už vaizdavimą dievo, jau linkstančio į senatvę, ir grakščių malonių moterų, sukeliančių gašlumą. Jie juokiasi iš to, kad garbingesni asmens susisėda minkštose sėdynėse ir miega per pamaldas dievo garbei, o žemesnės kilmės žmonėms neleidžiama atsisėsti, kad garbingesnieji žmonės ateina į bažnyčią su daugybe palydovų ir sustato juos prieš save, tuo rodydami savo išdidumą. Totorių tarpe nė pats tironas neleidžia, kad šventykloje prieš jį stovėtų tarnas ar palydovas, ir pats nenori atrodyti įžymesniu žmonių tarpe. Sau jis nereikalauja jokios sėdynės, ir juo jis didesnis, juo mažesniu stengiasi atrodyti.

Mus kviečia į bažnyčias varpų skambesys, o juos — garsiai ištariami dievo garbei žodžiai.

Jie mus smerkia, kad, garbindami dievą, mes su pasigėrėjimu klausomės dūdelių, vargonų ir harmonijų, kurios temdo maldos žodžius, tuo tarpu mūsų pačių organai tyli.

Jų dvasininkai ne gobšuoliai, ne garbėtroškos, neatsideda pramogoms, nesigviešia turtų ir kuo mažiausiai

kišasi į pasauliečių reikalus; jie padorūs, ramūs, kuklūs, su uolumu atlieka savo pareigas ir rūpestingi tikėjimo dalykuose; jie tiktai gieda ir aiškina dieviškas tiesas.

Mūsų kunigus peikia ne tiktai pagonys, bet ir mūsų kaimynai rusai už tai, kad jie geria vyną, kuris yra prabangos dalykas, valgo mėsą ir, geisdami turėti vaikų, neveda žmonų. Juk niekas negali susilaikyti, jei dievo taip neskirta. Nuo to dalyko susilaiko graikų vienuoliai. Bet kad senovėje kunigai turėdavo žmonas, matyti iš daugelio šventojo rašto vietų (Levit. 21, 3. Esd. 9. Dan. 14. Ezech. 44. Baruch. 6. Luc. 1. 10. 18, laiškas Titui 1).

Jeigu mūsų kunigai susilaikytų tris dienas prieš pakylėdami viešpaties kieliką, jie gyventų švenčiau, negu dabar, dėdamiesi šventais, o iš tiesų keldami gašlias puotas. Jie visuomet dega gašliu geiduliu arba turi suguloves, t. y., kaip sako Sofonijas, dergia šventenybes. O mes tiems samdiniams pavedame dievo garbinimo pareigą, nors jie savo ištvirkusiu gyvenimu greičiau rūstina dievą, negu išmeldžia jo malonę. Pareigas, mūsų jiems pavestas, jie dėl savo apsileidimo užkrauna vikarams, o tuo tarpu patys, dykinėdami ir smaguriaudami, gaišina žmonių darbą kaip tranai bičių medų, puotauja ir puošniai taisosi. Dar nesulaukę pilnų metų ir nepažindami savo prigimties, jie lengvapėdiškai rūpinasi gauti bažnytinių vietų, ir dar ne vienos, ir paskęsta žemiškuose reikaluose.

Ir nors kitados kunigams draudžiama buvo turėti savo žemės, kaip buvo nustatyta dievo tautoje, kur jie gaudavo tik dešimtinę, bet mūsų kunigai nesitenkina dešimtinėmis ir aukomis už nuodėmes, pirmaisiais vaisiais ir dovanomis, kurias jie gauna iš turtingųjų ir neturtėlių, iš gimusių, vedančių, sergančių, mirštančių ir numirusių, jie dar siekia, pamindami teisę ir sveiką protą, turtingų dvarų ir valdyti daugelį bažnyčių vienu metu,

darydami tuo žalą valstybei. Dažnai jie, neturėdami pašaukimo, gyvena kur kitur, ne prie tų bažnyčių, į kurias jie įėjo ne pro duris, kaip savo viešpats, o įsėlino lyg vagys ir plėšikai. Pačias bažnyčias jie išnuomoja, parduoda pirkliams ir sąvadautojams. Yra daug bažnyčių, kurios niekad nėra mačiusios savo ganytojų, arba klebonų.

Jeigu kas, pradėjęs nuo Lenkų karalystės sienų, po visą Lietuvą, Žemaitiją ir Rusią ieškotų klebonų prie bažnyčių, iš kurių pajamų gali išsimaitinti keli kunigai, tai neatsirastų nė vienos, kur ganytojas gyventų nuolat arba bent dažnai ją lankytų. Todėl avelių tikėjimas netvirtas, meilė dievui atšalusi, dievo garbinimas nyksta. Prieš tokius kunigus daugelyje vietų griausmingai skamba pranašų žodžiai. Bet aš, tiek daug žmonių supykinęs, nebenoriu sukelti prieš save kunigų, kuriems mes turime būti paklusnūs ir savo nuodėmes išpažinti. Tegu pakaks ir to, ką nurodžiau. Jei mes visą tai atitaisysime, tai gyvensime laimingesni jūsų karališkosios didybės, o pirmiausia visagalio dievo garbei.

Mykolo Lietuvio fragmentų galas.

MICHALONIS LITUANI

DE MORIBUS TARTARORUM, LITUANORUM ET MOSCHORUM

FRAGMINA X, MULTIPLICI HISTORIA REFERTA

Nunc primum per
I. IAC. GRASSERUM, C.P.
ex Manuscripto Authentico edite

BASILEAE
APUD CONRADUM WALDKIRCHIUM
MDCXV

MICHALONIS LITVANI, DE MORIBVS TARTARORVM, LITVANORVM ET MOSCORVM, fragmina decem, multiplici Historia referta.

FRAGMEN PRIMVM.

TAMETSI Tartari, barbari & inopes habeantur à nobis, gloriantur tamen continentia vitæ, & antiquitate gentis suæ Scythicæ, asseuerantes eam semen esse Abrahæ, & nemini seruiuisse vnquam, licet vexatam interdum ab Alexandro, Dario, Cyro, Xerxe alijsque Regibus & populis potentioribus: & varias nunc diuisam in Ordas, id est, nationes. Siquidem vltra vicinos nobis Precopenses, complicesque eorum Belhorodenses, & Dobricenses Moldauiæ finium accolas, Ordę sunt potentes, Precopensibus infensę, Orientem versus. Alia Nahai, alia Chastorakani, alia vltra amnem Tanaim, qui Volha appellatur, Zavvolsca, Cæsaris Bati Vngariæ vastatoris patria, Moschorum olim & omnium Ruthenorum dominatrix, Nahaiensibus nunc adhærens, alia Kozanij, alia Kazaczka, item Buchar, Samarchan, & aliæ dicuntur plures. XII. Imperatoribus dispartitę, vt promiserat Dominus progenitorē eorum Ismaëlem Genes. 17. duodecim duces generaturum, & euecturum in magnam gentem. Ex omnium autem nationum Tartaris soli tenuiores, sed regionibus nostris citimini Precopenses, infesti sunt nobis, cum ignauia freti nostra tum vicinitate, locorumque opportunitate receptaculi sui. Habent verò Precopenses receptaculum, suapte natura mu-

12. Ordæ Tartarorū.

Taurica Chersonesus. nitum. Lacus enim duo palustres, quorum alter Meotis dicitur ex mari in continentem ad circiter triginta milliaria, in longum porrecti, & seorsum tantundem penè in initiis & progressu suo distantes: finibus verò ad inuicem reflexi, & angusto quodam interstitio sicco cohibiti quin congrederentur, desinentes; iunguntur ibi fossa & vallo altius exaggerato, complectente portam, quæ vnica est ingrediendi prouinciam illam per aridum. Vnde & Castellum ad portam illam situm, & tota sinu illo inclusa peninsula, appellatur à nobis Prekop, cui Tauricæ aliàs nomen fuisse fertur: Incolatus verò & imperium Græcorum Trapezuntinorum, ut hucusque retinent Græci suam & ibi linguam Græcam & religionem. Adiacet autem peninsula ea ipsa mari Pontico, quod illa ex parte pontus Euxinus dicitur, & quamuis munita sit situ, non adeò tamen illis suis, nec lacubus amplis, nec fossa nec vallo arduis, neque Castello firmo, vt arceretur à transitu exercitus paulò instructior. Et peruenitur ad portam Tauricæ unicam illam ab arcibus vltimis Lituaniæ Czerkasi & Braczlavv, diebus sex, graminosis semper & planissimis vbique campis, non monte interpolatis vsquam, non sylua non palude, nec amne transmissu difficili, præter Borysthenem. Sic enim ipsa Taurica citra Alpes & maritima, quæ montosa passim, habet & syluosa, & quæ nunc ab Aboriginibus Græcis inhabitantur, aliàs verò, tota est campestris, Tartaris illic incolatum præstans, & ubique victui mortalium commoda & facilis, facilis admodũ Cerere, Libero, carne, & sale. Siquidem sal ibi in lacunis, quibusdam aquis in se, ad instar glaciei, à calore solis concretis nascitur, à solsticio æstiuali copiosus & pellucidus, nonnullibi ut crystallus. Et frumentum omne, ac vuam vini generat ibi copiosè tellus, semel subacta, & fronde occata vtcunq;. *Solum Tauricæ.* Pecora item & iumenta hyeme quoque in pascuis, & sub dio semper fouet læta, quæ etiam fatigis exinanita macilenta & strigosa, postquam abijciuntur, ibi in campo repinguescunt. herba flaccida, calcitratu ex niuibus quæsita, haud infelicius quam melioribus pabulis & sub tecto apud nos. Quoniam & cęlum ibi est aliquanto clementius, & terra vbi cænosa ibi salsa. & herbæ genus sapidius quoddam, semper virens, & mirum in modum iumenta

menta vegetans, quod appellatur Tipecz. Vnde tantam olim frequentiam incolarum fuisse ibi memoratur, quod singulę quædam illic ex vrbibus Græcorum, millena habuerint templa, & clero interim insolenti adeò, quòd non nisi equites ingrederentur sanctuaria antistites & Archimandritæ eorum. Atque nunc etiam vrbes ibi nonnullæ quamuis pessundatæ, amplitudine tamen ambituum suorum & ruinarum, superbæ olim fuisse apparét, & præsertim quę à nobis Solhoth, à Moscis Krym, à Græcis Theodosia appellabatur quondam, & metropolis vetusta Korssunij, quæ genti Ruthenorum princeps dedit baptisma & nomen Christianum, postea verò prædam gentibus nostris, excisa ab eis. Vnde Kiovvia nostra in templorum suorum lithostrathis, asarotis, & incrustamentis, retinet hucusque certa prædæ illius insignia, è quibus & Gnesnensi Basilicæ valuam largita est. Et illa ipsa Korsunij tractata sic à nostris, dedisse fertur iactura sua necessitatem Tauricensibus Christianis, luxui & ignauiæ deditis, recipiendi in suppetias ad feudalem incolatum, reprimendis gentibus nostris, manum Tartarorum ex Orda Zavvolaka adscitam. Et sensim deinde inualescens ibi illa Tartarorum vis, ad iustumque populi examen propagata, protulerit sibi in principem Temirkuthla quendam sanguinis sui, appellato eo Cæsare. At progenitores S. Mtis Vestræ perdomitis Cæsarianis illis, iniquis Græcorum Vasallis, dabant eis in Cæsares, subditos suos hinc ex Lituania Tartaros. Vltimus verò ex Lituania Cæsarum Aczkirei, hic apud Troki natus, & hinc à divo Withovvdo ad imperium illud missus, genuit imperans ibi in Taurica filium Menglikirei. Menglikirei verò modernum Cæsarem Sapkirei & fratres eius natu & imperio priores, Machmethkirei, Sadetkirei & CHaskirei. Sic enim nobili recepta hinc progenitoris sui nomenclatura, gaudet nunc omnis sequens eum in fascibus illis posterita*. Hæc igitur est Kireorum stirps, dextra forti progenitorum S. Mtis Vestræ ibi plantata, quæ nunc referendo gratiam prouectionis suæ, iugefacessit nobis negotium. Atque vigente sic Taurica & populo & imperio iam aduenarum: vrbes tamen eius Mancup, Caffa, Kercze, Kozlevv, & aliæ maritimæ, seruauerant se immunes ab illis, donec Turcica manu, opi-

Christiani in Taurica.

Tartari in Tauricam acciti.

Vixit Vvitondus 1380.

bus Constantinopolitanis exaucta, caperentur ab annis hinc circiter septuaginta. Et illinc missi sub iugum Turcæ, pendunt ei censum, à capitibus suis singuli illic Aboriginum Græcorum superstites. Qui tametsi & nunc agricolæ, videlicet vinitores & pastores, non inopes sint, imò etiam non sine argentea supellectili plerique, vtpote in tranquillitate & iusticia publica, rationabiliore Ethnicorum administratu viuentes, minùs tamen iucundam agunt ibi vitam. Quippe, qui nullo honore digni, imò nullius omnino reputationis habentur à potitoribus rerum Machometicis, ac omni illorum nedum commercio, sed & intuitu non toruo dedignantur, angariantúrque laboribus, dominicis præsertim, ac etiam Paschalibus diebus, ipsimet argenteæ suppellectilis domini. Nequaquam enim retinet authoritatem ibi Christianus, nec in seruum nec in filium paulò proteruiorem, qui scilicet Magistratui se præsentandum duxerit semel. Atque etiam ipsi patrifamiliâs mutandus est status, si defertur præsumpsisse de religione ipsorum quicquam verbo, aut saltem digito uno, & minus etiam seriò protenso.

Conditio Græcorum in Taurica.

Iam verò quàm inconstans sit vicissitudo rerũ, vel ipsa sufficit indicio Taurica, videns nunc mutatum sic popularium suorum statum, & patritiorum superstites, honore, libertate simul, ac patribus orbatos, in seruitutem redactos, spretos, capite diminutos, capitéque censos Machometicis, & antistites illos, insolentes quondam ecclesiarum Dei contemptores, contemptos nunc ipsos, & abiectos, obreptare sub trucibus Tartaris & Turcis. Vrbes quoque suas opibus immensis, superbia, læticia, ac omni luxuriæ strepitu perfunctas, dehiscere nunc plerasque inanes, ceteras verò solo æquatas, obsoletis iam & nominibus; & imperitare nũc sibi, non Christianos nobiles, & natiuos suos patronos, sed peregrinam Ethnicam, ac non ita pridem seruitute emersam, atque & imperio simul, & libertate donatam hinc Vasalotum stirpem. Adeò verò increbuere in Taurica Tartari, quod circiter triginta millium exercitum compleant ad bellum, sed coacti, vt solent vniuersi, & gregarij ac imbelles, quicunque saltem valeant conscendere equum. Vt me præsente ibi, dum medietatem eorum, & filium suum mitteret Cæsar, in subsidia Turcæ proficiscenti

Numerus Tartarorum Tauricanorum.

ſcenti nouiſsimè in Vngariam, quindecim millia eorum tunc e-numerata ſunt. Proficiſcebantur autem quamuis lectiores illi, conſueto tamen apparatu ſuo, inermes videlicet plerique, & vix decimus aut vigeſimus quiſq; eorum pharetra fultus aut framea, lorica vero multo rarior; ſed alij ſcipionibus ſaltem muniti oſſeis, alii ligneis, alii vacuis telorum accincti vaginis. Clypeorum autem & haſtarum, vel huiuſmodi armorum generis, expertes penitus. Sic enim ſemper illi, nec armis, & nec cibarijs præter nonnihil milij toſti, aut caſei comminuti, & neque ullis onerantur impendiò ad bellum impedimentis. Verumtamen nemo illorum, ſine pluribus recentibuſque loris proficiſcitur, & præſertim quando noſtras excurſitandum eſt eis in regiones. Quoniam tunc ſoliciti fiunt vinculorum, ad vinciendum membra noſtra, plus quam armorum ad tutandum ſua. Equorum vero ſemper fulciuntur ad bellum copia, ut magna pars exercitus eorum, quinos ſinguli ducunt equos, eosq; intactos. Vnde excurſiones & omne iter, crebra hujuſmodi equorum mutatione freti velocius perficiunt, & hoſtem inſequentem ſe effugiunt facilius, ac etiam terrefactant amplitudine veſtigii ſui, & non metuunt ipſi in copia eorum fatigam nec famem. Præſtant etiam in bello tolerantia, famis, ſitis, fatigæ, peruigilij, æſtus, algoris, & omnis inclemētiæ cæleſtis omniumq; ærumnarum. Nam expeditiones bellicas perficiūt abſq; curribus ſemper, & abſq; omni commeatu, præter illam quam dixi equorum copiam. Solitudines item camporum vaſtas, inuias, brumali etiam tempore, altitudine niuium & pruinis acerbas, quamuis excoriaris dura niue & glacie equorum cruribus, haud ægrè tamen & haud grauatim ſuperant. Amnes amplos rapidos; atque hiberno etiam rigore, Aquilonumq; & glacierum fragorib. horridè ſtridentes & traiectu difficiles, abſq; tamē nauigiis, ſed ſaltem equorum ipſi iubis adnixi, ſarcinis vero ad caudas ſuper tignis, ſeu arundinum faſciculis alligatis, tranādo incunctanter expeditè & promptè tranſmittitant. Et in prælio pugnant, fortius multo quam Moſchouitæ, quamuis minus armati, & ſemper primo in congreſſu, ſiniſtrum aduerſi exercitus, conantur occupare cornu, quo dexterius ipſi petant ſagittis. Sæpe quoque in fugam verſi, terga dando, te-

Bellica expeditio.

Traiectus fluuiorum.

ſiſtunt,& hoſtem inſequentem ſe diffuſum ſparſim, interceptant ex inſidijs, & ſic eripiunt non nunquam victi victoribus victoriam. Quando verò præter technas& ſtrategemata, ſed recta & cominus, collatis ſignis, venit conferenda cum eis manus, præualent tunc in eos pugnatores noſtri, etiam ſi non paulò pauciores fuerint. Id quod crebrius experti ſumus, ſub victorioſiſsimis vexillis diui parentis S. Maieſtatis V. Nam & poſt infelicem Chriſtianorum cum Machometicis,patruelis verò S. Maieſtatis V. Regis Ludouici vltimam pugnam,menſe quinto,calendis Februarijs, Anno Domini ſupra mille quingentos & viginti ſeptimo in campis planis illis prope Czerkaſsi ad fluuium Olſſanicza, viginti quinque millia illorum Precopenſium Tartarorum cæſa ſunt ad internecionem à nobis,qui non plures fuimus ibi,quam quingenti & ter mille. Et ante apud Kleczko, deſiderata ſunt ſeptem & viginti millia eorum, proſtrata à novem millibus noſtrûm. Ita quoque aliàs, & apud Davidis Caſtellum & apud Streſsino, Czeczersko, Lepuſſno, & in campis etiam vaſtis illis, in Lebedino, & ad templum album, & ad fluuium Sula,& alijs in prælijs, quotquot æuo preſenti fuere genti noſtræ cum illis, expertum eſt robuſtiores eſſe noſtros. Nam & apud Sokal, non robore virium ſuperatus, ſed dolo & loci iniquitate circumuẽtus ab illis, ſuccubuit exercitus noſter, perductus inſidioſè in aream oppidi recens exuſti, crebris præcipitijs cellariorũ, id eſt, antris, cauernis & cryptis ſubterraneis dehiſcentem. Et illinc primùm arrigi cœpit in nos cornu ſtirpis Kiriorum, perlatis ſibi in Tauricam exuuijs cruẽtis militis noſtri. Atq; deinde apud Oczakovv, tametſi fortis itidem ac etiam victor in illos fuerit miles noſter. at imprudens interim, ut qui donauerit vltro victoriam victo Oslam Soltano, mittẽs ad eum in Caſtellum duces ſuos colloquij gratia, ignarus, dictũ eſſe, circa rem bellicam dolus an virtus quis in hoſte requirat? Sic igitur ſemper robuſtiores fuere noſtri Precopenſibus, præter ſaltem technas, dolos & ſtrategemata illorum. Vita autem Tartarorum, qua gloriantur, eſt priſca, paſtoritia, quam olim in aurea ætate, ſancti vixerunt patres, & ex qua Duces etiam eligebantur populis, regesq; & Prophetæ, dicente quodam eorum, tulit me dominus

Tartari crebrò à Lituanis & Polonis victi.

1519. menſe Auguſto.

Vita Tartarorum.

nus cum sequerer gregem eorum. Ita enim agunt hactenus Tartari, sequendo greges, & peragrando cum eis campos hinc inde. Septa nulla habent, nec domos, præter tabernacula gestatoria, ex viminibus & arundinibus compactis, cilicijs velata storeis, & mattis scirpeis munita, quæ vxoribus & pueris referta, vectant secum in plaustris. Terram non colunt, etiam fertilissimam, contenti spontaneo fructu eius, herba ad pascendum pecus. Vnde iuxta Salomonis consilium, lacte solum absq; pane & sycera viuunt, sobrij & abstemij, cùm lege quoque prohibitum habeant potum vini, ac esum suillæ. Et quamuis cæterorum pecorum ac jumentorum, etiam equorum vescantur carnibus, non tamen apud se, nisi penitus mortuis aut penè morticinis, parcendo scilicet viuidis gregum suorum. Nam in gregibus totam suam conditant substantiam. Nihil immobile possidentes priuatim præter puteos, & eos contribulibus quibusque communes. Mobilium etiam curæ, atque oneri non impendiò se applicant, præter, quotidianam & eam tenuem vtensilium suppellectilem & equitatus, bellicæq; rei leuissimum etiã instrumentum, ad quod solum accurati sunt, præter verò id, ad aliud operis profani, alicui rei nauare operam, virum ingenuum dedecori habẽt, quo sedulius obsequundent præscripto legis suæ, vi & armis propagandæ. Atque in ea feritate nihil habent antiquius temperantia & continentia, viuuntque citra exuperantiam ac defectum vltimum omnes. Vnde quemadmodum in sacris litteris dicitur, scio & satiari & esurire & abundare & penuriam pati. Item qui multum, non abundauit: & modicum, qui non minorauit. Ita nunc in barbaris illis, nemo abundans suffocatur ingluuie, nec egens extinguitur fame, neque algore conficitur, nemoq; mendicat in tanta eorum inopia & penuria rerum. Nam vt non frequens apud eos heluo: sic non fame laborans, nec mendicans nec fraudulentus, alieni haustor, nõ litigator, nec iudex iniquus, non testis peruersus, non peierator, item non fur nec latro. Vnde minimè opus est apud eos angi quenquam sollicita rerum suarum custodia, nec se armis onerare domi ad priuatam sui defensionem. Nam iter habenti intra regionem eorum ferre telum, enorme & illicitum est. Sanctè enim colunt illi apud se pacem

Opes.

Labor.

& iustitiam, reddendo vnicuique quod suum est, integrum non imminutum in gratiam magistratus, ex decimatu, nec vllo alio nomine. Non quæstui etenim, sed pietati, impij ethnici illi habent iudicandi officium. Quod etiam est eis non laicum, sed religiosum, & per religiosos id exequuntur Cadios, qui eò religionis initiantur, peculiariter secundum Iusiurandum, iam alioqui lecti tales, qui minimè inhient rebus profanis, de quibus alios iudicaturi sint. Et quo expeditius vigeat iustitia, nequaquam iudicium ibi protelatur subterfugijs cauillatorum, nec obtenditur calumnijs vitilitigatorum. Siquidem reus diffugium captás, dum per attactum oræ vestimenti sui, vocatus ab actore in iudicium non paruerit illico, extunc velut compertus iam in reatu vapulat. Verberatur enim fuste, certo & ex lege domini præscripto plagarum modo. Actori item & testi locus in iudicio non est, qui necessaria salutis non satis perfectè ex lege calleat, aut qui gustasse aliquando vinum seu alio notatus vicio deprehenditur.

Iudices religiosi.

Parent quoque foro eidem, hoc est, Cadij iudicio, & proceres ac duces cum popularib. pariter & absq; discrimine, ac præter summum principem, cujus Maiestati plus etiam quam humanæ deferunt, ipsi in vniuersum, atque ad vnum omnes vno eodemque iure viuunt. Item & habitu conformi & victu compari, reddunt se pariles, nefas videlicet & piaculum habentes, fuste etiam expiandum, præsumi à quoque gentis suæ, vt vestitu præcinctúve, aut pileo seu cæsarie vtatur, non suo patrio ac vetusto ritu: utve cibarium privatim à se promptum, non commune habeat vnicuique præsentium, aut sumat illud e sui parte ex aliqua patronus ipse prius, quàm expositum in medium, frustulatim fuerit concisum, & commistum diligentius, vt eadem scilicet cederet qualitate cuilibet præsentium. Et in itinere nedum viaticum commune habent, sed etiam inseruitant maiori natu aut imbecilliori cuilibet, alacrius vnus præ alio. Domi hospiti cuilibet obiterario etiam, & ignoto exponunt gratuito, & cibum & nidum, sed eminus à serie statiuarum suarum. Quoniam aliàs non adeò iam sunt ciuiles, quippe qui fœminas suas ab hospite, amico etiam & conuiua quantumcunque gratioso, conspici nequaquam licitum

Magistratus reuerentia.

Hospitalitas.

licitum habent,tenentq; miseras, caveis suis abditioribus reclusas, & nedum conuiuiorum sed Synagogarum quoq; & omnis consuetudinis forensis penitus expertes, laborib.etiam omnib. sartorijs & sutorijs reiectis in eas,sed neutiquam tamen inuitas. At ipsi interim non fiunt contenti coniugijs earum, singuli singulis,more hominum prisco,in hoc se iactitantes,itidem & lege sua suadente vxores vnicuiq; quaternas,& in singulas earum pellices denas. Et quo perfectiores præstent se viros, non diuitias quærunt sponsarum,nec species earum corporales,copulanturq; eis,minimè à se antea in facie visis, sed animis dűtaxat moribusque earum exploratis, & non dedignantur in coniugia ancillas quoq;suas captiuas,ac emptitias.Vnde habēt eas in matrimonijs constantes,morigeras,inuicem cōcordes,& pellicib.suis in gratiam maritalem æquanimes,item pudicas, vt inauditum sit penitus in eis adulterij crimen, capitale alioqui, & nece expiandum illico. Et præterea, cùm intelligant barbari illi,nihil salubrius esse gentibus virtute & disciplina militari, in arduitateque consistere virtutem: Ideo molliciem & voluptates auersando asperitati vitæ, nec non equitarui ob rem bellicam studēt ex infancia, & iam inde ab incunabulis gestantur inequitando, nec desuescunt equitare vel decrepiti. Vehiculi verò vsum veruli quoque vel valetudinarij detestantur molliciem deuitando & parcendo equis. Parci enim sunt equorum, adeò quod Baro etiam eorum, equitet intra patriam solus,qui foris centenis concomitatur equitibus suis peculiaribus. Et mulier apud illos etiam primaria, & vel Cæsaris necessaria regiam accessura, non verecundatur caueæ suæ obturatæ reclusa, auro vel gemmis intro nitens, boue vehi vno,aut propter plaustri grossiciem duobus.Equum autem vel deterrimum iungi vehiculo, nefas est & religio cuilibet eorum,millenos etiam in equitijs suis habenti equos. Est autem vita hominum illorum tetrica, sic & austera vulgo eorum communis, at non Principib.Quoniam Principes Scytharum in publica populorum suorum frugalitate ipsi lautius interim viuunt. Vt Precopensis modernus Cæsar, negotio bellico in filios nūc reiecto,ipse propensius voluptatibus intendit, in topiarijs mulierum suarum, intra viridarium quoddam,

Polygamia.

Adulteria inaudita.

Fæminæ bobus vehuntur.

Vita Principum.

B

6. Mykolas Lietuvis

amœnitate loci, nec non ædificatu, cultu, herbarumque ac arborum varietate, & quincunciali earum situ elegans. Quo quidem in Paradiso suo, hospites etiam excepta ille, conuiuijs opiparis, licet ipse quidem velut fastidio & contemptu diuitiarum ligneis & fictilibus vescens ex vasculis, attamen auratis innitens puluinarijs, & cubitis & pedibus ad argenteamq; discumbens mensam, aureis & gemmatis oneratam phialis & varijs lasciuiens dapibus, nec nō melodijs fidium, cymbalorum, Crotalorum, Psalmorum, alijsq; nugis ostentans delicias suas, liberiusq; licere sibi ea præsumens in publica populi continentia.

Populi. Agunt verò populi Tartarici continenter auscultantes Sacræ Scripturæ dicenti; Vinum non bibetis, domum non ædificabitis, sementem non seretis, vineas non plantabitis. Sed in tabernaculis habitabitis, vt viuatis diebus multis super faciem terræ. Sic ergo viuunt illi super faciem terræ diebus multis liberi, immunes, & ab vltimo sui excidio tuti semper. Dum delicijs contemptis, nihil fixum expugnationique obnoxium posſidentes, tota ipsorum quocunque migrent comitetur eos substantia. Quam ideo fugitiuarij ipsi conditant sibi vniuersam in mobilibus, in mouentibus sese pecoribus ac etiam seruis.

Quanquam verò habeāt Precopenses pecora sepenes, copiosè pullulantia, seruos autem aliunde captiuos, eo tamē altero facultatum suarū genere plus fortunati sunt. Non habent enim pecora tot, quot mancipia, nam hæc externis quoq; largiuntur prouincijs. Siquidem aduētant eis naues crebræ ex vlteriori Ponto, & Asia, portātes arma, vestes, equos, & soluuntur ab eis oneratæ semper mancipijs. Quoniam omnia illorum emporia ac telonea, celebria sunt solo eo mercium genere, quod etiam ad manus est eis semper, & mercatui, & pignori & dono, ac vnusquisque eorum equi saltem ascensor, etiam cum nullum actu habeat mancipium, potentia tamen, certò semper copiam peculij eius habere se præsumens, promittit in contractibus creditori cuilibet numeraturum se ad certum diem pro vestibus, armis, & equis viuacioribus, viuaces etiam, verùm non equos, sed homines, eosque sanguinis nostri. Et statur huiusmodi pro-

Mercimonia mancipiorum.

missis in

misſis eorum ſecurè, perinde ac ſi in viuarijs, & cortibus ſuis recluſos ſemper habeant illi homines noſtros. Vnde Iudæus quidam ibi in Taurica ad portam eius, vnicam illam, teloneo præſidens & innumeram ſemper hominum noſtrorum captiuorum multitudinem importari illuc cernens, quærebat ex nobis vtrum adhuc homines in regionibus noſtris ſuperſint, nec ne, & vnde hic tantæ mortalium copiæ. Eſt autem id ipſum facultatum genus latrunculis illis in promptu ſemper, nedum in commercium quodlibet ad exteros, ſed domi, etiam, & ſæuitiæ eorum perferendæ & ludicris.

Crebri enim ibi ex miſeris ipſis viri robuſtiores, ſi non caſtrantur, auribus tamen & naribus mutilantur, genis & frontibus cauteriantur, pedicisque & neruis compediti angariantur, interdiu laboribus, noctu carceribus, prętenuique fouentur cibo morticinæ, eiuſque putridæ, vermibus ſcaturientis, canibus etiam abhorrendæ carnis. *Captiuorum conditio.*

Fœminæ verò teneriores in laſciuijs habentur, & quædã conuiuijs etiam adhibitantur hilarandis, pſaltui, fidicinatui, geſticulatuiq; artificioſè edoctæ. Quæ liberali forma ex nobiliore gẽtis noſtrę ſanguine raptę, adductantur Thalaſio & paradiſicolæ illi. *Fœminæ.*

Itẽ & alia ſpectanda aguntur ibi cum eo hominũ genere. Quando videlicet venum producuntur, miſerabiles ipſi, in frequentius ducuntur forum, ſeriatim, velut grues in auolatu digeſti & decimatim collis concatenati, venundanturque decadibus integris ſub manu & voce licitatoris, qui auctionando, enunciat vociferans, noua eſſe mancipia ipſa, rudia, non callida, recens capta, ex populo regio, non Moſcouitico. Nam Moſchorum genus, ut doloſum & fallax, ita vile habetur illic in mancipijs. Taxatur autem ſagacius hoc mercimonij genus in Taurica, careque emitur per mercatores externos, venundandum ab eis pluris, vlterioribus, atrioribuſque, Sarracenis, Perſis, Indis, Arabibus, Syris, & Aſſyrijs. Quilibet namque illorum, auide appetunt captiuas hinc in coniugia, citra tamen vim tunc & iniuriam, ſed iuxta normam perſcriptam deſuper à Domino Deuter. 21. Quoniam & imperatori Turcarum moderno, vxor apud eum gratioſior primogeniti eius poſt eum *Solymani vxor mater Amuratis 3.*

imperatori genitrix rapta est ex prouincia nostra. Atque Precopensis Sapkirei, procreatus ex Christiana, & in coniugio habet nunc Christianam. Et omnes tyrannorum illorum ministri, spadones, scribæ, cæteriq́ue artifices, & milites præcipui Ianiczari, qui jam inde à pueritia arte & disciplina militari instruuntur, & ex quibus tandem Duces leguntur & Barones, de nostro Christiano sanguine fiunt. Et proinde quando emuntur ibi mancipia, inspectantur tunc eorum, ne dum promptiora membra, atque dentes, ne rari sint neu decolores, verùm abditiores etiam perscrutantur corporis partes. Et vbi quis deprehenditur næuus, tuber, cicatrix vel aliud latens vitium seu defectus, sequitur tum redhibitiò. Atque in tanto etiam indagatu ementium, adstruunt nihilominus eis imposturam, sistendo illecebras vafri proxenetæ & mangones. Quos enim habitiores in gregibus captiuorum nanciscuntur, pusiones, & puellas, non eos vulgo producunt, sed lautius ad inducendam saginam curatos, redimitos serico, fucatos pigmentis, purpurisso stibioq́ue, ad alliciendum quo pluris emantur. Nam interdum ibi pensitantur auro & ponderibus suis, emuntur formosiores, & illibatæ sanguinis nostri puellæ. Atque illico etiam vbi emuntur, reuenditantur identidem mancipia formosa, accuratius mangonizata aucto precio aut vsura momenti vllius lucri facta. Aguntur hæc & in cæteris peninsulæ illius vrbibus, in Caffa verò præcipuè. Contigitq́ue ibi quod globi miserorum illorum coemptorum aguntur ex mercatu ad naues rectà. Est enim contingens portum freti oportuniorem, situ suo insatiabilis illa & nefanda, nõ vrbs sed vorago sanguinis nostri. Vbi igitur migratores illi ad conscensum nauium in littore consistentes viderent dolori esse, vicem suam nobis inspectantibus: Vnus tũc eorum notus & conterraneus mihi velut interpellatus, contractiore vultu nostro, respondens pro comitiua & me intuens; Non est iam inquit frater dilecte, quod doleatis extorribus nobis peregrinantibus ita: quamuis enim acerbũ hoc & triste carpamus iter, relicto dulci patrio solo, migrantes eò, vnde nunquam redituri sumus: & quam-

Captiui ad Lituanos oratio.

&quamuis quanto longius à finibus patriæ abducimur, tanto maiori in dies natiui soli flagremus desiderio: æquiori tamen iam sors ea ineuitata ferenda est nobis animo. quandoquidem non soli & non pauci simul gregales comitesque sumus, & cùm haud optatiore statu, cæteros remanere hic in Taurica videamus, consortes nostros, stigmaticos istos, notis compunctos, oris etiam deformatos specie; atque domi non lętiorem itidem experti sumus vsu venisse exitum, necessariis nostris, quos vidimus illic, obtrucidari, detruncari, auulsaque eorum à corporibus membra & capita, iactari, corda quoq; in ignem spargi trementia, & pulmones exectos, dum exenteratis aluis illorum, tepidisque ex intestinis, raptaret hostis truculētus extra haruspicijs, felles & biles vnguentis. Quanquam autem & nobis præstitisset multo, si illa ac etiam alia quantumcunque crudeliora, vnà & semel perpessi occubuissemus apud lares manesque pates nos, à cultu religionis & à sepulchris maiorum non abstracti, corporibusq; nostris felicioribus multo quàm nunc, etiamsi trunca iam & euisce-rata discerpta fuissent & deuorata illic à bestijs: sed quia inuidet nobis illud, prolixioribus his reseruans nos ludibrijs fatum insolens, cui parendum est, & iniussu eius non secedendum, iam minimè in rem nostram & anxietas hæc, & commiseratio vestra, quin potiùs nobismet ipsis cauendum est, ne idem quoque vos maneat exitus, ne scilicet asportatrices has conscendatis etiam aliquando naues, & ne tota denique gens nostra, dispereuntibus ita crebrius indies alumnis suis intercidat. Id quod summopere sanè metuendum est, si eisdem quibus nunc estis, perseueraueritis diutius esse moribus vestris perniciosissimis, trahentibus vos iugiter in exitium. Si itaque est tibi quicquam aut charitatis in patriam, aut fidei in Principem, aut saltem in Deum religionis: tuum quoque debet esse, eam periculi imminentiam, vt nunc perspectis hic hominum conditionibus deprehendisti, detegere Principi, & quorum deniq; interest, quod vt sedulò facias, si non aliud, at religionis saltem ipsius Dei moueat te amor, per quem adiurando te miseri nos affectum patriæ & libertatis nunc tandem expertes obtestamur vt saltem hoc vltimum à nobis pignus amoris desiderata haberet patria. Hæc ille perloquens, & graue

Haruspicia.

suspirans, tractus est in nauem, conscendente decade sua, catenata solida, & subducta in altum classe disparuit, relicto sic nobis elogio.

Finis Fragminis primi.

Quidam ad Lectorem.

In sequentibus hunc tomis, nihil aliud Michalo, quàm de corruptis gentis suæ moribus, quibus nullus sit perniciosior, primoq. repellendus hostis, queritur, quos emendatos esse & optat & regi rationes emendandi ostendit. Verùm nos omissis eiusmodi querelis, quæ de nulla non alia etiam gente esse possint, ea saltem quæ ad magistram vitæ historiam pertinent, cognoscamus.

EPITOME FRAGMINIS secundi.

Osci & Tartari, longè sunt Lituanis inferiores viribus: sed superiores industria, frugalitate, temperantia, fortitudine, cæterisque virtutibus, quibus regna firma consistunt. afferunt Tartaris hæ virtutes ista commoda vt gaudeant copia peculij nostri abacti, & statu temporum sic exigente, placentur annuis muneribus à S. Maiestate vestra, amici scilicet fœderati, cum quibus antea quoque semper fuerunt Lituanis fœdera. Iidem in equitatu sunt assidui, absque curribus bella gerunt, equis peregrinis abundant, vrbibus quas tuentur carent. Mosci quolibet vere ex Orda Tartarica Nohaiensi, permutatione vestium, & rerum aliarum vilium, multa millia equorum bello aptissimorum accipiunt. Turcæ Thraces immittunt nobis magno pretio equos partus vltimi, senes, laboribus exhaustos, morbis occultis obnoxios: valen-

valentes verò, aut ipsa arma vendere Christianis, religio ipsis est ac scelus. at maiores nostri contenti erant domi suæ natis cantherijs: parati semper ad bellum cum lanceis, clypeis, loricis & refertis farre culeis. Heroidæ Lituanicæ vel templum vel conuiuium accessuræ, senis vel octenis eiusdem coloris pilentis, id est, rhedis pensilibus vehuntur: totidemque homines loris vinctos Scytha trahens, euadit impunè. at Tartari equorum ditissimi, ne Principis quidem suæ vehiculo iungi patiuntur equũ. Turcæ aliiq; Saraceni accessuri die quolibet quinquies in fanum ad orandum, excalceant se lauantq; frigida, etiam pudenda membra. iidem atque Tartari, Moscouitæ, Liuones, Pruteni, consulentes parsimoniæ iugiter retinent vniusmodi vestitus, quos nos & pretiosos & varios habemus.

Tartari tunicas habent absque plicis & rugis longas, equitanti dimicantique commodas, leues & pileos albos acutos non ad fastum paratos, quorum eminentia atque nitore in agminibus, licet minimè galeati esse soleant, apparent illustriores, & hostibus formidandi. quas technas Mosci quoque imitantur. hi verò ex ouili lana fiunt, & sæpè abluti diu durant, uno emti grosso.

Etsi Mosci soli, Sobolis aliarumq; ferarum genere abundent: tamen vulgò Sobolos pretiosos non ferunt. Sed missos in Lituaniam, molles mollibus, aurum pro eis auferunt: gestantque in lacinijs galerorum suorum cilicinorum laminas aureas, & gemmas pretiosas. quibus nec humor, nec sol, nec tinea, vt Sobolis, nocet.

Finis Fragminis secundi.

EPITOME FRAGMINIS libri tertij.

ROMATIS adeò abſtinēt, vt & in epulis paſchalibus contenti ſint his condimentis, ſale lutulento, ſynapi, allio, cæpis, ſuæque telluris fructibus, non ſolùm vulgus, verùm etiam optimates, & ſummus dux illorum, arcium noſtrarum ereptor, quas iam 73. enumerat iactanter.

In menſa Principis conuiuali, inter aurea vaſa & vernaculas dapes, nonnihil quidem piperis, non tamen cocti in trullis ſeorſum apponitur, ſed à nemine attingitur. at Lituani opiparis & exoticis veſcuntur cibis, vinum varij generis bibunt, vnde morbi varij. cæterùm Moſci, Tartari & Turcæ, licet regionum viniferarum poſſeſſores, tamen vinum non bibūt, ſed Chriſtianis venditum, neruos belli pro eo comparant. perſuaſi ſe Deo præſtare obſequium, ſi quouis modo extinguāt ſanguinem Chriſtianum.

Aqua amara. Tartari, Precopenſes itidem aromata auerſantur, viuuntque potu lactis & aquæ putealis, quæ in ambitu Tauricæ campeſtri, rarò inuenitur non amara, clara autem rarius, niſi in viſceribus terræ, profundiſsimè quæſita. Progenitores noſtri cibos potusq; peregrinos vitabant. Sobrij & frugales, omnem ſuam gloriam in re militari, voluptatem in armis, equis, famulis numeroſis, & qualibus Mars gaudet, duris ſtrenuisqueponebant, & cùm exteras gentes arcerent, ſua à mari vno ad alterum prolatarent, vocabantur ab hoſtibus Chorobra Litvva, i. ferox Lituania. Nullum eſt in oppidis Lituanicis opificium adeò frequens, vt coquendæ ex ſiligine cereuiſiæ, & aquæ ardentis. Sequuntur hæ potiones in bellum euntes, & ad ſacrificia Miſſalia confluentes. quibus homines domi aſſueti, ſimulatque inſolitum ſibi aquæ potum in militia attingunt, torminibus & dyſenteria pereunt. Ruſtici omiſſa agricolatione, in cauponas conueniunt. Vbi dies & no-

& noctes pergręcantur, vrsis etiam arte cicuratis, vt potantes sua delectent ad cantum vtricularij saltatione. Vnde fit vt facultatibus consumtis, fames sequatur homines, ad furta & latrocinia convertantur, adeò vt in vnaquaque Lituanica regione, intra vnum mensem, plures propter hæc facinora capite plectantur, quàm centum & ducentis annis per omnes Tartarorum & Moscorum ebrietatem vetantium prouincias. Certè apud Tartaros, qui modò vinum gustauerit, is & octoginta fustuarijs ictibus percutitur, & totidem nummis mulctatur. In Moscouia verò nusquam est taberna potatoria. quòd si apud aliquem patremfamiliâs vel gutta sycerae deprehendatur: huius tota domus diruitur, fortunæ confiscantur, familia atque vicini eiusdem vicus vapulant: ipsemet verò in perpetuum carcerem detruditur. In viciniam ideò sæuitur, quòd sit eo infecta contagio, & nefandi conscia criminis. Nostros verò, non quidem magistratus, sed ipsa intemperies perdit potatores, aut mutua arma inter potandum enata. dies ab aquę ardentis potu inchoatur. vinũ vinũ adhuc in lectis clamitantes. bibitur deinde idem virus à viris, fœminis, iuuenibus in plateis, foris, secus vias, quo infecti nihil post agere possunt, quàm dormire, ac qui huic malo semel assuefit, in eo crescit potandi continenter cupiditas. Nec Judæi nec Saraceni quenquam è suo populo patiuntur perire egestate, tanta inter illos charitas viget: nec quisquam Saracenus cibarii sui edere vllum frustum audet, nisi id prius comminutum & commistum fuerit, vt vnicuique præsentium cibus cedat eadem quantitate.

Pœna vini potorum.

Bibacitas Lituanorũ.

Abstinentibus autem ebrietate Moscis, oppida illorum celebria sunt varijs & assiduis artificibus, qui mittendo nobis crateres ligneos, & baculos ad fulciendum gradum infirmis, senibus ebriis, ephippia, framęas, phaleras & diuersa arma, auro nos spoliant.

Antea Moscouitæ in eiusmodi seruitute Tartarorum Zauolhensium fuerunt, vt dux illorum inter cætera seruitia vnicuique Cæsaris legato, & censûs exactori quotannis in Moscouiam venienti, prodiret obuiam extra oppidum. & tenens manu sua equi eius habenas, pedes equitem ad regiam deducebat. Sedenteque legato in solio Ducali, ipse genibus flexis legationem au-

Seruitus Moscorum.

diebat. Ideò & hodie Zauolhenses & ab his orti Precopenses ducem Moscorum appellant suum cholop, i. rusticum. Sed præter causam. Nam se suosque ab hac tyrannide Iohannes auus huius Iohannis Basilii, qui hodie rerum gubernacula tenet, redacto populo ad sobrietatem cauponisque vbique interdictis vindicauit. quin subiectis sibi Rezani, Tvver, Susdal, Volodovv alijsq; finitimis Comitatibus ditionem suam protulit. idem etiam, Casimiro rege Poloniæ & Duce Lituaniæ in Prussia contra Cruciferos pro regni finibus pugnante, populoque nostro in luxum prolapso, ademit suoque adiunxit patrimonio Lituanicas prouincias Nouohrod, Pskovv, Sievvier, & alia, heroum sanctorum catalogo à suis adscriptus, liberator & auctor patriæ. nam & metropolim suam, arce lateritia, & regiam lapidibus arte Phidiaca sculptis, inauratis quibusdam eius sacellorum cacuminibus decorauit. Sic & genitus ab eo Basilius eadem vsus sobrietate atque disciplina morum, anni millesimi quingentesimi decimiquarti vltima Iulii ademtam nobis perfidia Michaelis Hlinscij arcem & prouinciam Smolensco, addidit suo patrimonio. Vnde Moscvvam metropolim suam auxit, condito in ea vico Nalevvki, opera mercenariorum nostrorum militum indito ei in opprobrium gentis nostræ ebriosæ cognomine. Naley enim Infunde significat. Similiter huius natus qui nunc regnat, etsi arcem vnam ad nos amisit: tamen interea intra regionis nostræ fines tres arces condidit, Sebesz, Velisz, Zavvlocz. nulla re cedit Tartaris, quorum olim seruus fuit, ita suos habet sobrios: tueturque libertatem non panno molli, nec auro splendido, sed ferro: tenetq; gentes suas in armis, munit arces perpetuis præsidijs, pacem precariam non curat, vim vi repellit, continentiam Tartaricam continentia populi sui, sobrietatem sobrietate æquat, artem arte Vitoudum heroem nostrum imitatus elidit.

Moscus Lituanis multa adimit.

EPI-

EPITOME FRAGMINIS Quarti.

VSTICIA quoque præstant nobis Tartari. nam reddunt vnicuique statim quod ipsius est. apud nos verò capit Iudex decimam partem rei iudicatæ, ab actore innocente, quæ iudicis merces appellatur Pereſſud. quæ ilico in tribunali soluenda est. Cùm autem de minima fundi agitur particula, non decima datur, sed licet non fuerit tanti pretij res iudicata, centum grosſi; quorum vnus duos cruciatos nummos Germanicos valet, cum dimidia cruciati parte. maioris verò decimam capit semper, summæ bonorum totius, quantacunque deducta fuerit in litem. *Ratio iudiciorum Lituanicorũ.*

Ex iniuriarum autem personalium & violentiarum vtcunque insimulatarum causis, capit à reo ratione multæ, tantum quantum adiudicat actori. adiudicat autem propter tanta sua lucra actori, apertè etiam calumnianti fauens, pro offensione eius qualicunque, mari sexagenas grossorum vicenas, fœminæ quadragenas, pro damnis verò realibus quicquid calumniator peierans asseruerit, centenas & millenas, etiamsi ne vnam quidem sexagenam valere appareat tota eius substantia. Et pro homicidio, non iuxta legem diuinam vt sanguis sanguine vindicetur, sententia fertur, sed pecuniaria fit, cum decimis magistratus. Quocirca frequentia hîc committuntur parricidia. Et licet actor ingenuus in causis iniuriarum victoria potitus, placetur à reo mollibus verbis : at non iudex. is enim semper pecunias haurit, ab hoc multitias, ab illo decimarias.

Capit & decimas à pragmaticis ſanctionibus & tranſactionibus. In criminalibus verò cauſis, non decimam ſed totum capit, quicquid furtiuum aut latroni ademtum deprehenditur penes aliquem, qui eius prouentus appellatur Litze. Quando autem res ipſa furtiua penes furem ſeu euictorem eius, portanda eſt ad alium iudicem: valorem eius integrum capit prior iudex. ita vt neceſſum ſit apud nos repetenti rem ſuam ſurreptam, impendere in magiſtratus pluſquam res ipſa valeat: quapropter multi id cernentes ſua iumenta furtim abacta, aut vi erepta, non audent litem propter ea intentare. Fur etiam in recenti crimine captus, non à magiſtratu loci illius in quo deliquit aut captus eſt iudicatur, ſed per multa viarum diſcrimina, ducitur iudicandus, ad ſuum dominum, interdum ad talem in cuius domum furta inferebat. quamobrem ſecurè furta committuntur. At apud vicinos noſtros Tartaros & Moſcos, iuriſdictio in omnes baronum & nobilium ſubditos, tam in ciuilibus quàm criminalibus cauſis, non priuato cuiquam, ſed publico ordinarioque competit magiſtratui, eidemque ſobrio, & ſimul cum aliis habitanti. noſtri autem & ſinguli ſeorſim, & bibentes id agunt, remotis arbitris & teſtibus, vbi quiduis patrare licet. Capit etiam præſes apud nos præter ſcelus, 12. groſſos à iumento, quod quis rapit, & appellans erraticum, trahit illud ad ſtabulum curiæ. Sic & ab homine etiam immeritò in carcerem detruſo, totidem exigit groſſos. prætendens ea ſtipendia iure ſibi, & carceris & ſtabuli ratione deberi. Famulus quoque iudicis executor ſententiæ, capit decimam rei iudicatæ partem. quin etiam citra iudiciarium ſtrepitum, accipit decimam debiti crediti, ſeu depoſiti, quantumcunque liquidi, etiamſi minimè eat inficias. Et Notarius decimam pene pro litteris diffinitiuis, ac pro qualibet opera ſua exigit aliquid: pro ſolo citationis ſigillo ad cauſam unius groſsi, quatuor. & quò carius omnia vendantur, neceſſe eſt citationem geminam, eamque ſigillatam & manu protonotarii ſubſcriptam eſſe, quod interdum antequam fit, notario in aliis occupato, elabitur non citatus reus, vt eorum natura eſt fugere. Capit item alius iudicis apparitor Wiſz,

diem

diem reo dicturus, in causa vel minima, siquidem Palatini fuerit, grossos quinquaginta, si vicarii eius,30. si regius, vel se eum simulat, centum. Capit tantundem alter, id est,100. vel 50. vel minimum 30. isque Deczki dicitur, qui reum accersit & ad causam cum citatione ducit. item satelles tantundem rapit, qui à contestata lite, ad testes sistẽdum examinandumue, aut ad agrum pratumúe ab aliena pecude proculcatum aut depastum, seu ad aliud minus damnum videndum delegatur. Si pauper tantam pecuniam non habuerit, iumentis spoliatur. Iniquum & hoc, quod pauper aliquem è magnatibus citaturus, non inuenit tam vel maximo præmio apparitorem. Nec hoc minus iniquum, quòd vicinus meus potentior eiusdem mecum pagi hæres, alterius sit fori: nec tam facilè ut ego, citatur. Et quòd appellationis remedium sublatum sit nobis, enormi pœna apposita, vt est in stat. Lit. dist. 6. art. 1. Prohibita etiam contra potentes Vadia, quæ tenuibus sunt arma & quasi scuta ad protegendum. Adhoc quicunque in testimonium nominantur, quibuscunque in causis, præterquam in limitaribus, iniurati fidem plenè faciunt, solo quæstu falso testificandi viuentes. Librum publicum ad referendas in eum venditiones & alia pr[illegible] priuatas schedas, non habemus. Reus, etiamsi manifestus fuerit rerum alienarum raptor atq; violator, non tamen ante ad iudicium accersitur, quam post menstruum à citatione spatium. Adhæc dum iumentum quod 50. vel 100. grossis valeat, mihi eripitur, summa agriculturæ opportunitate, ego raptorem citare in iudicium nequeo, donec prius citaturo eum satelliti soluero id integrum quod raptum valet, cùm deinceps non solum solutio expensarum me non sequatur sed nec reum de re ablata in iudicium trahere, nisi post menstrua quædam interualla liceat. Itaq; iniuria affectus aut totum raptori permittit, aut vi vel fraude par refert.

Tempore promulgationis legum Lituanicarum bos valebat 50. grossis, vacca triginta. quæ pretia nunc magis creuerunt. At in alijs regis Poloniæ ditionibus, nec tantæ induciæ patent reo, *Forum Polonicum.* nec sumptus tanti ad citandum requiruntur. Sed apparitor conducitur ad citandum reum dimidio grossi. & diploma regium, quo quis citatur, absque chirographis protonotariorum valet.

nec adeò magno venit pretio, imò gratis dari iubetur edicto regis Sigismundi in Stat. Polonicis Piotrcouienſibus anno Domini 1511. & iudex à re iudicata etiam maxima non decima parte illius, ſed duobus vel ad ſummum quatuor contentus fit groſsis noſtris minoribus, qui valent 8. cruciatos Germanicos. apud nos decimarum rei iudicatæ ter geminarum cauſa, Iudex ſuæ cauſæ fit iudex: & velut hamo eſcam habente captus, trahitur ſemper ad condemnandum, obſcuris etiam partium iuribus. Etiam Ethnicorum leges prohibent mercedem iuſtitiæ. quæ ad nos immigrauit ante pauca luſtra, ex ambigua conſuetudine, opera procerum primorum, leges vſibus ſuis accommodantium, quibus vigentibus nemini licet poſsidere quidquam quod non obnoxium ſit magiſtratui. verbi gratia: Cùm aliquis aut mihi infenſus, aut iudici fauens, commodumq; procurans, pecuniam meam rapit, ſeu mutuum depoſitumúe creditum retinet, aut fundum occupat meum: ego nihil horum recuperare poſſum ab eo, donec prius dedero iudici & familiaribus eius decimas, & alios prouentus amplos, in quos totam pecuniam meam breui abire neceſſum eſt, ſi iterum ſemel vel bis idipſum negocii probus ille iudicis amicus mihi palam feceſsiuerit. vbi verò furto, aut vi palliata, iudicis emiſſarius aurum, argentum aliaúe mea ſurripit, hæc deprehenſa tranſeunt ad præſidem. Ecce iuſtitiam Sereniſsime Princeps in patrimonio tuo, reddentem vnicuiq; quod ſuum eſt, en iura ſancta.

Iudices tantum duo. Tametſi verò duo ex optimatum numero Palatini in omni Lituania fungantur iudicum munere, locis non admodum diſiuncti inter ſe, verùm hi qui ſufficere poſſunt, vt tam numeroſi populi & tantarum prouinciarum lites diiudicent? præſertim cùm iiſdem curæ ſit reſpub. vt vocentur voiuodæ, id eſt, belli duces. quo fit vt occupati multitudine & publicorum & priuatorum negotiorum, diebus feſtis, nempe cùm ſunt liberiores à negotijs, de litibus cognoſcant. Sed id etiam mali accidit, quòd non habeant certis locis tribunalia. Sæpe ſunt 50. amplius milliaria quærendi iuſtitiæ conſequendæ cauſa, ab affecto iniuria. eunt miſeri homines à finibus Samagitiæ & Liuoniæ, vſque ad terminos Maſouiæ & Moſcouiæ, perſequentes

iudicem

iudicem ordinarium. Adhoc habemus quotannis 40. dies recolendæ dominicæ passioni, ieiunio, orationique dicatos. quos litibus attentius prosequendis transfigimus. Habent ij Voiuodæ suos vicarios, qui itidem curato bene corpore, pro tribunali sedere inter conuiuiorum strepitus solent parum gnari iurisprudentiæ, sed in suo Pereslud emulgendo accurati. at Moscouitæ gloriantur se à nobis leges sumpsisse Vitovvdinas, quas nos iam contemsimus, à Tartaris verò arma, vestes, & rationem bellandi absque curribus, exoticis cibariis & potionibus.

EPITOME FRAGMINIS Quinti.

OSCOVITÆ irati imprecátur alicui suorum, vt fiat Romanæ siue Polonicæ religionis. adeò eam exosam habent. Gymnasijs literariis, dolendum, caremus. literas Moscouiticas nihil antiquitatis cóplectentes, nullam ad virtutem efficaciá habentes ediscimus, cùm idioma Ruthenum alienum sit à nobis Lituanis, hoc est, Italianis, Italico sanguine oriundis. *Lituani ab Italis orti.*

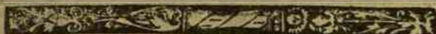
Quod ita esse liquet ex sermone nostro semilatino, & ex ritibus Romanorum vetustis, qui non ita pridem desiere apud nos, videlicet excrematis humanis cadaueribus, auguriis, auspicijs, alijsque superstitionibus, adhuc in quibusdam locis durantibus maximè cultu Æsculapij, qui sub eadem, qua olim Romam ab Epidauro commigrauerat, serpentis specie colitur, & in veneratione habetur. coluntur & sacri penates, mares, lares, lemures, montes, specus, lacus, luci. Sed nec admodum diu sacer ille perpetuusq;, qui cremandis victimis Romanorum Hebreorumq; more fouebatur, extinctus est per baptismatis vndam vgnis, id est, ignis. Etenim & ignis, & vnda, aer, sol, mensis, dies, noctis, ros, aurora, deus, vir, deuir, i.e. leuir, nepotis, neptis, tu, tuus, *Verba Lituanica.*

meus,suus,leuis,tenuis,viuus,iuuenis,vetustus,senis,oculus, auris, nasus,dentes,gentes,sta,sede,verte,inuerte,peruerte, aratum, occatum,satum,semen,lens,linum,canapum,auena,pecus,ouis, anguis, ansa,corbis, axis,rota, iugum,pondus, culeus, callis,cur, nunc,tractus, intractus,pertractus, extractus, merctus, immerctus, sutus, insutus, versus, inuersus, peruersus, primus, vnus, duo, tres, quatuor, quinque, sex, septem, & pleraque alia, idem significant Lituano sermone quod & Latino. Deuenerant verò in hæc loca maiores nostri, milites & ciues Romani, missi olim in colonias, ad arcendum à suis finibus gentes Scythicas. seu vt certior fert opinio, sub C.Iulio Cæsare appulsi, Oceani aduersis procellis. Nempe cùm is Cæsar, vt scribit Luc. Florus, victis Germanis & in Gallia cæsis, Rhenum proxima parte Germaniæ domita superans, ac deinde Oceano in Britanniam disiecta tempestatibus classe, parum prosperè nauigaret, delatæ enim naues maiorum nostrorum ad litus, vbi nunc est arx Samagitiæ Ploteli, credũtur egressi in terram. Quin & nostro tempore peruenerunt naues quædam transmarinorum in illud idem litus. Vbi nostri progenitores laborum & periculorum maris pertæsi, & captiuis tam viris quam fœminis onusti, cœpere in tabernaculis ad focos, more militari, adhuc in Samagitia durante, vitam degere. vnde vlterius progressi, subegerunt vicinos populos Iaczuingos, deinde Roxolanos seu Ruthenos, quib. tum vt Moscis dominabantur Tartari Zauolhenses: & singulis Ruthenorum arcibus præsidebant ij, qui appellabantur Baskaki, è quibus exacti sunt à parentibus nostris Italis, qui postea Litali, deinde Lituani appellati sunt. Tum innata fortitudine, populis Ruthenicis, regionibus arcibusq; è Tartarica atq; Baskakorum seruitute ereptis, ditionem suam à mari Samagitico, quod Balteum dicitur, ad pontum Euxinum vbi ostia Borysthenis, & ad fines Valachiæ, alterius Romanorum coloniæ, & terras Voliniæ, Podoliæ, Kijouiæ, Sievvier, atque campestres regiones vsq; ad terminos Tauricæ, ac Tovvani traiectũ Borysthenis, omnia occupanpando, & illinc aquilonem versus ad vltimam & proximam metropoli Moscouiæ arcem Mozaisco, ipsa quidem exclusa, sed Wiazmam, Dorohobusz, Biela, Toropetz, Luki, Pskovv, Nouihorod,

horod, omnibusque citerioribus arcibus & prouincijs inclusis protulerunt. postmodum amplificata sic virtute militari ditione sua, diadema quoque cum nomine regio obtinuerant Princi-pi suo Mindavvgo, sacri baptismatis charactere insignito. Sed extincto illo rege, etiam nomen regium atque Christianum interierat. donec rursum vicina nobis & Christiana gens Polona, ad sacrum baptisma & regale fastigium anno Christi 1386. inuitaret feliciter hic dominantem proauum Sacræ Maiestatis vestræ, diuũ Wladislauum, Lituanicè Iagelonem nuncupatum, quò virtus duarum gentium confinium consociata fortior foret in reprimendo communi Christiani nominis hoste. Quam in regionem confluxit ex alijs prouincijs omnium pessima gens Iudaica, iam per omnia Podoliæ, Voliniæ & alia fertiliora oppida aucta; perfida, callida, calumniatrix, quæ nostras merces, monetas, Syngrapha, Sigilla adulterat, in omnibus emporiis victum Christianis præripit, nullam artem præter imposturas & calumnias exercet: ex progenie Chaldæorum natio pessima, vt tradunt sacræ literæ, adultera, peccatrix, infidelis, nequam, peruersa. *Iudæi.*

D

EPITOME FRAGMINIS Sexti.

Servi Lituanici.

PRÆSTANT nobis Tartari non ſolum frugalitate & prudẽtia, verùm etiam dilectione proximi. conſeruant enim ſocietatem inter ſe & beneficentiam. ſeruorum quoq; iuſtam habent rationem, quos non niſi alienigenas habent. & licet aut bello aut pretio quæſitos, tamen vltra ſeptennium non retinent. iubente id Scriptura Sacra Exod. 21. at nos nec bello nec pretio acquiſitos, nec exteros, ſed noſtræ gentis & religionis, orphanos, egenos, coniugijs ancillarum irretitos, tenemus in ſeruitute perpetua. abutimurq; authoritate in eos noſtra, dum eos cruciamus, mutilamus, necamus abſq; iudicio legitimo, ob quamcumcunq; ſuſpicationem. Contra apud Tartaros & Moſcos nulli magiſtratui licet necare hominẽ, licet in crimine manifeſto, præterquam metropolitanis iudicibus: idq; in metropoli. at apud nos per omnes vicos, villas, ſententia vulgo fertur in homines. adhæc ex ſolis ſaltem ſubditis noſtris oppidanis inquilinis, aratoribus pauperrimis, ſtipendia in defenſionẽ reipub. exigimus, dominis fundorum pręteritis, cùm tamen ij plura percipiant ex ſuis latifundiis, agricolationibus, pratis, paſcuis, hortis, oleribus, pomarijs, ſyluis, nemoribus, melle, venatione, cauponis, officinis, mercatibus, teloneis, naulis, portorijs, lacubus, fluminibus, ſtagnis, piſcinis, molendinis, pecorum gregibus, ſeruorum ancillarumq; laboribus, magis autem procederet bellica expeditio & tributum in eam, quod fit viritim, ſi inchoata fundorum agrorumq; omnium tam nobilium quàm plebeiorum æqualis dimenſio abſolueretur. qui enim maiores agros haberet, plus contribueret.

EPI-

EPITOME FRAGMINIS Septimi.

TARTARI ſuas mulieres in abditis ſemper tenent locis. noſtræ verò circumeunt domos ocioſæ, cœtibus virorum ſe miſcendo, veſtitu ferè virili. vnde naſcitur libido. iidem repleturi incolis terram quæ ad inhabitandum creata dicitur, & genus humanum ad laudem Domini propagaturi: præterea cùm non omnis mulier fœcunda ſit, nec quolibet menſis tempore attingenda à viro, neque ſemper ad concipiendum apta, & concepto ſemel fœtu, non ſit interim cognoſcenda, quippe cùm prolis gratia non libidinis accipiatur vxor, & vnico congreſſu concipiat fœtum interdum non vnicum, vt patet in Thamar & Rebecca: propterea inquam Tartari tantùm ſeminis virilis vigorem conſiderantes, neue illud præter opportunitatem effundatur cauentes: ſequuti ducem naturam, atque laudabilem priſcorum hominum, de quibus in Biblijs, conſuetudinem, plures ſimul ſinguli vxores habent. Ex quibus coniugijs vires contra nos maiores acquirunt, numeroſas filiorum & affinium copias conſequuntur, & vxores, quantò plures, tantò ſui amantiores habent, fauſtiſque fruuntur matrimonijs. nec ſponſarum magnas dotes quærunt, nec formas nec inclytas familias. adeò vt ſummi principes ex captiuis emptitiis coniuges ſumant. *Polygamia Tartarorū.*

Cæterùm noſtri contra morem priſcorum, ſanctorumque hominum, & belluarum naturam, honor ſit pijs aurib. nonnunquam plures ad vnam accedũt fœminam, nullum hinc nec prolis nec affinitatis, neque vllius amicitiæ fructum ſperantes, nec Deum verentes. dotes quærunt, formas ſpectant, quibus ſibi fœminę obligant & deuinciunt viros. ſuperbiores fiunt, & id ſtudẽt vt non tam integræ quàm pecunioſæ & formoſæ habeantur, etſi *Vxores Lituanæ.*

fictis nonnunquam pecuniis, pictis faciebus. id quod latius in populo nostro patere cœpit, postquam promulgata est nobis lex Stat.Lit.dist.4.arti.7. concedens pro dote mulierib. certas hæreditatum partes. vnde insolentes factæ, subinde virtutem negligunt, tutoribus, parentibus, maritis immorigeræ fiunt, & viuentibus immaturam machinantur mortem. hæc multitudo vxorum facit vt vicini nostri Tartari Precopenses toties à nobis ad internecionem cæsi, rursum repullulascant. nec ita pridem in copijs Oslam, Soltan fuerunt collectanei eius, cuiusdam Omeldesz 40. filij simul, robusti vno anno & mense fortassis, ex vxoribus & pellicibus earum procreati. quæ cohors 40. fratrum germanorum conspicua fuit. & hic apud fluuium Vaka villa Tartarorum frequens est, antiquitus 40. Tartarorum, id est, fratrum appellata. Mercandarum sponsarum morem, qui est apud Tartaros, patet fuisse etiam apud Israelitas, Genes.29. & 1. Reg.18. quemadmodum & in nostra olim gente soluebatur parentibus pro sponsis pretium, quod Krieno à Samagitis vocatur. Sed nunc mancipamur dotibus vxorum, & serui propter eas efficimur quærentes magnificas affinitates.

40. Fratres.

Nec Tartari nec Mosci vllam permittunt mulieribus libertatem. Ac vulgò id dicunt: Qui mulieri libertatem concedit, is sibi eam adimit. non sunt sui iuris apud eos. apud nos verò quædam multorum virorum capitibus dominantur, possidentes pagos, vrbes, tractus, aliæ vsu fructuario, aliæ hæreditario iure, qua dominatus libidine degunt sub prætextu virginitatis aut viduitatis effrænes, & subditis molestæ, alios odio prosequentes, alios amore cœco depereuntes, ac extollentes, cùm morte amarior dicatur esse mulier, & nihil sit peius ira eius, Ecclesiast. 7. & 25.

Feminæ capitaneæ.

Et cum imperium muliebre satis turpe sit, etiam intra penetralia priuatæ domus, tamen apud nos tenentur ab eis arces finitimæ regionibus Moscorum, Tartarorum, Turcarum, Valachorum, non nisi cordatis credendæ viris. non iniuria igitur progenitores S. Maiestatis V. libertatem licentiamque hanc hæreditatum non permittebant mulieribus. sed

eas nuptui tradebant,suo non illarum arbitrio: non opibus, nec genere,sed virtute nobiliorib. viris, qui se nobilitabant profundendo in bello & suo & hostium sanguine.itaque agasonibus etiam, qui se benè in re bellica gesserunt, dabantur hic heroidæ vxores:vocati quidam Sakones & Sungailones.

EPITOME FRAGMINIS Octaui.

VIBVS prēmijs alij illecti, frequentes etiam ex plebe, fiebant boni milites. quibus fulti progenitores S.Maiestatis V. longè lateq; ditionem proferebant suam, ita vt etiam nunc in media Taurica & Moscouia alijsque prouincijs cernantur vestigia maiorum Maiestatis vestræ: appellantur enim ibi quidam Gediminei ac Vitovvdini valli, colles, putei, pontes, viæ, fossæ, statiua & mœnia tormentis indigetum illorum quassata, alia verò baculis etiam Lituanorum obruta fuisse memorantur. sed tamen non torpore nec otio languebat patritia pubes, exercebatur assiduè in militia more progenitorum suorum Romanorum, non illi dum indiceretur bellum, aut grauem ab hoste iniuriam, aut temporis æstiui opportunitatem expectabant: sed vel ob priuatam, vel non admodum grauem subditis iniuriam factam bella faciebant, Moscorum metropolim Moscvvam nonnunquam circa festum paschatis attingebant, ibidemq; cum hostibus supplicibus fœdera iciebant. at nunc princeps illorum ferox nobis est, vtpote qui gentes suas exercet in assidua militia. non licet cuiquam indigenarum domi semper sedere: Verùm alternis vicibus, excubandum est foris in præsidijs confiniorum. taxant hanc nostram supinam securitatem, hostes nostri Tartari. vsitato suo scommate, cùm nos post comessationes somno sepultos, hisce cum verbis inuadunt: Iohannes tu dormis, ego te vinciens,

Virtus antiquorum Lituanorũ.

laboro. plures nunc nostrates ociosi milites in cauponis, mutuis cædibus quàm ipsi hostes, qui patriam nostram crebrò populantur, pereunt, qui exercendo se in campis cum sobriis solertibusq; hostibus, in finibus Podoliæ atq; Kiiouiæ, haberent copiam decertandi magis gloriosam, & ex tyronibus strenui milites ac duces euaderent, nec aliunde ad ea munia obeunda quærerentur. Non contemnebant suos vernas, maiores Maiestatis vestræ, quos expedit ac necesse est pugnare fortius, ac mori pro legibus & patria. Nec, si patruelis S. Maiestatis vestræ Rex Hungariæ Ludouicus, suos milites vernaculos peregrinis antetulisset, in expeditione contemptus, in prælio desertus, in fuga conculcatus fuisset. Expertus est fidem suorum, auus & illius & Maiestatis vestræ diuus Casimirus, pugnans ad Choinicze in Prussia cum Cruciferis, vbi & militis & ducis boni fungens officio, turbata suorum acie, & labore & onere armorum lassus, equo saucio languente, confestim corporibus militum gentis nostræ circumseptus, alio conscenso, disiectis hostium agminibus periculo præsenti ereptus est. quod Mosci æmulati, nec armis exercét nec pecunijs ditant milites peregrinos, aliquando è regione excessuros: sed suos vernaculos iugiter perseueraturos fouent, curæ habentes non stipendiorum, sed hæreditatum illorum quantitates. nunc autem nostri milites ordinarij in confinibus, quamuis multò vberioribus & hæreditatum fructibus & laborum, ac remissione censuum, alijsq; militaribus gaudeant prærogatiuis: tamen hæc stipendia contemnunt, permissa & armorum exercitatione & patriæ defensione transfugis Moscouitis atq; Tartaris. pendimus quotannis munera Cæsari Precopensi: Cùm tamen nostra Lituana & Samagitana pubes ad militiam vtilior esset, tam ferocitate naturali, quàm corporum robore, & perseuerantia in præsidijs constantiore. Sed neq; hoc considerant Summates nostri, senescere ocio ciuitatem, & corpora iuuenum salubriora fieri in militia quàm domi.

Ludouicus occisus 1526.

FRA-

FRAGMEN NONVM.

IN Lituania vnus homo decem occupat officia, cæteris ab administratione illorum exclusis. at Moscus æqualitatem inter suos seruat, non uni plura munia concedit. quin vnius arcis curam eamque annuam, vel ad summum duorum annorum, duobus simul præfectis, duobus notarijs committit. quæ res facit vt aulici spe obtinendæ præfecturæ alacrius seruiant suo principi: & subiecti clementius habeantur à præsidibus, postea rationem reddituris, & in iudicium venturis. nam damnato repetundarum, ineũdum est cum iniuria affecto, plebeio etiam, duellum. *Duella Moscouitica.* & quamuis liceat incusato, alium loco sui ad certandum surrogare: tamen hoc succumbente, accusatus pœnas luit. ita fit, ut minus crebræ audiantur in regia oppressorum querelæ.

Quin & in re familiari, enitet solertia barbari illius. adeò enim nihil in ea negligit, vt & paleas, stipulas, stramen vendat. proferuntur in conuiuiis eius grandes pateræ aureæ & argenteę, stramineæ cognominatæ, id est, è straminum palearumq; pretijs conflatæ. Habet & id commodi ex frugali præfecturarum dispensatione, vt quoscunque ad limites terrarum tuendos, ad negotia publica, legationes etiam longinquissimas obeundas mittit, hæc ipsi non vllis sumptibus à principe acceptis, sed suis perficiant. Et siquidem omnia ex re ac sententia eius peregerint, præmiorum loco non præsentem pecuniam, sed has de quibus iam dictum præfecturas, ab eo accipiunt. quarum similes apud Romanos quoq; fuisse Lucas in Actis cap. 24 testatur. Expleto inquit biennio, accepit successorem Felix Portium Festum. Econtra apud nos qui aliquo allegantur, quamuis nondum meriti, tamen abundè accipiunt ex ærario pecunias, licet plerunq; rebus infectis, reueniant. ijs per quorum possessiones iter habuerũt, graues, & equis dispositis quos podvvodas vocamus exhau-

ſtis.at in Moſcouia nulli patet vſus talium equorum, quàm tabellario publicæ neceſsitatis cauſa præpropere currenti, quorum veloci curſu, & crebra ſeſſorum mutatione, (nam vbique locorum ſunt eam ad rem pernices & integri,) nuncij perferuntur citiſsimè. In Lituania verò, prodiga eſt diplomatum dandorum ad eiuſmodi curſus Cancellaria Maieſtatis veſtrę Subinde delaſſantur Podvvodæ priuatis aulicorum rebus vehendis. fitq́; tali defectu Podvvodarum, vt incauti inuadamur ab hoſtibus, aduentum illarum ab ipſis finibus, præuertentibus. Sunt autem non ita pridem ab hoc miniſterio exemptis, qui illud fundis ad hoc antiquitus acceptis, præſtare debebant, per omnes vias à regionib. Moſcorum, Tartarorum & Turcarum ad Vilnam Metropolim noſtram. quæ illorum priuilegia, abroganda eſſent, vtpote nocentia publicæ vtilitati. *Transfugæ.* Transfugarum Moſcorum crebrò ad nos venientium, magna iam eſt multitudo, qui exploratis rebus, & pecunia, fortunis, rerum morumq́; noſtrorum cognitione inſtructi, liberè ad ſuos reuertuntur; dum hic ſunt conſilia noſtra, clàm ſuis produnt. at apud Tartaros in mancipiis habentur: ab Liuonienſibus verò, licet nullas illorum terras occupauerint Moſci, ſed perpetuæ pacis vicinitatisque fœdere coniuncti ipſis ſint, tales occiduntur. Porrò qui occidit, is vltra ſpolia cæſi, capit à magiſtratu certam pecuniam. quippe parent Siracidi monenti, ne vnquam credas inimico tuo, ne ſtatuas eum iuxta te, ne conuerſus ſtet in loco tuo, quibus conſilijs ſi & nos obſecundaſſemus, non arces neq; prouincias Seuerenſes amiſiſſemus. quibuscum defecerunt à nobis Mozaiski & Oſſomacitz. hi enim recepti inopes, deſciuerunt locupletes, aucti prouinciis adminiſtrationi ſuæ creditis. *Moſci mali.* Eſt namq; hoc hominum genus doloſum. & perfidum, nuſquam ſyncera fide vel animo firmo. reuerſi in patriam ducesq; ue ſui facti, vaſtarunt audacius regiones noſtras. Inter perfugas Moſcos, qui intempeſtis noctibus homines Vilnæ contrucidabant, & ex carcere ſuæ gentis captiuos liberabant, fuit vnus presbyter qui cancellariæ regiæ clandeſtinè quæſita exempla fœderum, decretorum, conſiliorum, ad ſuum Ducem mittebat. alius Euchariſtiam, de quadam virgine inter communicandum ſeruatam, cauſa magicarum pręſtigiarum emit. & cum anno

anno 1529. omnis Vilna deflagraret, confestim hoc istud sagax & sceleratum genus hominum, principi suo indicauit. vbi in templo cathedrali divi Stanislai, plumbo tecti & fastigijs inauratis, multisque vasis aureis, argenteis atque gemmis ornati, conflagrarunt antiqua vexilla, in victorijs acquisita Roxolanorum, Moscorum, Alemanorum aliorumque populorum circiter trecenta, noua 12. quæ ibidem appensa erant, post victoriam de Moscis ad Orsam 1514. 8. Septembris, natali die Mariæ virginis: Cùm cæsorum & captiuorum octoginta millia essent. Est enim à vafro illo homine transfugæ redeunti etiam inani & inerti constitutum præmium, seruo libertas, plebeo nobilitas, debitori obærato absolutio, scelerato impunitas. Est nobis insignis arx & oppidum Kiouia. quæ tamen vt aliæ, negligitur, ex cuius promontorio multa alia videri loca, vulgatum est Roxolanorum prouerbium. Princeps aliarum arcium & prouinciarum, ad amnem sita, campestres & syluestres hinc inde attingens regiones, habet fundos adeò fertiles, & cultu faciles, vt duobus saltem arati bobus idq; semel germinent copiosissimè. inculti etiam herbas proferunt, radicibus & culmis cibantes hominem: & arbores variorum nobiliumq; fructuum, atque vites. vuæ minimè agrestis racemorum grandium: labruscæ vltro in ripis quibusdam pullulant. Quercus & fagi veteres, vetustate excauatæ, examinibus apum & fauis, colore & sapore iucundissimis redundant. *De Kiouia.*

Ferarum in syluis & campis tanta copia, vt bisontes, onagri, cerui, tantùm pellium gratia mactētur, quorum caro ob nimiam abundantiam omnis abijcitur, præter spinam dorsi pinguioris. damę, apri contemnuntur. Dorcarum ea vis migrantium hyeme è campis in syluas, & æstate in campos, vt tunc singuli rustici mille occidant. Castores frequentissimi in ripis domicilia habēt. Auium multitudo miranda, adeò vt pueri verno tempore repleant scaphas ouis anatum, anserum sylvestrium, gruum, cygnorum, deinde pullis earum referciant viuaria. Aquilarum pullos caueis recludunt pennarum causa, sagittis aglutinandarum. *Ferarum multitudo.*

Canes nutriunt carnibus ferinis & piscibus. nam incredibili multitudine turionum aliorumque grandium piscium, ex mari sursum in dulces aquas ascendentium, scaturiunt amnes. quo-

Ingens vis piscium. rum aliqui aurei appellantur, Præsertim Pripiecz, qui certo quodam loco apud Mozir, ad ostia fluuioli Tur, recenti vnda e fontibus emanante, repletur quotannis ad Kalendas Martias, tanta piscium multitudine, vt hasta inter eos immissa hæreat ac perstet recta, perinde si terræ infixa foret. tanta est piscium densitas. quod nec ego crederem, nisi sæpe vidissem hauriri illinc pisces absque intermissione, repleríque eis mercatorum exterorum die vno mille circiter currus, qui ad statum illud & anniuersarium tempus illò conueniunt.

Omnium autem qui ibi sunt fluuiorum, & maximus & fructuosissimus est Borysthenes, immensam copiam non piscium *Borysthenes.* tantum sed aliarum etiam rerum Kiouiæ suppeditans. Cui ab Oriente supra Kiouiam iunguntur amnes Dessna, Siem aliíque è prouincia Sevvieriensi & Moscouia. à Septentrione verò, Occidente & Meridie, illabuntur in eum Sos, Beresina, Prypiecz, Sforzesnia, Vsla, Teterevv, Rpievv, aucti singuli fluuijs, Vechra, Propascz, Ipucz, Drucz, Bobr, Titvva, Pczit, Slucz, Oressa, Stir, Horinia, Piena. fluunt & alij multi de terris Lituaniæ, Russiæ, Voliniæ & Moscouiæ, deorsum atq; sursum, per quæ omnia deuehuntur Kiouiam pisces, carnes, pelles, mel & sal ex lacunis Tauricensibus, Kaczibieiovv appellatis, vbi singulæ naves implentur sale emto denis sagittis.

Est etiam Borysthenes omnibus Maiestatis vestræ prouinciis ad arcendos incursus Tartarorum vtilis. Nam & nauigantibus eo, infra Cerkassi obstant quædam limina vndecim locis, certa habentia nomina. hæc ardua & transuersa cautibus asperis eminent. quæ transiri nisi exoneratis nauibus non possunt, & propter excelsas & abruptas riparum rupes non potest accedi nec traijci, nisi quibusdam locis infra Cirkassi. ea appellantur Kermeczik, Vpsk, Hierbedeievvrog, Massurin, Koczkosz, Tovvany, Borhun, Tyachinia, Oczakovv. quæ loca vel parua manu nauali obsessa, arcêt à transitu maximas Tartarorum copias. Nam cùm *Tartarorum nauigatio.* tranant vt solent absq; nauibus, equis adnixi, & inermes & nudi: profligantur ab ijs qui armati, nauiculis proruût ex insulis, arundinetis atq; salicetis.

Sed vt habent Precopenses Borysthenem nostrum æstate sibi infestum,

infestum, ita hyeme commodum, quia tunc sublata nauigandi opportunitate, securè greges suos extra fossam in eiusdem amnis insulis & saliceris pascunt. Ideò illum melle & lacte fluere dicunt, quippe qui supra per nemorosos & apiferos, infra per campestres & pascuos means agros, suppeditet accolis lactis mellisque copiâ. propterea ij persuasum habent, colenda sibi esse fœdera, & societatem seruandam cum magno duce Lituaniæ Borysthenis Domino. qui amnis totus à summo ad imum fluit, scilicet & oriens & occidens per terras ditionis vetustæ Lituanicæ, iuxta arces à me perlustratas, Viazma, Dorohobusz, Smolensko, Dubrovvno, Orssa, Mohilevv, Rohaczovv, Bihovv, Reczicza, Lubecz, Czornobil, Kiovv, Kanievv, Czerkassi & Dassovv, aliter Oczakovv. Vbi inuoluitur mari duodecim ostiis diuisus, quorum summitas dicitur Linien. Vnde haud procul ostia Dnestri, cognomen habent Vidouo, ab Ouidio poëta, qui ea in parte ponti exulasse creditur. Ita & Ilium seu Troiam quidam existimant fuisse in territorio Kiouiensi in campis fertilissimis, nemoribusq; amœnissimis. Vbi cernuntur monumenta, extantibus adhuc multis ruinis, fornicibus, cryptis, pauimentis marmoreis, & magnorum murorum reliquiis: qui locus pridem desertus, sed ad habitandum commodissimus, vocatur nunc Torgouitza.

Arces ad Borysthenem.

Ouidii exilium.

Mercimonijs quoq; exoticis affluit Kiouia. Quidquid enim gemmarum, holoserici, auri filati, bombycis, thuris, thymiamatis, croci, piperis, aliorumque aromatum ex Asiæ, Perside, India, Arabia, Syria fertur in Septentrionem, Moscouiam Plescouiam, Nouogardiam, Sueciam, Daciam versus, non alia certiore, rectiore, & magis trita via quàm ea quæ à portu ponti Euxini, hoc est, ab vrbe Caffa per portam Tauricę, & Tovvani, traiectum Borysthenis, & inde per campos Kiouiam ducens, antiqua & sulcorum suorum profunditate notissima est. Solent enim illac crebrò proficisci exteri mercatores plerunq; mille numero, aggregati in cohortes Korouani appellatas, cum multis carpentis onustis & camelis clitellatis. à quibus insigne telonium antiquitus pendebatur progenitoribus Sacræ Maiestatis Vestræ, in traiectu Borysthenis ad Touani. vbi etiam hodie extat camera lapidea fornicata integra, quam & nostrates & Tauricani & Græci,

Iter mercatorum Orientalium.

balneum Vitordinum vocant. aiuntque excubasse ibi publicanum Magni Ducis Lituaniæ. qui telonium exigebat. quod si quis non soluisset, aut scortatus esse deprehensus fuisset, is confiscatis Kiouiæ bonis omnibus, multabatur. quæ lex Ossmmicztvvo dicta, frænandæ salacitatis Saracenicæ causa sancita, & multis seculis seruata, haud pridem antiquari cœpit.

Poena scortatorum.

Quando verò mercatores duplicem Borysthenis traiectum fugientes, nec telonium Maiestatis vestræ pendere volentes, omissa via antiqua ducente per ditionem Maiestatis vestræ, à porta Tauricæ deorsum digrediuntur, rectà se campis inuijs in Moscouiam ad Putiul cōmittentes, vel ex hac redeuntes, fit vt à quibusuis spolientur, etiam à latrunculis ibi oberrantibus.

Tum verò multa lucrantur Kiouienses Præsides, publicani, mercatores, trapezitæ, naucleri, vectores, lixæ, caupones, nec antehac de hoc querebantur, aut Moscus, aut Turca, aut Tartarus. Verùm & tum commoda percipiuntur ex his Korouanis, cùm interdum brumali tempore iter habentes per campos inuium, aggeribus omnes obruuntur atq; suffocantur.

Ita cōtingit vt tuguria Kiouiensia, alioquin satis superque frugibus fructibus, melle, abundantia & carnibus piscibusq; sordentia redundent pretiosis sericis, gemmis, zobolis alijsq; pellibus, aromatibus, adeò vt viderim ibi sericum quam vilnæ linum, & piper sale vilius esse. Est etiam fœlix & celebris Kiouia hominum affluentia, nam ad Borysthenem, & alios in eum influentes amnes, multa sunt oppida populosa, plures villæ, quarum incolæ iam inde à puero assuescunt natare, nauigare, piscari, venari: quorum alij vel patriam potestatem, vel seruitutem vel laborem, aut pœnas vel æs alienum cæteraue fugientes: alij lucri vberioris, lociqúe celebrioris gratia, præsertim verno tempore, in eam appellunt. Cuius arciumque infra eam sitarum experti delicias, nunquam deinceps ad suos redeunt: ac breui tempore redduntur exercitatiores, cominus vrsos, bisontesque feriendo. quibus vitæ periculis assueti, fiunt animosiores. proinde faciiius ibi habetur copia bonorum militum.

Volodimirus Moscorum dux,

Eadem fuit Rusiæ Moscouiæq; ducum regia: in qua itidem Christiani facti sunt, quæ nunc quoque Basilicas habet vetustas

è marmore polito, & alijs exoticis materijs, sumptuosè ædifica- *fis Christia-*
tas, plumbeis, æneis, quibusdã etiã inauratis laminis tectas. Sunt *nus cum*
& monasteria opulentissima, maximè quod Beatæ Virgini Ma- *suis Anno* 988.
riæ consecratum est. id in suis cryptis & cuniculis subterraneis
habet multa sepulchra, in quibus sunt cadauera integra & arida:
quæ cum sanctorum esse credantur, magna veneratione à Ruthe-
nis coluntur. nam quæ ibi corpora sepeliuntur, eorum ab hoc a- *Superstitio.*
nimæ salutæ futuræ creduntur. propterea omni præstantiori ex
longinquis quoq; locis nobilitati, & sumptibus & eleemosy-
nis magnis, sepulturæ ibi quæruntur. Seruat & Moscorum dux
non paruam pecuniam, quam ex fundis eiusdem monasterij in
suam potestatem redactis, singulis annis colligit. Sed reddere id-
eo differt, quod hanc sedem, quæ ipsi cordi est, magnopere ex-
petit, stirpem se esse Volodimiri hæredis Kiouiæ dictitans. non
minus dolent illius homines, quod non possideant tam anti-
quam stemmatum sanctuariorumq; suorum cathedram.

Tot vrbis commoda, habent etiam sua incommoda. nam in-
colæ eius haud tuti sunt à Tartaris, ex insidijs terminos eius at-
tingentibus. tamen non tentant vi expugnationem illius. Est &
aduenis periculum à febribus ex diurno somno, & piscibus atq;
fructibus auidius sumtis, prouenientibus: equis autem eorum ex
graminibus eluuie pisculenti Borysthenis infectis. Segetes quo- *Locusta.*
que sæpe corrumpuntur à locustis, ex maritimis locis venien-
tibus. Nascuntur ibidem ad aquas & in syluis, vt apum ita alio-
rum examina insectorum, sanguini infestorum, vt bru-
chorum, culicum, muscarum, potissimè
à Kalendis Iulij.

8. Mykolas Lietuvis

EPITOME FRAGMINIS Decimi.

ELIGIO seu lex est communis Tartaris cum Turcis atque alijs Saracenis, quæ Iudaismum olet, & hæresim quandam Nestorianam. Deum vnicum & simplicem profitetur. Christum verò, sanctum Prophetam & iudicem mundi postremum, Virgine pura natum, sed non passum credit. Circumcisionem obseruat. Sed eam tam adulta ætate suscipit, qua Ismahel patriarcha illorum circumcisus erat. Orta autem hæc secta proditur in Mecha oppido Arabiæ, Anno salutis humanæ pene sexingentesimo, suggerentibus eam Iudæis, ibi post euersam Ierusalem degentibus, machinatione cuiusdam Sergii monachi & apostatæ nefandi, in perniciem Christianitatis. Ea edita per quendam Arabem idiotam, ingenii callidissimi, qui ex auriga vir & dominus vxoris suæ diuitis factus, ad principatum etiam inter suos aspirauit, quo conatu frustratus, se nuntium & prophetam Dei finxit, & idolatris Arabibus persuasit. Hæc lex quā armis proferendam sibi esse existimant, adeò fabulosa est, vt finem bonorum & summam voluptatem statuat in voluptatibus, quibus scilicet beati gustu, tactu cæteribusque sensibus exterioribus, in futuro seculo explendi sint. Et tamen barbari in tali errore pecuino iactant se Dei proximique amore, & operibus, quibus placatur Diuina Maiestas, nos excellere, eamque ob rem propitium sibi esse Deum pollicentur, suarumq; rerum statum, vt est hominum vanitas, augustiorem indies facturum sperant.

Mahomet legem fert anno 621.

Nos autem Christianos ob magnam rerum diuinarum negligentiam, & quas alius alium afficit iniurias, iniquitates, vitupetant, rident, barbaros, exleges, nomen saltem Christi gerentes,

non

non legem eius præstantes, conuitijs incessunt, & sua indignos communione reputant. Iustitiam sanctè colunt. Religionem suam assiduo conatu propagant. Diem à precatione auspicantur, & precibus finiunt. quotidie mane, vesperi, & pomeridianis horis orant: nulla, quo id minus agant, necessitate auocari sesinunt. non id opus in solos sacerdotes reijciunt: etsi illos saltem à precatione & lege interpretanda habent. quilibet pro se tam clericus quam laicus pariter, & clam & coram hominibus turmatim in cœtibus Deum confitentur. Semper sobrij, aqua lustrali membra loti, terram in qua cum Deo loquuntur, imitati sacram scripturam pro sancta ducunt, & insternunt. nulli sedilibus in fanis vtuntur. characteres, præscriptos & certos gestus adhibent, palmas ad cœlū expandunt, genua flectunt, incuruantes se vsque in terram, proni in faciem procidunt, toto corde & omnibus membris orationi incumbunt, in qua nō valde multa verba repetunt, sed hæc precipua: *Soli Deo immortali Creatori cœli & terræ, præter quem non est alius, honor & gloria in secula seculorum.* *Cærimonia Turcica & Tartarica.*

Precationi adiungunt ieiunium. affligunt enim totos dies animas suas non solum fame & siti, sed ab omni opere & verbis profanis abstinentes, nihil præter diuina curantes vsq; ad intempestam noctem, capientes cibum non ad luxuriam, sed ad virium refectionem. Rident ieiunia nostra non fame, non siti, non cinere, non rerum diuinarum contemplatione, non vigilijs, non orationibus condita. *Ieiunium.*

Sunt & in eleemosynis dandis liberales. neminem enim suorum vnquam mendicari, aut fame vel algore perire patiuntur. Adhibent tamen in hac beneficētia iudicium. nam non dant ijs qui eleemosynam in ingluuiem & luxū conuertant: sed pauperibus, debilibus, peregrinis, scholasticis, literis & ritibus Religionis ipsorum cognoscendæ studentibus.

Arcana diuina scrutari nefas prophanumque esse existimant, nostram temeritatem execrantes, quòd quidam ex nobis de iudicijs & secretis diuinis, quæ magna abyssus vocantur, in suis commessationibus disputent. nomen Diuinum frustra vsurpent. Irridēt Tartari nostros Ecclesiast. seu prophetas, taxant tēpla su-

pellectilis, sediliorum, ararum, simulacrorum, & Dei ad senectutem vergentis, & mulierem venustarum, lasciuiam mouentium plena. quibus in sedilib. honoratiores molliter recumbant, cùm res diuina agitur, dormiant. iidem obscurioris conditionis homines à consessu arceant, in templa multis cincti stipatoribus veniant, eosdem ante se, suam ostentantes superbiam stare sinant. at ne ipse quidem Tartarorum Tyrannus, ante quenquam apparitorem, stipatoremque in Synagoga stare, aut se præ vulgo illustriorem esse patitur. non vllam sedem quærit, quanto maior est, tanto se humiliorem præstat.

Nos æris pulsu, illi certis laudis diuinæ verbis ab vociferationibus ad templa se inuitant: nos quod in laudibus diuinis aures delectemus nostras buccinis, organis, harmonijs, verba precationis obscurantibus, & organis interea nostris naturalibus silentibus, reprehendunt.

Sacerdotes. Quos habent sacerdotes ij, nec auari sunt, nec ambitiosi, neq; voluptatibus, aut acquirendis possessionibus dediti, multominus negotijs secularibus implicati: sed sunt frugi, mansueti, modesti, officij sui studiosi, religioni intenti, qui tantùm præcinunt, & legem interpretantur.

Taxantur etiam sacerdotes nostri non solùm ab Ethnicis sed à vicinis nostris Ruthenis, quòd vinum, quæ est res luxuriosa, bibant, carnes manducent, neque habentes in se procreandi sibi similem appetentiam, vxores ducant. cùm nemo continens esse, nisi id ipsi Deus dederit, queat. ab his abstinent cælibes monachi Græcorum. Porro habuisse antiquitus sacerdotes suas vxores, id ex multis Sacræ Scripturæ locis liquet. Leuit. 21.3. Esd. 9. Dan. 14. Ezech. 44. Baruch. 6. Luc. 1. 10. 18. ad Titum 1.

Quod si nunc etiam nostri facerent, abstinendo ante triduum, cùm vasa domini portanda essent: viuerent sanctius quàm in futuro cœlibatu delicati epulones. quos vti semper libidine aut concubinas alere, id est, vt Sophonias dicit, sanctû polluere necesse est. Et tamen nos in istos mercenarios officium laudandi Dei, nobis scil. graue, reijcimus: cùm ij irritent potius suis prauis moribus, quàm placent Deum, vices à nobis sibi delegatas, in vicarios negligentes reijciunt: ipsi interea ociosi & voluptatibus intenti,

intenti, vt fuci mel apum, sic isti labores populi comedunt, epulantur, seq; vestiunt splendidè. ad munia Ecclesiastica, multa simul, nondum adulta ætate, nec sua natura perspecta, temerè aspirant. negotijs secularibus & profanis se immergunt.

Et licet olim sacerdotibus nefas erat habere partem possesionum cum populo Dei, præter Decimas: tamen nostri non contenti decimis, victimis, pro peccatis, primitijs, varijs quæstibus, quos à diuitibus, egentibus, nascentibus, nubentibus, ægrotantibus, morientibus, mortuis percipiunt: adhæc præter opima prædia, multarum simul Ecclesiarum regimina, iactura publica, contra ius & rationem appetunt. cùm interim alibi potius quàm in his Ecclesijs, ad quas vt dicit Dominus, non per ostium sed tanquam fures & latrones ingresſi sunt, non vocati viuant, eas laicis, negotiatoribus, lænonibus locent, vendant. multæ sunt, quæ nunquam viderunt suos pastores seu plebanos. *Quæstus sacerdotum.*

Si quis à Regni finibus fermè per omnem Lituaniam & Samagitiam atq; Rusſiam, in Ecclesijs prouētuum adeò bonorum, vt vna multos alere queat, suos quærat pastores, nulla inuenietur in qua pastor asſiduè habitet, aut eam crebro inuisat. Ideo vacillat ouium fides, friget Dei amor, cessant diuinæ laudes. Contra tales verò multis locis detonant diuina oracula. Sed nolo me sacerdotibus, quibus nos & subijcere & ostendere debemus, post tot genera hominum à me lacessitorum reddere infensum. satis sit hæc recensuisse. quibus in meliorem statum redactis, viuemus beatius, cum laude vestræ Regiæ, sed in primis Diuinæ maiestatis.

FINIS

FRAGMINVM MICHALOnis Lituani.

Prof. Ig. Jonynas

„FRAGMENTŲ" AUTORIUS

Kas yra „Fragmentų" autorius, mes neturime tikrų žinių. Nėra abejojimo, kad Michalo Lituanus yra jo slapyvardis. Lengva suprasti, jog žodis Michalo yra krikšto vardo Mykolas suslavinta forma. Ir dabar baltarusiai ir ukrainiečiai tą vardą ištaria Michailo arba sutrumpintai Michalo. Michalonis yra šio vardo kilmininkas su atitinkama lotyniška galūne. Žodis Lituanus rodo tautinę autoriaus kilmę. Nors kūrinio pavadinime lietuvių vardas eina greta totorių ir maskvėnų, bet iš paties kūrinio aiškiai matyti, kad autoriui daugiausia rūpėjo Lietuvos reikalai, kad totorių ir maskvėnų papročių aprašymas jam buvo reikalingas daugiau kaip fonas Lietuvos politiniams ir socialiniams santykiams nušviesti. Penktosios knygos santraukoje autorius pasisako, kad jis yra gimimo lietuvis.

Kas vertė autorių nedėti savo pavardės po kūriniu? Atsakymą į šį klausimą mes galime rasti dešimto fragmento pabaigoje. Kalbėdamas, kad nenorįs padaryti savo priešais kunigų, kurių gyvenimą jis aprašė trumpais, bet labai ryškiais ir tamsiais bruožais, jis prideda: „Tiek daug žmonių supykinęs, nebenoriu sukelti prieš save kunigų". Štai dėl šito anuometinės Lietuvos skaudamųjų vietų tokio atviro atidengimo, neatsižvelgiant nei į galinguosius nei į silpnuosius, ir bijodamas susilaukti už tai nemalonumų, autorius veikiausiai ir nedėjo savo pavardės viešai. Tam, kam pirmoje eilėje vi-

sas rašinys buvo skiriamas, t. y. Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui, jo tikra pavardė negalėjo būti paslaptis.

Mykolo Lietuvio „Fragmentai", matyt, nepadarė gilaus įspūdžio nei Žygimantui Augustui, nei bendralaikiams, nes nematyti, kad jie būtų sukėlę ano meto visuomenės susidomėjimą. Jo balsas, evangelijos žodžiais tariant, iš tikrųjų pasiliko balsu, šaukiančiu tyruose. Apie juos niekur nei lietuvių, nei lenkų raštuose neužsimenama, nors tai atsitiko tokiame jautriame amžiuje, kaip XVI šimtmečio vidurys, kada politinis gyvenimas virte virė ir kada į šiek tiek žymesnius raštus tuojau atsiliepdavo ir šalininkai, ir priešininkai.

Norint atspėti, kas yra parašęs „Fragmentus", tenka pirmiausia ieškoti autobiografinių žinių pačiame kūriny.

Autorius nebuvo paprastas bajoras, raštininkas (djakas) ar sekretorius. Prieš tai kalba pats kūrinio paskyrimas krašto valdovui ir kreipimasis į jį dešimtojo fragmento gale su prašymu teiktis sugedusius tautos papročius taisyti. Sunku manyti, kad asmuo, neturįs ryšių su didžiojo kunigaikščio aplinka, būtų išdrįsęs betarpiškai į jį kreiptis su valstybės santykių kritika. Dar labiau tuo įtikina I knygos pabaiga, kurioje įdėtas laivu išvežamo iš Kafos Lietuvos belaisvio maldavimas atkreipti Lietuvos didžiojo kunigaikščio dėmesį į visa, kas daroma su paimtais į totorių nelaisvę Lietuvos piliečiais, ir pasirūpinti apsaugoti tautą nuo galutinės pražūties. Belaisvio kreipimasis į „Fragmentų" autorių tokiais žodžiais rodo, kad jis turėjęs būti valdžios atstovas, kurio tiesioginė pareiga buvo rūpintis savo šalies reikalais ir atkreipti vyriausybės akį į visą žalą, daromą kraštui dėl jo sūnų naikinimo. Iš to galima padaryti išvadą, kad autorius buvo diplomatinis Lietuvos agentas, važinėjęs Kryman.

Tuolaikinio Krymo viešpaties, chano Saip-Girėjaus, arba Sahib-Girėjaus, asmeninio gyvenimo detalus aprašymas, įdėtas į pirmąją „Fragmentų" knygą, ir ypač svečių vaišinimo vaizdas rodo, kad autorius lankėsi pas chaną ne vieną kartą

ir dalyvavo viešame svečių priėmime. Visa tai galėjo būti tik autoriui esant diplomatiniu Lietuvos atstovu. Dar vienoje vietoje autorius nurodo, kad jis yra buvęs Kryme. Pasakodamas, kad Krymo totoriai turi 30.000 kareivių, jis priduria, kad, jam ten esant, Krymo chanas pasiuntęs talkon turkų sultonui, žygiavusiam į Vengriją, 15.000 savo kareivių, vadovaujamų vieno jo sūnų. Chanui Sahib-Girėjui viešpataujant (1525—1551), yra žinomi trys turkų sultono Suleimano žygiai prieš Vengriją: 1529, 1532 ir 1540—1541 metais. Kadangi „Fragmentai" buvo įteikti Žygimantui Augustui 1550 metais, tai autorius, matyt, Kryme buvo paskutinio turkų žygio metu. Jo žodžiai: „Ten būdamas, savo akimis mačiau, kai chanas siuntė su savo sūnumi Vengrijon turkams į paspirtį kareivius; tada jų buvo suskaityta penkiolika tūkstančių", leidžia spėti, kad autorius dalyvavo drauge su chanu jo kariuomenės išleistuvėse Vengrijon, o tat irgi rodo aukštą autoriaus padėtį Kryme.

o Turk. ? 1537-39

Turint galvoje tai, kad autorius buvo vardu Mykolas ir kad jis važinėjo Kryman kaip diplomatinis Lietuvos agentas, reikia ištirti, kurie diplomatiniai agentai yra buvę Kryme autoriaus pažymėtu laikotarpiu — XVI šimtmečio pirmojoje pusėje. Mūsų sąlygomis tenka naudotis tik spausdintais dokumentais. Įsiskaitę į juos, randame kelis Lietuvos vyriausybės pasiuntinius Kryme, turėjusius Mykolo vardą. Pirmą kartą apie tai užsiminta 1510 m. lapkričio 13 d., kada Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis, Kazimiero sūnus, siuntė laišką Mengli-Girėjui. „Tas laiškas pasiųstas Ordon su raštininku (djaku) Mykolu iš Krokuvos"[1]. Tas pats raštininkas Mykolas yra minimas Žygimanto Senojo 1510 m. lapkričio 27 d. rašte: „Tas pats jarlykas pasiųstas j. m. karaliaus Mengli-Girėjui, Perekopo carui, su tuo pat raštininku Mykolu..." Ir toliau tekste: „Pirmiausia, kai mes išgirdome, kad tavo sūnūs Mahmudas sultonas ir Burnušas sultonas įsiveržė į mūsų že-

[1] Tot list poslan do ordy diakom Michaylom z Krakowa. *Liet. Metrika, 193 kn. 193 lapas. Cit. Kazimierz Pulaski. Stosunki z Mendli Girejem, chanem tatarów perekopskich (1463—1515). Akta i listy,* p. 369. *Kraków, 1881.*

mę, Lietuvos didžiąją kunigaikštystę... mes tuo laiku pasiuntėme mūsų pasiuntinį, mūsų gerą tarną raštininką Mykolą"[1].

1511 metais Kryme buvo du Lietuvos pasiuntiniai — rūmų bajoras Mykolas Pauža ir raštininkas Mykolas Vasilevičius[2]. Tur būt, tas pats raštininkas Mykolas Vasilevičius minimas ir Žygimanto Senojo 1513 m. liepos 8 d. laiške: „Šitas jarlykas pasiųstas carui su raštininku Mykolu Vasilevičium iš Melniko, liepos mėn. 8 d. Indiktas I"[3]. Pagaliau mes radome Ordoje Lietuvos pasiuntinį Mykolą Tiškevičių 1538 metais. Lietuvos Metrika vadina jį „didžiuoju pasiuntiniu", ponu Mykolu Tiškovičiumi.[4]

Aukščiau išdėstyti sumetimai, kad „Fragmentų" autorius negalėjo būti nežymiu žmogumi, ir tas faktas, jog Lietuvos Metrikoje paminėti asmenys, važinėjusieji ligi 1538 metų Kryman su didžiojo kunigaikščio laiškais, buvo paprasti diplomatiniai kurjeriai, verčia manyti, kad nė vienas iš jų nebuvo tų „Fragmentų" rašęs. Belieka todėl apsistoti ties „didžiojo pasiuntinio" pono Mykolo Tiškevičiaus asmeniu.

Krymo Orda, pradedant nuo jo chano Mengli-Girėjaus, t. y. nuo XV šimtmečio pabaigos, buvo pasidariusi labai nesmagiu ir kenksmingu kaimynu. Sunkiai prieinama dėl plačių stepių, kurios ją skyrė nuo Lietuvos ir Maskovijos žemių, ji be didelės rizikos užpuldinėjo savo kaimynus iš pasalų ir su grobiu skubiai slėpdavosi stepėse ir savo pusiasalyje. Lietuva ir Maskovija, negalėdamos išnaikinti to žalingo plėšikų lizdo su savo kariuomenėmis, stengėsi nuo jų apsisaugoti dovano-

---

[1] Tot jarlyk od korola icho milosti poslan do Mendligireia caria perekupskoho tymže diakom Michaylom... Perwo seho kak poslyszali iesmo iž syny twoi Mahmud soltan a Burnusz soltan woynu pustyli w zemlu naszu welikoie kniažstwo Lit°... my tohož czasu iesmo honca naszoho, sluhu naszoho dobroho diaka Michayla... *Ten pat, 375.*

[2] Dvoraninu naszomu Michaylu Pawszy, i pisaru naszemu Michaylu Wasileviczu. *Ten pat, p. 382.*

[3] Tot list poslan do caria pisarom Michaylom Wasilewiczom z Melnika Meseca Ijula 8 dnia. Indykt I. *Ten pat, p. 410.*

[4] Ито ты, брат нащ, писал к нам уж посол наш великий, пан Михайло Тишкович, которого есъмо к тобе, брату нашему, послали, мовил тобе от нас... *Литовская Метрика. Книги Публичных дел. p. 12. Юръев, 1914.*

mis. Iki Lietuvą ėmė valdyti didysis kunigaikštis Aleksandras, Krymo totoriai Lietuvai buvo draugiški. Bekovojant Aleksandrui su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Ivanu III dėl rusų apgyventų žemių, pastarajam pasisekė patraukti savo pusėn Krymo chaną Mengli-Girėjų; tuo būdu Lietuvos kariuomenei, kovojančiai su maskvėnais, atsirado pavojus iš šono. Lietuvos vyriausybei, negalėjusiai grumtis tuo pačiu metu dviem frontais, beliko patraukti Krymo totorių simpatijas dar didesnėmis dovanomis. Buvo su jais susitarta, kad Lietuva ir Lenkija, kurios vienodai kentė nuo totorių puolimų, mokės jiems kas metai po 15.000 dukatų „prisiminimų" (поминки), kiekvienas kraštas lygiai po 7.500 dukatų. Šia auka pasisekė atitraukti Mengli-Girėjų nuo Maskvos. Prie šio prisidėjo dar ir tai, kad 1506 m. ties Klecku Mykolo Glibskio vadovaujama Lietuvos kariuomenė smarkiai sumušė totorius.[1] Chanas Mengli-Girėjus paskutiniais savo viešpatavimo metais rodė noro palaikyti draugiškus santykius su Lietuva. Jei užpuolimai ir nesiliovė, tai jie pasidarė daug retesni ir po kiekvieno tokio užpuolimo Krymo chanas aiškinosi, esą jie padaryti be jo žinios ir prieš jo valią. Tokie pat santykiai buvo tarp Lietuvos ir Mengli-Girėjaus įpėdinių, jo sūnų Machmed-Girėjaus ir Saadet-Girėjaus ir anūko Chazi-Girėjaus. Pačioje Krymo Ordoje, tarp artimiausių Mengli-Girėjaus įpėdinių prasidėjo vaidai dėl chano sosto. 1534 m. orda suskilo. Viena jos dalis laikė savo chanu Mengli-Girėjaus sūnų Sahib-Girėjų, o kita — jo brolvaikius Oslam-Sultaną ir Saf-Girėjų. Lietuva palaikė santykius su Sahib-Girėjum ir padarė su juo per savo atstovą Anikijų Gornostajų draugiškumo sutartį, pasižadėdama kas metai siuntinėti chanui dovanų („prisiminimų"), o Sahib-Girėjus — nepulti Lietuvos.[2]

„Prisiminimų" didumas nežinomas. Greičiausiai sutartos dovanos buvo nežymios. Vėliau tas pats Sahib-Girėjus skundėsi, kad jis pasirašęs šią sutartį labai nepalankiomis aplinkybėmis. Šioji sutartis negalėjo būti įgyvendinta. „Prisiminimus" turėjo nuvežti Anikijus Gornostajus; jis išvažiavo

[1] Mykolas Lietuvis teigia, kad totorių žuvę 27.000.
[2] *Литовская Метрика. Книги Публичных дел*, p. 13. Юрьев, 1914.

Kryman, tačiau, bijodamas, kad stepėse jo neužpultų Oslam-Sultano šalininkai, dovanas paliko Kijeve.

Netrukus (1537 m.) Oslam-Sultanas buvo nužudytas totorių-nogajų, ir Sahib-Girėjui pasisekė paimti visą valdžią Kryme į savo rankas. Lietuvos santykiai su nauja Krymo valdžia pasidarė gana keblūs. Negaudamas „prisiminimų", Sahib-Girėjus galėjo laikyti save nesusaistytu su Lietuva. O dovanos Kryme nulemdavo, ar santykiai bus draugiški, ar ne. Dėl jų Sahib-Girėjaus broliavaikis, jo pirmtakas Machmed-Girėjaus sūnus Behaduras, nedviprasmiškai išsitarė: „Kas mane daugiau pagerbs, karalius (Lenkijos) ar didysis kunigaikštis (Maskvos), to reikalais labiau ir rūpinsiuos".[1] Buvo pavojaus, kad gali pasikartoti padėtis, buvusi XV šimtmečio pabaigoje ir pačioje XVI šimtmečio pradžioje. Tarptautinė Lietuvos padėtis buvo ne per geriausia. Tiesa, iš Maskovijos pavojus tuojau pat negrėsė, nes su ja 1537 m. kovo 25 d. buvo pasirašyta karo paliaubų sutartis penkeriems metams.[2] Tačiau ramu buvo labai trumpai. Iš kitos pusės grėsė didelis pavojus iš Turkų sultono Suleimano, kuris, pabaigęs karą su Persija, ruošėsi užkariauti Valachiją ir Multanus, į šiaurę nuo Valachijos, ir, ten įsistiprinęs, pulti Vengriją. Su Valachija ir Multanais Lietuva neturėjo betarpiškai sienų, nuo šių kraštų ją skyrė Lenkijos valdoma Podolė. Bet nebuvo jokios garantijos, kad turkai, puldami Lenkiją, paliks ramybėje jos sąjungininkės Lietuvos žemes; be to, nuo Mengli-Girėjaus laikų Krymo totoriai buvo Turkų sultono vasalai ir, savo siuzereno liepiami, privalėjo bet kuriuo laiku Lietuvą pulti. Lietuvos didžiojo kunigaikščio žiniomis, turkai rengėsi pulti Valachiją didelėmis jėgomis, turėdami neva 250.000 kariuomenės ir 300 armotų.[3] Taip klostantis dalykams, Lietuva turėjo pasirūpinti savo krašto apsauga. Tas klausimas buvo svarstomas

---

[1] *Tadeusz Korzon. Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, t. I, p. 237. Warszawa, 1923.*

[2] *Н. Н. Бантыш-Каменский. Переписка между Россиею и Польшею по 1700 г., составленная по дипломатическим бумагам, часть I, p. 66. Москва, 1866.*

[3] *Литовская Метрика. Книги Публичных дел, p. 8—9. Юръев, 1914.*

Vilniaus seime ir 1538 m. Naugarduko seime. Buvo nutarta pasiųsti Kryman specialią iškilmingą delegaciją su pasiūlymu atnaujinti ir patvirtinti anksčiau tarp Lietuvos ir Sahib-Girėjaus sudarytą sutartį. Delegacijos priešaky buvo pastatytas įžymus ponas Mykolas Tiškevičius.

Sahib-Girėjui tai buvo tinkama proga savo „draugiškumui" parduoti kuo brangiausiai. Jis pasiūlytų sąlygų nepriėmė, pareikšdamas, kad, darant sutartį su Anikiju Gornostajum, prieš jį buvę sukilę jo broliavaikis Oslam-Sultanas ir visa Orda, esanti jo rankose. Sulaikęs Lietuvos „didįjį pasiuntinį", jis pasiuntė į Lietuvą savo žmogų su reikalavimu „prisiminimus" dėl išdėstytų motyvų padidinti. Pasiuntinio sulaikymas prieš jo valią buvo didelis tarptautinių papročių įžeidimas ir galėjo sukelti komplikacijų. „Kokį mandagumą ir pagarbą jūsų malonybės pasiuntiniui p. Mykolui ten Ordoje parodė, tai ir tas nėra jūsų malonybei paslaptis", rašė Lietuvos Ponų taryba didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Senajam į Krokuvą.[1]

Nepaisydama chano grasinimų, Lietuvos vyriausybė nutarė nenusileisti ir „prisiminimų" nedidinti. Su didžiojo kunigaikščio vertėju Kuleimanu buvo pasiųsta Tiškevičiui 1538 m. lapkričio 1 d. instrukcija, nurodanti arba pasirašyti tokią sutartį, kokia buvo anksčiau sudaryta su Sahib-Girėjumi, arba priimti karo paskelbimą, primetus atsakomybę už tai chanui. Griežtas ir aiškus Lietuvos nusistatymas paveikė Sahib-Girėjų. Šis, nenorėdamas karo su Lietuva, neleido nuo savęs Lietuvos pasiuntinio, bet ir neskubėjo duoti galutinio atsakymo, sutinka ar nesutinka pasirašyti sutartį senomis sąlygomis. Klausimas buvo išspręstas 1539 m. gale. Kaip matyti iš Žygimanto Senojo laiško, datuoto 1540 m. sausio 10 d. ir pasiųsto Sahib-Girėjui per didžiojo kunigaikščio vertėją Bagdoną Urmianiną ir chano pasiuntinį Arakčejų, Krymo chanas sutartį pasirašė, atsiprašė už Lietuvos atstovo sulaikymą ir, net nelaukdamas, kol ji bus ratifikuota Lietuvos didžiojo kunigaikščio, pasiuntė savo sūnų Amin-Girėjų su ka-

[1] *Ten pat, p. 17.*

riuomene plėšti Maskoviją. Šio laiško rašymo metu Mykolas Tiškevičius, matyt, dar nebuvo sugrįžęs Lietuvon, mat, jame sakoma, jog Lietuvos didysis kunigaikštis iš chano pasiuntinio sužinojęs, kad chanas „savo didįjį pasiuntinį pasiuntęs su mūsų pasiuntiniu Mykolu Tiškevičium su pasirašytąja sutartim ir prisiekimu jai į mus atleidęs".[1]

Mykolas Tiškevičius grįžo 1540 m. pradžioje, išbuvęs Kryme apie pusantrų metų. Iš tolimesnio Lietuvos susirašinėjimo su Krymo chanu nematyti, kad būtų buvę nusiskundimų dėl elgimosi su Mykolu Tiškevičium. Kai kitas Žygimanto pasiuntinys, Konstantinas Ratomskis, buvo laikinai Kryme areštuotas, tatai tuojau buvo pabrėžta Lietuvos rašte Krymo chanui ir pagrasinta, kad ir su chano pasiuntiniais bus tinkamai pasielgta, jeigu kas panašaus dar pasikartos.[2]

Iš visko matyti, kad „didysis Lietuvos pasiuntinys" Mykolas Tiškevičius Krymo chanate turėjo pilną laisvę, kad jis dėl savo aukšto titulo buvo gavęs teisę lankytis Sahib-Girėjaus rūmuose, kur artimai susipažino su jo viešuoju ir privačiu gyvenimu.

Tiškevičiaus lankymasis Kryme sutampa su sultono Suleimano žygiu Vengrijon Izabelės Zapolienės, Vengrų karalienės, sūnaus kandidatūrai į Vengrijos sostą palaikyti prieš Austrijos kandidatą Ferdinandą.

Visi šie duomenys patvirtina mūsų hipotezę, kad Mykolas Tiškevičius galėjo būti „Fragmentų" autorius. Kas gi buvo tas „didysis pasiuntinys" ponas Tiškevičius?

Tiškevičiai pasirodo mūsų istorijos scenoje gana vėlai. Pirmą kartą apie juos mes išgirstam XVI šimtmečio pradžioje. 1522 m. minimas didžiojo kunigaikščio rūmų dvarionas Vasilijus Tiškevičius. Vedęs kunigaikščio Simano Čartoriskio dukterį, jis gauna iš savo uošvio Baikovicų ir Maločkovicų dvarus Slonimo paviete. Paprastas bajoras, Vasilijus Tiškevičius, susigiminiavęs su sena ir galinga aristokratų šeima, jos

---

[1] *Литовская Метрика. Книги Публичных дел, р. 59. Юрьев, 1914.*

[2] *Žygimanto Senojo 1542 m. spalio 12 d. laiškas Sahib-Girėjui. Ten pat, p. 81—83.*

remiamas, ima greitai kopti politinėmis ir visuomeninėmis kopėčiomis. 1533 m. jis gauna valdyti Krasnoselsko seniūniją, 1536—1537 m. tampa Kaniovo ir Čerkasų seniūnu, 1546 m. jis jau didžiojo kunigaikščio maršalas ir Volkovisko bei Minsko seniūnas. 1558 m., nenustodamas savo seniūnijų, jis pasiekia vieną aukščiausių laipsnių anuometinėje krašto administracijoje — gauna Palenkės (Podlachijos) vaivados vietą ir drauge tampa Ponų tarybos nariu.

Vasilijus Tiškevičius nei savo valdomomis žemėmis, nei užimamomis administracinėmis vietomis nebuvo susijęs su tikrąja etnine Lietuva. Nors jis buvo didžiojo kunigaikščio tarybos narys, bet, matyt, artimesnių ryšių su ja neturėjo. Savo kilme Tiškevičiai nebuvo lietuviai. Jų giminės pradininku, arba protoplasta, buvo Kalenikas Miškovičius. Už savo tarnybą kunigaikščiui Švitrigailai jis buvo iš jo gavęs keletą kaimų Žitomiro ir Ovručo srityse Ukrainoje ir didelį žemių plotą, vadinamą Čartolescais, kur vėliau atsirado Berdičevo miestas. Kalenikas Miškovičius turėjo tris sūnus: Senkų, Ivašką ir Tišką.

Tiškevičių giminė prasidėjo iš trečiojo sūnaus Tiškos, t. y. Tichono. Tatai rodo Kaleniko anūko, anksčiau minėto Vasilijaus Tiškevičiaus testamentas, kuriame jis yra pasirašęs *Vasil Tiškovič Kalenikovič* — t. y. Vasilijus, Tiškos sūnus, Kaleniko anūkas. Tame testamente jis vadina Čartolescus ir Berdičevą iš senolių ir tėvų paveldėtomis žemėmis. Tiška turėjo penkis sūnus: Borisą, Levą, Vasilijų, Gavrilą ir Mykolą. Anksčiau minėtam Vasilijui Tiškovičiui, arba Tiškevičiui, pasisekė prasimušti į pačias Lietuvos valstybės viršūnes. Jauniausias Tiškos sūnus Mykolas Tiškevičius dokumentuose pirmą kartą minimas 1533 m., kada didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis leido jam vesti kunigaikščio Mykolo Glinskio, Jono sūnaus, našlę Petronėlę.

Prof. M. Liubavskis

KAS BUVO MYKOLAS LIETUVIS, XVI a. VIDURYJE PARAŠĘS TRAKTATĄ „APIE TOTORIŲ, LIETUVIŲ IR MASKVĖNŲ PAPROČIUS"

1615 metais Bazely Konrado Valdkircho spaustuvėje buvo atspausdintas rinkinys, į kurį įėjo dešimt fragmentų *(Fragmina)* iš Mykolo Lietuvio *(Michalonis Lituani)* veikalo „Apie Totorių, Lietuvių ir Maskvėnų papročius", lenko Jano Lasickio *(Johanni Lasicii Poloni)* traktatas „Apie Žemaičių ir kitų Sarmatų ir netikrų krikščionių dievus", „Apie armėnų religiją", „Apie Stepono Batoro karaliavimo pradžią". Tą rinkinį sudarė ir išleido Johanas Jokūbas Graseris ir paskyrė jį jaunam lietuvių-rusų didikui kunigaikščiui Aleksandrui — Oktavianui Aleksandrovičiui Pronskiui. Iš dedikacijos, įdėtos rinkiny vietoj pratarmės, sužinome, kad kunigaikštis Aleksandras Pronskis prieš tai keletą metų mokėsi Bazelio universitete, lankė paskaitas, disputus ir promocijas šiame universitete, o po to keliavo po Prancūziją, Italiją ir Balearų salas. Bazely jis suartėjo su prof. Graseriu ir daug su juo kalbėjosi religinėmis ir istorinėmis temomis. Tuomet mokslininkai paprastai ieškodavo globos ir paramos kilmingų ir galingų žmonių tarpe, ir Graseris, norėdamas, kad jaunas lietuvių-rusų didikas būtų jo mecenatu, paskyrė jam leidžiamą rinkinį. Šį savo žingsnį jis taip motyvavo: „Kai, šviesiausias kunigaikšti, kuo nuodugniausiai pažinęs vokiečių, prancūzų, italų ir ispanų sugebėjimus ir papročius, būsi sugrįžęs į tėvynę, kur dabar vyksti, tau, be jokio abejojimo, ne kartą teks grumtis su totoriais ir maskvėnais. Tad aš ir panorėjau šį veikalėlį, kuriame šių prie-

šų gyvenimas kuo teisingiausiai aprašytas, paskirti tau, nes esi šito nusipelnęs".

Nepaisant noro palenkti Aleksandrą Pronskį į savo pusę, rinkinio sudarytoją skelbti šį veikalą skatino ir kiti dalykai: rytų Europos šalių buities, papročių, religijos, gamtos turtų ir valstybinės santvarkos aprašymai turėjo didelę skaitančios publikos paklausą. Europos visuomenė, veikiama naujų šalių atradimo įspūdžių, troško kuo daugiau išgirsti apie tas šalis, o taip pat ir apie mažiau žinomas šalis, su kuriomis vis daugiau ir daugiau užsimegzdavo ryšių. Tokios šalys buvo Lietuva, Maskovija, Totorija ir iš dalies Lenkija. Todėl XVI amžiuje tie leidiniai tęsiami. Pakanka priminti Herberšteino užrašus *(Rerum Moscovitarum commentarii)*, pirmą kartą išleistus 1549 m., Johano Faberio *(Moscovitarum Religio, 1541 m.)*, Povilo Jovijo *(Moschovia, 1561 m.)*, Sebastijono Miunsterio *(Cosmographia universalis, 1543 m.)*, Martyno Kromerio *(Polonia sive de situ et gente Polonorum, 1577 m.)*, Bronevskio *(Beschreibung eines Reyss eines poln. Herrn nach Constantinopol und Tartarey, 1571 m.)*, Joano Herburto *(Chronica polon. sive Regni Poloniae descriptio, 1571 m.)*, Jano Krasinskio *(Polonia, 1574 m.)*, Gvaninio *(Sarmatiae europeae descriptio, 1590 m.)*, Sarnickio *(Descriptio veterae et novae Poloniae, 1583 m.)*, Starovolskio *(Polonia sive status regni Poloniae descriptio, 1632 m.)*, Boplano *(Description de l'Ukraine, 1650 m.)*, Olearijo *(Kelionės į Maskoviją)* ir kt. Šie veikalai buvo perspausdinami po kelis kartus Vienoje, Niurnberge, Bolonijoj, Venecijoj, Frankfurte, Kelne, Paryžiuje, Pragoje, Gdanske, Krokuvoje, Ruane, Londone ir kituose miestuose. Tačiau pirmenybė šioje srityje priklausė bene Bazeliui, kur veikė Pernos (Oporino?) spaustuvė. Čia atspausdinta antroji Herberšteino (1551) knygos laida ir jos vertimas į vokiečių kalbą (1563, 1567 m.), pirmasis Faberio leidimas, pirmieji Jovijo, Joano Herburto, Lasickio ir kitų veikalų leidimai. Kaip godžiai buvo graibstomos knygos, aprašinėjančios šalis, geriausiai parodo atsitikimas su aukščiau minėtu Martyno Kromerio veikalu. 1573 m. rudenį Kromeris

pasiuntė savo rankraštį vyskupui Stanislovui Karnkovskiui, prašydamas įteikti jį kaip dovaną atvykstančiam naujajam karaliui Henrikui Valua. Rankraštį tuojau kažkas nurašė, ir nepatikrintas nuorašas pateko į rankas Frankfurto spaustuvininkui Vecheliui, kuris ir atspausdino 1575 m. jį tokį, kokį gavo, t. y. su klaidomis. Dėl to Kromeris paskubėjo atspausdinti ištaisytą tekstą. Jis atidavė rankraštį Bazelio spaustuvininkui Oporinui, tačiau šisai delsė jį leisti, tad Kromeris ėmė tartis su Kelno leidėju Cholinu, kuris 1577 m. rankraštį ir atspausdino Kelne. Tuo pačiu metu ir Oporinas atspausdino duotą jam nuorašą, taigi tais pačiais metais pasirodė du Kromerio Lenkijos aprašymo leidimai. Šiuo atveju būdingas nesivaržymas su svetimu literatūriniu veikalu: kažkoks X gauna Kromerio veikalo nuorašą, be autoriaus žinios ir sutikimo atiduoda į spaustuvę, spaustuvė taip pat spausdina be autoriaus žinios ir sutikimo. Šitoks savavališkas elgesys su svetimu literatūriniu kūriniu, panašus į literatūrinį plėšikavimą, rodo, kaip buvo grobstomi veikalai, panašūs į Kromerio aprašymą, kaip stengėsi juos paskelbti ir spaustuvininkai, ir autoriai, ir leidėjai.

Panašiai atsitiko ir su Mykolo Lietuvio ir Jano Lasickio kūriniais, įėjusiais į Graserio rinkinį. Šių kūrinių rankraščiai vienu metu iš Lenkijos buvo pasiųsti spausdinti žymiam to meto spaustuvininkui Petrui Pernai į Bazelį, bet užsigulėjo tarp jo popierių. Graseris gavo juos iš vieno savo bičiulio[1], kuriam rankraščiai atiteko, spaustuvei užsidarius, ir atspausdino. Pirmasis rankraštis, Graserio žodžiais tariant, parašytas apie 1550 metus „maloningam" *(in gratiam)* karaliaus Žygimanto Augusto dėmesiui, antrasis — 1580 m. maloningam Aleksandro Sluckio dėmesiui. Įdomu, kad Lasickio kūrinys apie žemaičių dievus buvo jau atspausdintas Londone, nepažymėjus išleidimo metų (Finkelio manymu, apie 1577—1582 m.). Graserio nurodomą Mykolo Lietuvio veikalo parašymo datą patvirtina duomenys, esantieji pačiame tekste. Auto-

[1] Deprehendi utrumque manuscriptum apud Amicum quendam inter chartas celeberrimi quondam nostri Typographi Petri Pernae, cui utederetur, ex Polonia missus fuit.

rius savo amžininku vadina didįjį kunigaikštį Ivaną IV Vasiljevičių (1533—1584); minėdamas įvykius, karaliaujant Žygimantui I[1] (mirė 1548 m.), jis visada vadina jį „velioniu" *(diuus)*; tuo tarpu Krymo chaną Sahip-Girėjų, žuvusį 1551 m., jis vadina „dabartiniu". Vadinas, jis rašė savo darbą tarp 1548 ir 1551 metų, greičiausiai 1550 metais.

Bet kas gi buvo Mykolas Lietuvis? Jis laiko save lietuviu. Penktojo fragmento pradžioje jis rašo: „Rusų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo", ir toliau pateikia daugiau kaip 70 žodžių, bendrų lotynų ir lietuvių kalboms. Jis, be abejo, priklausė tam Lietuvos patriotų ratui, kurie kildino lietuvių tautą iš senovės romėnų (matyt, norėdami užgauti lenkus) ir laikė Lietuvos ponus „Romos šlėktų" ainiais, o savąją didžiųjų kunigaikščių dinastiją vedė iš Augusto Cezario giminės. Tokios idėjos buvo paplitusios visų pirma tarp Lietuvos didikų, o jas sukūrė tie jaunuoliai, kurie mokėsi užsieniuose, tarp kitko, ir Italijoj, iš kur drauge su romėnų teisės ir katalikiškosios teologijos mokslu parsiveždavo samprotavimus apie giminių ir kalbų kilmę.[2]. Toliau iš kūrinio matyti, kad autorius rašė apie totorius kaip žmogus, viską matęs savo akimis, gana ilgai gyvenęs Kryme, lankęsis chano dvare ir pakankamai susipažinęs su viešuoju ir intymiu Sahip-Girėjaus gyvenimu. Jo pasikalbėjimas su lietuviu belaisviu, prašiusiu pranešti didžiajam kunigaikščiui savo įvairius svarstymus, rodo jį buvus oficialiu Lietuvos vyriausybės atstovu, vienu iš tų diplomatinių agentų, kurie būdavo siunčiami į Krymą; šis agentas turėjo vardą „Michailo", lotyniškai *Michalo* (iš čia kilmininko links. *Michalonis*).

Ieškodami Lietuvos Metrikos aktuose, koks Mykolas važinėjo į Krymą pas chaną Sahip-Girėjų, randame tikslų atsakymą: ponas Mykolas Tiškevičius. Jo kelionė įvyko tokiomis aplinkybėmis. 1537 m. Krymo Orda, kurią prieš trejus metus buvo pasidalijęs Sahip-Girėjus ir jo sūnėnas Oslamas, vėl susivienijo Sahip-Girėjaus valdžioje. Oslamą nužudė vienas iš nogajų kunigaikščių, draugavusių su Sahip-Girėjum. Lietuvos

[1] Lietuvos istorijoje jis vadinamas Žygimantu Senuoju. — J. J.
[2] Šios idėjos ryškiausiai išdėstytos lietuvių-rusų metraščiuose.

vyriausybė, gavusi apie tai žinią, pasiuntė pas Sahip-Girėjų „didįjį pasiuntinį" poną Mykolą Tiškevičių, siūlydama draugystę ir „prisiminimus" pagal „sutarimą", anksčiau sudarytą tarp chano ir Lietuvos pasiuntinio Anikijaus Gornostajaus. Tačiau chanas atmetė pasiūlymą, remdamasis tuo, kad pasikeitė aplinkybės, kad „susitarimo su Gornostajum metu prieš jį buvo sukilęs jo broliavaikis Oslamas ir kad Sahip-Girėjus ir visa Orda jo nenorėję, o Turkų caras buvo Persų kare", o dabar Oslamo nebėra, ir visa Orda esanti jo rankose. Sulaikęs Tiškevičių, chanas pasiuntė į Lietuvą savo tarną su atsakymu, kad nesutinka sudaryti sutartį buvusiomis sąlygomis. Chanas, pasinaudodamas Lietuvos ir Maskvos santykių pablogėjimu, turkų grėsme Lenkijai, o taip pat Ordos susivienijimu, padidino savo reikalavimus. Lietuvos vyriausybė 1538 m. rudenį sušaukė Naugarduke seimą padėčiai apsvarstyti ir priimti nutarimui dėl valstybės gynimo. Susižinojus su karalium, kuris tuomet buvo Krokuvoje, į Krymą buvo pasiųstas vertėjas Kuleimanas su karaliaus laišku (datuotu 1538 m. lapkričio 1 d.), kurį ten esąs pasiuntinys Mykolas Tiškevičius turėjo įteikti chanui. Karaliaus atsakymas buvo tvirtas: jis reikalavo sudaryti sutartį buvusiomis sąlygomis, pareiškęs esąs pasiruošęs sumokėti tuos „prisiminimus" (aukdeklus), kuriuos vežęs į Ordą ponas Mykolas ir laikinai, iki sutarties sudarymo, palikęs Kijeve; kartu pareiškė, kad jis ginsiąs šalį, jeigu chanas paskelbsiąs karą. Klausimo išsprendimas užsitęsė; chanas nesutiko su pasiūlymu, bet ir nepaleido Mykolo Tiškevičiaus, nesiskaitydamas su tarptautinės teisės reikalavimais (darydamas jam „lengvumą", kaip tuomet buvo sakoma), ir Tiškevičiui teko nemaža laiko išbūti Kryme. Matyt, chanas norėjo išpešti iš Lietuvos daugiau „prisiminimų". 1539 m. chanas atsiuntė karaliui Žygimantui savo šauklį Šimką, pareikšdamas norą sudaryti sutartį, jeigu jam bus atsiųsti „prisiminimai", palikti Kijeve. Karalius sutiko ir drauge su Šimka pasiuntė savo dvarioną Vainių Oranskį, įgaliojęs jį paimti iš Kijevo „prisiminimus" ir atiduoti pasiuntiniui Tiškevičiui, kad tas įteiktų chanui ir po to atvežtų pakvitavimą. Per Vainių Oranskį tas pat buvo pranešta

(1539 m. birželio 2 d.) chanui. Gavęs „prisiminimus", chanas sudarė preliminarinę sutartį pasiūlytomis sąlygomis ir 1539 m. gale pasiuntė pas karalių savo šauklį Arakčejų pranešti, kad jis paleido Lietuvos pasiuntinį Mykolą Tiškevičių ir siunčia drauge su juo didįjį pasiuntinį „su baigiamu laišku ir tiesa". 1540 m. sausio 10 d. Arakčejus sugrįžo į Krymą su karaliaus „raštu", kuriame buvo dėkojama chanui už sutartį ir pagalbinio būrio prieš Maskvą pasiuntimą.

Taigi Mykolui Tiškevičiui — Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės didžiajam pasiuntiniui — Kryme teko išgyventi daugiau kaip dvejus metus. Kaip pasiuntinys jis turėjo tam tikrą laisvę ir galėjo patekti į chano dvarą, ir per praleistą laiką turėjo progų artimai pažinti Krymo totorių ir iš dalies chano dvaro gyvenimą ir buitį. Tai, ką jis šioje srityje pastebėjo, išdėstė savo 1550 m. parašytame veikale, kuris drauge buvo savotiškas pranešimas jaunam Lenkijos ir Lietuvos valdovui, atskleidžiąs išorinius pavojus, atsiradusius dėl vidaus padėties valstybėje. Rašyti traktatą Tiškevičių tikriausiai paskatino ne tik patriotinis jausmas, pakilęs ilgokai užtrukus priešo stovykloje, bet ir karjeros sumetimai, noras atkreipti į save malonų karaliaus dėmesį *(gratiam)*.

Tiškevičiaus šeima priklausė prie tų rusų šeimų, kurios, iš visų jėgų stengdamosi prasiskverbti į Lietuvos valstybės diduomenę, atsisakė savo tautybės ir dėjosi tikrais lietuviais, „Romos šlėktų" ainiais. Kita tokia šeima buvo Sapiegos, kilę iš Smolensko bajorų, tarnavę raštininkais didžiojo kunigaikščio taryboje, o paskui prasigavę į vaivadas, į kunigaikščio tarybos „suolą" ir į kanclerius. Tokie buvo ir Tiškevičiai. Jų pirmtakas Kalenikas Tiškevičius buvo Kijevo bajoras, tarnavęs Švitrigailai ir gavęs iš jo nemažą dvarą Kijevo žemėje. Vienas iš to Kaleniko anūkų, Borisas Tiškevičius, pasiliko Kijevo žemininku, bet kiti keturi — Levas, Vasilijus, Gavrilas ir Michailas (Mykolas) — prasismelkė į dvarą ir pasidarė valdovo dvarionais. Ypatingai iškilo Vasilijus Tiškevičius. Ketvirtame ir penktame dešimtmetyje jis buvo skiriamas į įvairius miestus seniūnu ir laikytoju, 1546 m. jau buvo

did. kunigaikščio maršalu, o nuo 1558 m. iki Liublino unijos išbuvo Palenkės vaivada. Jis pasidarė tokiu galingu ir įtakingu žmogumi, kad karalius Žygimantas, norėdamas nuslopinti jo pasipriešinimą unijai, suteikė jam grafo titulą. Mažiau sekėsi jo broliui Michailui (Mykolui). Pradėjęs savo tarnybą valdovo dvarionu (minimu 1533 m.), Mykolas ir paliko iki galo tose pačiose pareigose (paskutinį kartą paminimas 1552 m.). Ne veltui jis savo veikale-pranešime skundžiasi Lietuvos tvarka, kad Lietuvoje vienas žmogus užima dešimtį pareigų, o kiti nušalinti nuo valstybinių reikalų, ne taip kaip Maskvoje, kur laikomasi lygybės tarp savųjų ir vienam žmogui neduodama daug pareigų, netgi viena pilis pavedama dviem viršininkam ir dviem notaram (djakam) drauge,* ir ji valdoma vienerius metus, daugiausia dvejus.

Viena iš priežasčių, trukdžiusių Mykolui kilti karjeros laiptais, greičiausiai buvo jo turtinė padėtis. Iš tėvo jis paveldėjo nedaug, ir dėl to savo padėčiai pagerinti 1533 metais jis vedė kunigaikštienę Mykolienę Glinskienę (ji buvo už jį vyresnė) ir drauge su ja gavo Volkovisko, Teterovko ir Krasno pavietuose dvarus, paliktus jos vyro Mykolo Glinskio."[1] 1537 m. karalius padovanojo jam dvarą su žmonėmis ir žemėmis Trakų paviete. Ligi tol tą dvarą valdė Trakų pavieto bajoras Mykolas Pašicas „be valdovo dovanojimo". Trakų vaivada Jonas Jonaitis Zaberezinskis, „apie tai kaip reikiant sužinojęs", atėmė tą dvarą su žmonėmis ir žemėmis ir prijungė prie Trakų vaivadijos. Tiškevičius prašė padovanoti jam tą dvarą, o vaivada iš savo pusės palaikė tą prašymą, „pareikšdamas, kad tas mūsų dvarionas, — rašoma karaliaus dovanojimo rašte, — Mykolas Tiškevičius seniai mums tarnauja, o jokio mūsų dovanoto dvaro neturi".[2] Taigi tą dvarą įtakingas ponas, turėjęs ryšių su valdančiąja diduomene, atėmė iš paprasto bajoro. Pirmasis dvaro valdytojas negalėjo su tuo sutikti ir degė neapykanta naujajam savininkui. Dėl to atsirado baudžiamoji byla, spręsta teisme. 1550 m. vasa-

*) Žr. devintąjį fragmentą.

[1] *Литовская Метрика. Книги Запис, p. 380.*

[2] *Литовская Метрика. Книги Запис, p. 191.*

rio 27 d. į Vilniaus vaivadijos pareigūną Joną Gornostajų kreipėsi valdovo dvarionas Mykolas Tiškevičius ir paprašė įrašyti į pilies knygas skundą prieš valdovo bajorą Mykolą Pašicą, kuris pasiuntęs du savo tarnus padegti Tiškevičiaus dvarą prie Bersekės upės netoli Eišiškių. Matyt, tai buvo tas pats dvaras, kurį Tiškevičius iš jo buvo atėmęs. Vietoje sugauti nusikaltėliai prie „vižo" ir liudininkų — gerų žmonių — prisipažino padegę jį savo pono Mykolo Pašico įsakyti. Tiškevičius, vižo ir liudininkų padedamas, nustatė ir „žalą", padegėjų padarytą: „vienas pirkios namas sudegė iki pamatų, o kiti trobesiai apdegę ir sugriauti ir vienoj seklyčioj ant kablio buvo sukabinta aštuoniolika šarvų, dvi bechterikos, keturi antrankiai, dvi misuriškos prilbicos, šalmų visokių pusketvirtos dešimties, o kamaroje buvo aštuonios gūnios pusatlasinės, o penkios kamčatinės ir prie jų balnai ir apynasriai".[1] Iš visko matyti, kad tas dvaras buvo svarbiausia Mykolo Tiškevičiaus rezidencija.

Minėtuose parodymuose stebina amunicijos gausumas sudegusioje seklyčioje. Tai galima paaiškinti svarbiausia Mykolo Tiškevičiaus profesija. Neužimdamas pelningų vietų ir negaudamas didelių pajamų iš dvarų, ponas Mykolas vertėsi karine tarnyba, verbavo samdomus kareivius-algininkus. Tų algininkų kuopos, vadovaujamos savo verbuotojų-rotmistrų, buvo įkurdinamos pasienio miestuose sienoms ginti. Ir Mykolas Tiškevičius buvo vienas iš tų rotmistrų, kurie su savo kuopomis stovėjo Ukrainoje, gindami ją nuo totorių ir turkų, ir kurių vyriausiu viršininku 1552 m. buvo jo brolis Vasilijus Tiškevičius.[2] Neseckis vadina Mykolą Tiškevičių net pulkininku ir Lietuvos kariuomenės sargybininku.[3] Matyt, šias pareigas jis ėjo jau savo tarnybinės karjeros pabaigoje. Algininkai tuomet buvo verbuojami iš visokių užsienio perėjūnų: Maskvos pabėgėlių, totorių ir t. t. Išmanydamas šiuos reikalus, Mykolas Lietuvis savo pranešime tuo reiškiniu piktinasi ir laiko tat lietuvių ir lenkų ka-

[1] *Литовская Метрика. Книги Судных дел, p. 997.*
[2] *М. Любавский. Литовско-русский Сейм, p. 540, past. 120.*
[3] *Niesiecki. Herbarz Polski, t. IX.*

rinių nesėkmių priežastimi*. Dėl savo karinės profesijos nuolat susidurdamas su priešu, Mykolas Lietuvis gerai pažino maskvėnų papročius ir pavaizdavo juos savo memuaruose. Užrašai apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius parašyti lotynų kalba. Sunku pasakyti, ar jis pats lotyniškai rašė, ar davė išversti kam nors iš savo pažįstamų, mokančių lotyniškai. Jeigu rašė pats, tai reikia manyti, kad Mykolas Lietuvis buvo išprusęs žmogus, mokęsis užsienyje, panašiai kaip daugelis kitų Lietuvos diduomenės jaunuolių. Tą dalyką būtų galima išaiškinti, patyrinėjus sąrašus tų užsieniečių, kurie mokėsi Pragos, Bolonijos, Paryžiaus ir kituose universitetuose. Tačiau šis mokslinis darbas dar priklauso ateičiai. Tarptautinės lotynų kalbos naudojimas rodo, kad autorius ne tik norėjo parašyti paprastą tarnybinį pranešimą karaliui (tam būtų užtekę rusų kalbos), bet ir sukurti literatūrinį veikalą tiek vietinei, tiek užsienio, ypač Lenkijos, plačiajai skaitytojų publikai. Akmuo, kurį Mykolas Lietuvis metė savo tėvynainiams, rikošetu pataikė ir į lenkus.

Mykolo Lietuvio duotas savo traktatui pavadinimas geriausiai atitinka jo turinį ir tikslą, kurio buvo siekiama. Tas tikslas buvo patriotinis — noras parodyti Lietuvos valstybei gresiantį pavojų iš totorių ir maskvėnų pusės. Tas pavojus, autoriaus supratimu, visų pirma atsiradęs dėl Lietuvos visuomenės ištižimo ir apsileidimo, tinginiavimo, aukštųjų Lietuvos visuomenės klasių nerūpestingumo ir savanaudiškumo, valdymo ydų. Prieš visa tai jis iškelia griežtą, saikingą ir darbštų totorių ir maskvėnų gyvenimą, jų patvarumą, papratimą tenkintis mažu, jų narsumą. Autorius, žinoma, per daug idealizuoja sveikus totorių ir maskvėnų papročius ir perdaug tamsiomis spalvomis vaizduoja sugedusius savo tėvynainių papročius. Bet tai atitiko galutinį tikslą, kurio jis siekė savo traktatu — parodant blogus tėvynainių papročius ir netvarką, pabrėžiant dėl to atsirandančias valstybei pavojingas pasekmes, pasukti lietuvių-rusų visuomenės ir valstybės gyvenimą į gerąją pusę. Dėl kritiško savo traktato pobūdžio autorius,

* Aštuntas fragmentas.

atiduodamas savo veikalą spaudai, rado patogiau nedėti savo pavardės, tiktai vieną vardą ir tautybę, tačiau mums aišku, kad tai buvo Mykolas Tiškevičius. Rankraštis buvo pasiųstas ten, kur tada buvo įprasta tokius rankraščius siųsti, — į Bazelį, garsiam tada spaustuvininkui Pernai (Oporinui), tačiau ten užsigulėjo drauge su kitais originalais, iki jį „per vieną bičiulį" ištraukė iš užmaršties ir atspausdino apsukrusis Graseris.

PAAIŠKINIMAI

1. Riurikas (miręs apie 879 metus) pusiau legendarinis variagų (vikingų) kariaunos vadas, metraščių laikomas rusų kunigaikščių Riurikaičių dinastijos pradininku. Pagal metraščių legendą Riurikas buvęs Kijevo didžiojo kunigaikščio Igorio tėvas.

2. Šiuo metu Pronskas yra nežymus rajono centras Riazanės srityje. Jis stovi prie Pronios (dešiniojo Okos intako) upės. Senojoje Rusioje jis buvo didelis miestas, kunigaikštystės centras, pirmą kartą metraščiuose paminėtas 1186 m. Ši kunigaikštystė Lietuvai nepriklausė. 15 a. pabaigoje ji pateko Riazanės kunigaikščių valdžion. Pronsko kunigaikščiai suartėjo su Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais ir gavo iš jų tarnybų.

3. Turimas galvoje Maskvos didysis kunigaikštis (caras), 16 a. pradžioje užvaldęs Riazanės kunigaikštystę.

4. Slucko kunigaikštystė susidarė 1395 metais baltarusių gyvenamoje teritorijoje, susiskaldžius Turovo-Pinsko kunigaikštystei. Pirmuoju šios Lietuvai priklausiusios teritorijos kunigaikščiu buvo Vladimiras Algirdaitis, valdęs Kijevą 1377—1395 m. Tačiau Slucko kunigaikščių Olelkaičių pradininku laikomas Vladimiro Algirdaičio sūnus Aleksandras-Olelka. 15—16 amžiais Olelkaičiams ne kartą teko gintis nuo totorių antpuolių.

5. Henriką Valua (Valois), Prancūzijos karaliaus brolį, Žečpospolitos (jungtinis Lenkijos ir Lietuvos) seimas 1573 m. išrinko savo karalium. Vos tik jam atvykus į Varšuvą karaliauti, Paryžiuje mirė jo brolis Karolis IX. Henrikas Valua, pamatęs, kad Prancūzijos sostas laisvas, slapta išskubėjo jo užimti ir, jį užėmęs, pasivadino Henriku III-ju. Lietuva ir Lenkija atsidūrė keblioje padėtyje: buvo neaišku, turi jos karalių ar ne. Padėčiai išaiškinti iš Lietuvos ir Lenkijos buvo siunčiamos delegacijos tartis su Henriku III ir kviesti jį karaliauti.

6. Čia minimos vietovės, kuriose vyko mūšiai su totoriais.

7. Tais laikais valstybinės vaivadų, kaštelionų, seniūnų ir kitų pareigūnų (urėdų) vietos buvo duodamos iki mirties, todėl turimos arba turėtos pareigos atstodavo titulus, kurie, minint asmenį, pagarbiai buvo pasakomi pirmieji, o kiti apjungiami į „ir t. t.", duodant suprasti, kad jų buvo daug.

8. Mykolo Lietuvio rašinys atspausdintas drauge su trim nedideliais J. Lasickio (Lasicijaus) darbais, todėl čia ir kalbama apie du autorius.

9. Skitais vadinamos pagoniškos giminės, gyvenusios 7 a. prieš mūsų erą — pirmaisiais mūsų eros amžiais šiaurinėse Juodųjų jūrų pakrantėse. Tos giminės buvo labai įvairios, tačiau tarp savęs daugiau ar mažiau giminingos. Daugiausia žinių apie skitus paliko graikų istorikas Herodotas (5 a. prieš m. e.). Nors labai turtingą skitų kultūrą išaiškino archeologija, tačiau jau 16 amžiuje apie skitus buvo kalbama beveik kaip apie legendarinius žmones. Matyt, ir totoriai save kildino iš skitų.

10. Juodoji jūra.

11. Taip antikiniais laikais buvo vadinama Dniepro upė. Šį vardą iš tų laikų pasiskolino ir renesanso laikų rašytojai.

12. Kalbama apie Okos žemupio ir kitas rusų žemių kunigaikštystes ir pilis, kurios 15 amžiuje priklausė Lietuvos didžiajai kunigaikštystei arba buvo jos įtakoje. Vienos jų 15 a. pabaigoje ir 16 a. pradžioje, kuriantis rusų centralizuotai valstybei aplink Maskvos kunigaikštystę, buvo prijungtos prie šios valstybės taikiu keliu, kitos — karais.

13. Kalbama apie carą Ivaną III (1462—1505), jo sūnų Vasilijų III Ivanovičių (1505—1533) ir anūką Ivaną, Vasilijaus sūnų — Ivaną IV Vasiljevičių (1533—1584), su kuriais Lietuvos valdovams teko kariauti dėl rusiškų žemių ir dėl Livonijos.

14. Kad kraujas būtų nuplaunamas krauju reikalavo vadinamasis taliono principas, kuris iš dalies Lietuvos Statute taikomas bajorų tarpusavio santykiuose. Ne bajorų luomo žmonės pagal tą patį statutą buvo vertinami pinigais; už tarno, valstiečio ar miestiečio nužudymą ar sužeidimą reikėjo mokėti nustatyto dydžio išpirką ir pabaudą.

15. Nurodomas pirmasis, 1529 m. Lietuvos Statutas.

16. Trečiame, 1588 metų Lietuvos Statute, sk. XIII, art. 5—12 kainos nustatytos gyvuliams, paukščiams, grūdams, pašarams ir kitiems brangesniems ir plačiai vartojamiems dalykams. Jautis įkainotas dvi kapas (120) grašių.

17. Neminint legendarinio Palemono vardo, čia pasakojama tai, kas apie lietuvių atsikraustymą rašoma Lietuvos Metraščių vėlesnėse redakcijose.

18. 16 amžiuje neprivilegijuoto luomo žmones (šeimyniškius ir baudžiauninkus) Lietuvoje teisė ir baudė žemvaldys. Jis galėjo savo valdinį ir nužudyti. Užtekdavo į tokį žemvaldžio teismą pakviesti teismo nariu ar tarėju vaitą ar kitą kurį dvaro pareigūną, ir nuosprendis įgaudavo įstatymo galią. Toks sprendimas paprastai buvo daromas žodžiu.

19. Keturių dešimtų Totorių kaimas į pietus nuo Vilniaus tebėra ir dabar. Jame gyvena totoriai ir turi savo medinę mečetę. Kaimo pavadinimas kilęs greičiausiai ne todėl, kad totoriai, to kaimo gyventojai, kadaise būtų buvę broliai, o dėl karinės tų totorių paskirties. Jiems buvo pavesta saugoti prieigas prie Vilniaus, o kariniai raitelių daliniai tuomet buvo skirstomi į būrius (rusiškai — sorok — 40), šimtines ir tūkstantines. *Sorok tatar* tada reiškė karinį totorių būrį.

20. Kalbama apie Vengrijos karalių Liudviką Jogailaitį, 1526 m. rugpiūčio mėn. žuvusį prie Mogačo kare su turkais.

21. Legenda, atsiradusi 1454—1466 m. Lenkijos karo su Kryžiuočių ordinu metu.

22. Krikščionių religijos šaka, atsiradusi 5-tame amžiuje Bizantijoje. Jos pradininku buvo Nestorijus, Konstantinopolio patriarchas, atsisakęs pripažinti Mariją dievo gimdytoja. Ji pagimdžiusi tik žmogų. Prieš tai pasisakė popiežius, ir 431 m. bažnytinis suvažiavimas pasmerkė Nestorijaus mokymą kaip ereziją.

TURINYS